

ERDŐ PÉTER
SCHANDA BALÁZS

EGYHÁZ ÉS VALLÁS A MAI MAGYAR JOGBAN

*A főbb jogszabályok szövegével,
nemzetközi bibliográfiával*

EGYHÁZ ÉS VALLÁS
A MAI MAGYAR JOGBAN

ERDŐ PÉTER
SCHANDA BALÁZS

EGYHÁZ ÉS VALLÁS A MAI MAGYAR JOGBAN

*A főbb jogszabályok szövegével,
nemzetközi bibliográfiával*

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
Az Apostoli Szenszék Könyvkiadója
Budapest

EGYHÁZ ÉS JOG
Kiadványok a kánonjog és az egyházakkal kapcsolatos
jog köréből
I. kötet

Szerkeszti:
ERDŐ PÉTER

Kézirat lezárva: 1993. április 17.

**Minden jog fenntartva,
beleértve a bárminemű eljárással
való sokszorosítás jogát is**

ISBN 963 360 684 5

© Erdő Péter — Schanda Balázs
Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1.
Felelős kiadó: Dr. Ákos Géza igazgató
Felelős szerkesztő: Farkas Olivér
Műszaki vezető: Névery Tibor
Készült: 15,0 A/5 ív terjedelemben (93-016-1)
Zalai Nyomda Rt. 93 251 o
Felelős vezető: Galla József vezérigazgató

TARTALOM

Előszó	11
Bevezetés	13
I. ELŐZETES ISMERETEK	15
1. Alapfogalmak	15
a) Az állami egyházjog	15
b) Az egyház	16
2. Állami egyházjogi modellek	17
a) Az állam és az egyház egységére épülő rendszerek	17
b) Az állam és az egyház megkülönböztetésére épülő rendszerek	18
3. A magyar állami egyházjog	20
a) Történeti megjegyzések	20
b) A mai magyar állami egyházjog forrásai és sajátosságai	28
II. AZ EGYÉNI HIT, LELKIISMERET ÉS VILÁGNÉZET A JOGBAN	35
1. A lelkiismereti és vallásszabadság alapvető szabadságjoga	35
a) Alapelvek	35
b) A tolerancia	37
c) A lelkiismeret	39

2. A vallási és lelkiismereti meggyőződés terjesztése tömegtájékoztatási eszközök útján	41
3. Előnyök és hátrányok vallás vagy meggyőződés miatt ..	42
4. A nyilvántartás tilalma	43
5. A jog gyakorlása és az állampolgári kötelezettségek. ...	46
a) Az alapvető szabály	46
b) A honvédelem	46
c) A „lelkészi” titoktartás	48
6. Döntés és gondoskodás a gyermek erkölcsi és vallási neveléséről	48
7. Intézeti lelkigondozás	50
8. Jog egyházak alapításához	51
III. AZ EGYHÁZAK ÉS VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK A MAGYAR JOGBAN ..	53
1. Az egyházak nyilvántartásba vétele	53
2. Az egyházak és szervezeteik jogi személyisége	57
3. Az állam és az egyházak kapcsolata	59
4. Az egyházi jogi személyek oktató-nevelő, kulturális, egészségügyi, szociális, sport, gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenysége	60
5. A hitoktatás	62
6. Az egyházak működésének anyagi alapjai	65
a) Nemzetközi kitekintés	65
b) Egyházfinanszírozás Magyarországon	71
c) Az állami anyagi támogatás	72

d) Az adományok	73
e) A vállalkozói tevékenység	73
7. Az egyházak gazdálkodása	74
a) Könyvvezetés és nyilvántartás	74
b) Az „egyházi személyek” és az alkalmazottak	78
c) Az „egyházi munkaviszony” beszámítása a nyugdíjhoz	78
d) A társadalombiztosítási bejelentés	79
e) Az utazási kedvezmény	79
f) Vám- és ÁFA-ügyek	81
8. Az egyházi jogi személyek törlése a nyilvántartásból	82
9. A lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az egyházak büntetőjogi védelme	83
Rövidítések	87
Irodalom	89
Függelék: A főbb vallással és egyházakkal kapcsolatos jogszabályok	139
I. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (részlet)	141
II. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (részlet)	143
III. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (részlet)	144
IV. A menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi egyez- mény (részlet)	145

V.	Megállapodás a Szentszék és a Magyar Köztársaság között (1990. II. 9.)	146
VI.	A Magyar Köztársaság alkotmánya (részlet)	147
VII.	1990. évi XL. törvény a Magyar Köztársaság alkotmányának módosításáról	149
VIII.	1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról	150
IX.	1990. évi XXIII. törvény az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény módosításáról (részlet)	172
X.	1990. évi XXIV. törvény a Magyar Köztársaság 1990. évi állami költségvetéséről szóló 1989. évi L. törvény módosítására	174
XI.	1990. évi XCIV. törvény az általános forgalmi adóról szóló 1989. évi XL. törvény módosításáról (részlet)	176
XII.	1990. évi XCIX. törvény a vállalkozási nyereségadóról és az állami vagyon utáni részesedésről szóló törvények módosításáról (részlet)	178
XIII.	1990. évi CIV. törvény a Magyar Köztársaság 1991. évi állami költségvetéséről és az államháztartás vitelének 1991. évi szabályairól (részlet)	179
XIV.	1991. évi XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről	181
XV.	Az Országgyűlés 30/1990. (III. 21.) OGY határozata az egyetemekről (részlet)	213
XVI.	A Minisztertanács 1048/1990. (III. 21.) MT határozata a főiskolákról (részlet)	214
XVII.	A Minisztertanács 76/1990. (IV. 25.) MT rendelete az egyházak gazdálkodásának egyes kérdéseiről ...	215

XVIII. A Minisztertanács 89/1990. (V. 1.) MT rendelete a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény végrehajtásáról (részlet)	219
XIX. A Minisztertanács 1108/1990. (VI. 13.) MT határozata egyes testületek megszüntetéséről (részlet)	221
XX. A Kormány 1059/1991. (XII. 6.) Korm. határozata a főiskolákról szóló 1048/1990. (III. 21.) MT határozat módosításáról	222
XXI. A Kormány 185/1991. (XII. 30.) Korm.-rendelete az egyházi jogi személyek és az általuk alapított intézmények éves beszámoló készítésének és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságáról	223
XXII. A belügyminiszter 22/1990. (VIII. 13.) BM rendelete az őrizetnek, illetve az előzetes letartóztatásnak rendőrségi fogdában történő végrehajtásáról szóló 11/1990. (II. 18.) BM rendelet módosításáról	230
XXIII. Az igazságügy-miniszter 8/1990. (IV. 27.) IM rendelete a fogvatartottak vallásgyakorlásáról	232
XXIV. Az igazságügy-miniszter 11/1990. (VI. 13.) IM rendelete az egyházak nyilvántartásának ügyviteli szabályairól	234
XXV. A művelődési és közoktatási miniszter 201/1990. (Műv. K. 16.) MKM útmutatója a vallásoktatással összefüggő iskolai feladatokról	238
Kiegészítés	241
I. Kiegészítés: A Kormány 50/1992. (III. 13.) Korm. rendelete az egyházi jogi személyek és az általuk alapított intézmények éves beszámoló készítésének és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságáról	241

II. Kiegészítés: Az Országgyűlés 2/1993. (II. 4.)	
OGY határozata az egyetemekről szóló 30/1990. (III. 21.) OGY határozat módosításáról	246
III. Kiegészítés: Az Alkotmánybíróság 4/1993. (II. 12.)	
AB határozata	247
IV. Kiegészítés: Az Alkotmánybíróság 8/1993. (II. 27.)	
AB határozata	266
V. Kiegészítés: Az Alkotmánybíróság 10/1993. (II. 27.)	
AB határozata	271

ELŐSZÓ

A jelen kötet a vallásra és az egyházakra vonatkozó mai hazai jogot kísérli meg felvázolni. Ezzel segítséget kíván nyújtani azoknak a jogászoknak és joghallgatóknak, akik elméletben vagy gyakorlatban ilyen kérdésekkel foglalkoznak. Különösen szem előtt igyekszik tartani azokat a problémákat, melyekkel a hívő emberek, főként a katolikusok találkoznak, amikor világnézetüket egyénileg megélik és hitük szavát követve cselekszenek a társadalomban. Sajátos célkitűzésünk tehát, hogy témánkat a katolikus hívő oldaláról nézve és az ő számára világítsuk meg.

Nem lehet célunk annak a teljes joganyagnak a minden részletre kiterjedő ismertetése, amelyet a plébániák, egyházmegyék, szerzetesi és egyéb egyházi intézmények életében, igazgatásában alkalmazni kell. Ebben a témakörben csak bizonyos alapvető adatokat említünk meg hangsúlyozva, hogy az ide vonatkozó jogfejlődés naprakész figyelemmel kísérése egyre komolyabb szaktudást igényel az egyházi hivatalok munkatársai részéről.

Munkánkat nemzetközi bibliográfiával egészítettük ki, hogy ezzel is elősegítsük a szélesebb kitekintést és jogi környezetünk jellegének realiztikus felmérését.

A függelékben főként olyan jogszabályokat közlünk, melyek kifejezetten a lelkiismereti és vallásszabadságra, illetve az egyházakra vonatkoznak. Eltekintettünk viszont az egyházi gyakorlatban nagyon is használatos olyan jogszabályok közlésétől, amelyek nem sajátosan az egyházakról szólnak. Ha sikerül érzékeltenünk, hogy az a jogi környezet, amelyben a hívők és az egyhá-

zak élnek, milyen lényeges pontokban különbözik mind a néhány évvel ezelőttitől, mind a II. világháborút megelőzőtől, munkánk elérte célját.

A szerzők

BEVEZETÉS

Szemben a konszolidált jogrendszerű országokkal, Magyarországon még nem zárult le azon normák meghatározásának folyamata, melyek egy ország állami egyházjogának összefüggő egészét alkotják. Eljutottunk viszont már arra a pontra, amikor a szisztéma jellegét rögzítő alapvető szabályok megszülettek. Ezért lehet egyáltalán vállalkozni arra, hogy — ha mégoly kezdetlegesen és vázlatosan is — bemutassuk a mai magyar állami egyházjog alapvonalait. Erre tudomásunk szerint a szakirodalomban még jelentősebb kísérlet nem történt.¹

Áttekintésünk *szempontja* annak érzékeltetése, hogy ezek között a jogi adottságok között milyen konkrét lehetőségek állnak a katolikus egyház rendelkezésére ahhoz, hogy megvalósítsa szolgáló küldetését a világ üdvösségére. Nézőpontunkból kifolyólag tehát szembesítenünk kell a vizsgált joganyagot a katolikus egyház saját jogával, vagyis a kánonjoggal. A hazai megoldások sajátosságainak érzékeltetésére néha összehasonlítást teszünk az egyházi élettel kapcsolatos bizonyos külföldi jogszabályokkal is.

¹ A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény ismertetését tartalmazza némi történeti és rendszertani reflexióval pl. BOLERATZKY, L., *Neues Gesetz über die Gewissens- und Religionsfreiheit und die Kirchen in Ungarn*, in *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht* 35 (1990) 323—331; UA., *Új törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról*, in *Keresztény Igazság* 5. sz. (1990) 28—36; ERDŐ P., *Az Egyház új jogi helyzete Magyarországon*, in *Katolikus Szemle* 42 (1990) 159—170; UA., *La nuova condizione giuridica della Chiesa in Ungheria*, in *Ius Ecclesiae* 2 (1990) 457—472; UA., *Az Egyház jogi helyzete Magyarországon*, in *Élet és Irodalom* 34 (1990) 35. sz., aug. 31. 5.

I. ELŐZETES ISMERETEK

1. ALAPFOGALMAK

a) Az állami egyházjog

Állami egyházjogon (Staatskirchenrecht, ius ecclesiasticum, diritto ecclesiastico stb.) azoknak az állami jogszabályoknak — törvényeknek, rendeleteknek, nemzetközi szerződéseknek és más normáknak — az összességét értjük, „melyek az egyházakat és vallási közösségeket az államhoz, egymáshoz és az egyes személyekhez (tagjaikhoz és nem tagjaikhoz) fűződő viszonyukban érintik, illetve az egyes természetes és jogi személyekre vonatkoznak a hit, a lelkiismeret és a világnézet szempontjából”.² Az állami egyházjog tehát alapvetően különbözik az egyházak saját jogától, melyet az illető egyház illetékes szervei adnak ki vagy legalább szankcionálnak.

Az állami egyházjog határait igen nehéz meghúzni egy jogrendszeren belül, hiszen számos olyan jogszabály létezik, mely az egyházak működését érinti (pl. általános gazdasági, oktatásügyi, egészségügyi, társadalombiztosítási jogszabályok). Általában azokat a normákat szokás szoros értelemben az állami egyházjog területére sorolni, melyek az egyházakra mint ilyenekre, vagy az egyes személyekre világnézetük, egyházhoz való tartozásuk szempontjából vonatkoznak.

Az állam a fent leírt tárgykörben kiadhat saját hatalma alapján alkotott *teljesen független jogszabályokat. Magáévá tehet, állami normává emelhet az egyes egyházak által alkotott szabályo-*

² PREE, H., *Österreichisches Staatskirchenrecht*, Wien — New York 1984, I.

kat (ahogyan pl. egyes középkori uralkodók utólagos törvénnyel tették kötelezővé egyházi zsinatok rendelkezéseit, vagy ahogyan egyes államok garanciákkal védik a vallási közösségek belső szabályainak érvényesülését, vagy utaló szabállyal ismerik el egyes normáikat, pl. államilag érvényesnek tekintve az egyházi házasságkötést). Végül köthet *szerződéseket* is egyházakkal vagy vallási közösségekkel oly módon, hogy jogszabály értéket tulajdonít ezeknek a megállapodásoknak az állam jogrendjében.

b) Az egyház

Egyháznak az állami egyházjogban valamilyen keresztény felekezethez tartozók szervezett csoportját szokták nevezni. *Vallási közösségnek* a nem keresztény vallások követőinek ugyanilyen csoportjait hívják. A mai magyar állami egyházjog ismeri, de külön nem határozza meg a vallásfelekezet fogalmát is. A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény (továbbiakban Ltv.) 8.§-a alapján elmondható, hogy hazai jogunk egyháznak az azonos hitelveket követők vallásuk gyakorlása céljából létrehozott önkormányzattal rendelkező közösségét nevezi, melyet csak akkor tekint törvényesnek, ha ez a vallási tevékenység nem ellentétes az alkotmánnyal és törvénybe nem ütközik. A hivatalos magyar jogi szóhasználat a vallási közösségeket, vallásfelekezeteket és egyházakat általában az egyszerűség kedvéért, különbségtétel nélkül *egyház* néven említi [Ltv. 8. § (1)].

Ez a szóhasználat természetesen eltér attól, ahogyan a katolikus egyház hivatalos okmányai az *egyház* kifejezést alkalmazzák. A CIC és a II. Vatikáni Zsinat határozatai egyházról csupán olyan keresztény közösség esetén beszélnek, amelyben érvényes püspöki ordo, és így teljes szentségi struktúra működik. Az ennek híjával lévő keresztény felekezeteket a hittani és katolikus egyházjogi nyelv *egyházi közösségnek* (communitas ecclesiastica) nevezi.

2. ÁLLAMI EGYHÁZJOGI MODELLEK

A történelem során az állami egyházjognak, a vallásszabadság jogi lehetőségeinek különféle alaptípusai alakultak ki. Az állam és az egyház közötti viszony jogi szabályozása egyrészt azt tükrözte, hogy milyen volt az adott korban és helyen az alkotmányjogi felfogás, hogyan szemlélték az állam valóságát, de azt is mutatta, hogy az adott jogrend milyen értéket tulajdonított a szabadság eszményének. Az állam és az egyház viszonya szempontjából a történelem során két alapvető rendszert különböztethetünk meg aszerint, hogy az állam és az egyház, a politika és a vallás működésében egységet alkot-e vagy sem.

Megjegyzendő, hogy az egyes rendszerek általában nem jelentkeznek tisztán. Különböző államokban más és más módon és arányban keverednek ezeknek a szisztémáknak a jellemző elemei.

a) Az állam és az egyház egységére épülő rendszerek

Az állam és az egyház egységére két alapvető rendszer épült. A cezaropapizmus vagy államegyháziság szisztémájában az egyházat és a vallást is teljesen a politikai hatalom uralja. Ez ad ki jogszabályokat a vallási élet részleteire, az egyházak belső életére nézve is. Ilyen rendszer uralkodott pl. a Bizánci Birodalomban, ahol a császár belső egyházi törvényhozónak is tekintette magát, és jogszabályokat adott ki az egyház életére vonatkozóan. Ezeket külön egyházi recepció, elfogadás nélkül is egyházilag is kötelezőnek fogták fel. A rendszer alapja ott az volt, hogy az igazhívó császárnak teológiailag is különleges szerepet tulajdonítottak az egyházon belül. Így az egyház belső szerveként léphetett fel. Hasonló tendenciák mutatkoztak a keresztény nyugaton is, főként a Karoling-korban.³ Később a reformáció ismerte el egyházi jogalkotóknak a fejedelmeket nem annyira a fejedelmi méltóság fo-

kozott teológiai értékelése, mint inkább az egyházjog erősebben evilági szemlélete alapján. A felvilágosult abszolutizmus szintén az államegyháziság érvényesítésére törekedett, de rendszerét már inkább az ésszerűség elvére, az emberi értelem magasztalására, mint valamely tételes vallás legitimációjára építette.

Az *egyházállamiság* olyan rendszert jelent, ahol a vallási rend uralja és alakítja a politikát és az államot. A nem keresztény világban ma sem ritka az ilyen berendezkedés (pl. egyes iszlám államokban). A keresztény középkorban is felbukkantak ilyen vonások. A Pápai Államban pedig az állami hatalom a dolog természetéből kifolyóan a vallási tekintélytől függően működött. Talán nem túlzás ebbe a csoportba sorolni a legújabb kor ateista ideológiával intézményileg összekötött államait, ahol ez a világnézet mintegy államvallás szerepét játszotta, sőt az állami szervek felett álló „vezető erő” hivatalos ideológiája volt. Így — noha ezeknek az országoknak az alkotmányában ugyan kimondták az állam és az egyház elválasztását — egy egyháznak nem tekinthető világnézeti közösség mégis összefonódott az állammal, sőt uralta azt.

b) Az állam és az egyház megkülönböztetésére épülő rendszerek

A kereszténység kezdetétől fogva megkülönbözteti, mintegy ellenpontként állítja az állam természetes és evilági hatalmát és az egyház lelki, természetfölötti, Istentől eredő intézményét (Mt 22, 17: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené”). Ez az emberi közösség életének irányításával kapcsolatos keresztény dualizmus klasszikus megfogalmazást nyer már I. Gelasius pápa Anastasius császárnak írt levelében (494), melyben kijelenti: „Két hatalom van a világon: a főpapok

³ Vö. pl. ERDŐ P., *A szentistváni egyházszervezés és Európa*, in *Sanctus Stephanus et Europa. Szent István és Európa*, Budapest 1991, 32—42.

szent tekintélye és a királyi hatalom”. Az állam és egyház megkülönböztetésén alapuló rendszerek három fő történelmi típusa: az állami fennhatóság rendszere, a koordinációs rendszer és az elválasztási rendszer.

Az egyház feletti állami fennhatóság rendszere annyiban eltér a teljes államegyháziságtól, hogy bizonyos mértékben elismeri az egyházak önállóságát legbensőbb ügyeik tekintetében. Egyebekben azonban aláveti az egyházat különféle állami korlátozásoknak, beavatkozásnak és felügyeletnek. Az ilyen rendszerre jellemző pl. az állami közreműködés bizonyos egyházi tisztségviselők kinevezésében, az egyházi tulajdon kezelésének ellenőrzése, valamint az az igény, hogy az állami és az egyházi illetékeség határaitól felmerülő kérdéseket az állam döntse el. Ilyen tendenciák Magyarországon a bíráskodás tekintetében már a kései középkorban jelentkeztek.⁴

A koordinációs rendszer abból indul ki, hogy az állam és az egyház egyenrangú felek, melyek kölcsönösen elismerik egymás önállóságát. Illetékességét egyik sem a másiknak köszönheti. A két felet érintő kérdéseket közösen kell megoldani, kiváltképpen megállapodások (pl. akár konkordátumok) útján.

Az állam és egyház elválasztásán alapuló rendszer különböző történelmi körülmények között, más és más szándékok eredményeként jött létre egyes országokban. Ha az egyházi szféra teljes különválasztását a vallásszabadság igénye motiválta, békés elválasztásról szokás beszélni. Ennek egyik legismertebb példája az Amerikai Egyesült Államok. Az ottani helyzet mutatja egyébként ennek a megoldásnak a súlyos fogyatékosait is. Az olyan államban ugyanis, ahol az egyházakkal kapcsolatos minden jogi szabályozást kerülnék, a vallási közösségek arra kényszerülnek, hogy általánosabb jogi formákban mozogjanak, a magánjog által

⁴ Vö. BÓNIS GY., *Az egyházi és világi jog határai a középkorban*, in SZÉKELY GY. (szerk.), *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról* (Memoria Saeculorum Hungariae 4), Budapest 1984, 235–241; UA., *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*, in *ZRG Kan* 49 (1963) 224–225.

adott lehetőségekkel éljenek. Csakhogy ez visszahat belső életükre. Ha pl. az állam jogrendjében alapítványként vagy egyesületként kényszerül működni egy olyan egyház, mely hitelvi okból egészen másként fogja fel a saját struktúráját, mint amit az adott állami jog mondjuk az egyesületek számára pillanatnyi belátása szerint meghatároz, súlyos belső konfliktusba kerülhet, mert kifelé másként kell működnie, mint amilyen a lényegi valósága. Az elválasztás azonban fakadhat vallásellenes szándékból is, ha célja a vallásosság megszüntetése vagy a magánélet területére korlátozása. Az ilyen ellenséges szeparáció rendszerére klasszikus példa Clémenceaux Franciaországa, mely az 1905. december 9-i törvénnyel választotta el az államot az egyháztól. Időközben ez a rendkívül erőszakosan bevezetett és a hívők részéről halálos áldozatokkal is járó⁵ rendszer jelentősen enyhült. A kommunizmus időszakának szocialista országait is az ellenséges érzületű szeparáció példaként szokták felhozni. Ez az egyházak szempontjából helytálló lehet, de — mint említettük — azt is mondhatnánk, hogy itt inkább egy nem vallásos világnézettel egybefonódott államról van szó.

3. A MAGYAR ÁLLAMI EGYHÁZJOG

a) Történeti megjegyzések

A régi Magyarország állami egyházjoga nagy tömegű jogszabály bonyolult, történelmileg egymásra rétegződött együttese volt. Ha csak az utolsó fázist vesszük is, a harmincas éveket, derekas feladat az áttekintés. Amikor Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943-ban útjára bocsátotta a „vallásügyi közigazgatáshoz” szükséges hatályos jogszabályok ötkötetes

⁵ Vö. pl. MONIER, M., *Deux évêques de Puy dans le contexte de la séparation de l'Église et de l'État*, in *L'Année Canonique* 30 (1987) 147—184.

gyűjteményét Harai László összeállításában,⁶ méltán jegyezte meg, hogy ez a joganyag rendkívüli jellegű, kényes természetű és nagy terjedelmű. Noha a Werbőczy Hármaskönyve előtti időből is közöl ez a gyűjtemény egy bizonyos anyagot, azért előljáróban óvatosan jelzi, hogy a Hármaskönyvnél régebbi egyéb törvények is tartalmazhatnak még hatályos vallásügyi jogszabályt. Eltérően számos más európai országtól, hazánkban nem volt egyetlen alaptörvénybe foglalt alkotmány, de nem volt érvényben a Szent-székkal kötött átfogó megállapodás, konkordátum sem. Az „év-ezredes fejlődésben szervesen kialakult” jogszabályok együttese szabta meg az egyház és az egyházak helyzetét. Ebben sokan tanulmányos jelét látták annak, hogy az államot alkotó magyar nemzet az egyházzal ezer éve rendezett, bensőséges kapcsolatban él. E szoros összetartozást persze a katolikus egyház — legalább Mária Terézia uralkodásának utolsó éveitől — nem élte meg felhőtlenül kellemesnek. A szerzetesrendek, szemináriumok, könyvtárak (!) durva feloszlításának rövid kezdeti időszakán túl is hosszsan, sok vonatkozásban még Ferenc császár uralkodásán túlra is elnyúló jozefinista időszak különösen az író és oktató egyháziakat súlyos nyomás alatt tartotta. A hivatalos egyházi tanítással való szembehelyezkedés sokukkal szemben erős állami elvárás volt.

De a múlt század második felében is, mikor a vallásszabadság elve 1895-ben törvénnyé vált, nem hozott ez mindenki számára ideális állapotot. A katolikus mellett a református és az evangélikus (1608 és 1647 óta), majd 1791-től a görögkeleti, 1848-tól az unitárius, végül 1895-től az izraelita vallási közösség is bevett felekezetnek minősült. Ez ugyan közöttük bizonyos „egyenlőséget és viszonyosságot” teremtett, de korántsem jelentette, hogy mindenben egyforma lett volna a jogállásuk. Hisz zömükben érvényben maradtak az egyes felekezetekre korábban hozott jogszabályok. Így a katolikus egyház különösen szorosan kapcsolódott

⁶ HARAI L., *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás hatályos jogszabályainak gyűjteménye. II. rész: Vallásügyi igazgatás, közzéteszi a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, I—V, Budapest 1944; CSIZMADIA A., A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban, Budapest 1966.*

az állami intézményekhez. Ezt sok katolikus igen kényelmetlennek és veszélyesnek is érezte. Hangot is kapott, főleg az autonómia-törekvések vitáiban, hogy a hajdani államvallási státuszának a katolikus egyház inkább a különleges terheit és kötöttségeit viseli, semmint az előnyeit élvezi. De persze voltak más eltérések is. Az 1895. évi XLIII. törvénycikkben bevett felekezeti ként fel nem sorolt felekezetek csupán elismertnek minősültek, ha eleget tettek az elismeréshez ebben a törvényben előírt követelményeknek. Az olyan közösségek pedig, melyek e követelményeknek nem feleltek meg, csak az általános gyülekezési szabadság alapján tarthatták összejelöeteileket.

Még a II. világháború előtt is az egyes felekezetekre érvényes külön szabályok voltak túlsúlyban az általános normákkal szemben. Mikkel foglalkoztak ezek az állami szabályok? Például a vallásfelekezetiöl való kilépéssel és a belépéssel, a gyermekek vallásával. E témákban sok olyan kritériumot szabtak meg, ami eltért egyes egyházak saját szabályaitól, vagy ellenkezett velük. Rendelkeztek az egyházi házassággal kapcsolatos néhány pontban, de intézkedtek az anyakönyvekről, a felekezetek közjogi képviselőteréről a felsőházban és a törvényhatóságokban, a vallás büntetőjogi védelméről, a lelkészek jogállásáról, az egyházi ingatlanokról, az egyházi közszolgáltatások behajtásáról, a felekezetek községi segélyezéséről. Meg sok egyéb kérdéssről is, az egyes vallási közösségek jelentősen eltérő természetének, igényeinek, társadalmi valóságának, felelősségvállalásának és terheinek, s persze a különféle történelmi körülményeknek megfelelően.

Egyszóval: a régi szisztémát a szervesség jellemezte. Nem volt ez a jogi helyzet egyetlen egységes elgondolásból fakadó logikus struktúra. Ennek voltak hátrányai: bonyolultság, diszharmonia, a jogalkalmazás technikai nehézségei, az első pillanatra belátható koncepció hiánya... De voltak előnyei is: mentesség a merev ideologizmustól, alkalmazkodás, sőt egy bizonyos alkalmazkodási képesség a valósághoz, annak változásaihoz, sokréttűségéhez, részben a vallások sajátos jellegéhez is. Talán a skandi-

náv országok, vagy még inkább Anglia jogfejlődésében bukkanunk némileg hasonló jegyekre. A régi államegyháziság bizonyos elemeinek továbbélése ötvöződött itt a vallásszabadság fokozatos térhódításával. És a vallás egyfajta megbecsülésével is.

A rasszista törvények aztán — bár nem a sajátosan vallásügyi jogalkotás volt a kiindulásuk és a súlypontjuk — durván megbontották ezt a szisztémát.

Az 1948-tól 1989-ig terjedő időben Magyarországon úgynevezett szocialista típusú jogrend érvényesült. Az pedig a nemzetközi szakirodalomban elterjedt tétel, hogy ilyen jogrendben a szoros értelmében vett állami egyházjog nem létezik. Ahhoz ugyanis a vallás és az állam valamelyes megkülönböztetésére, bizonyos értelmű különválasztására (bár nem feltétlenül teljes elválasztásra, szeparációra) van szükség. Bár Magyarországon az állam és az egyház elválasztását kimondták, a nem egyházhoz kötött ideológia hivatalos „világnézetté” vált. A marxista—leninista párt vezető szerepének alkotmányba foglalásával aztán ez a helyzet formálisan is rögzítődött. Az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság alkotmányának egységes szövegéről szóló 1972. évi I. törvény 3. §-a kijelentette: „A munkásosztály marxista—leninista pártja a társadalom vezető ereje”. Így a vallásra vonatkozó jogszabályoknak merőben más funkciójuk volt, mint az állami „egyházjog” rendszereiben. Először is kevés volt a kifejezett jogszabály, főleg a törvény. Rendeletek, alsó szintű szabályok születtek, többnyire felszámoló vagy korlátozó jelleggel. Nem csekély szerep jutott a nyilvánosságra nem került utasításoknak, adminisztratív intézkedéseknek is. Meg kell azonban állapítanunk, hogy ebben az időszakban Magyarország csatlakozott olyan nemzetközi egyezményekhez is, amelyek — többek között — a vallásszabadság alapvető jogának érvényesülését kívánták szavatolni. Így pl. az 1976. évi 8. tvr. „becikkelyezi” a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, melynek 18. cikke a vallásszabadságot védő rendelkezést is tartalmaz.

1988 folyamán Magyarországon is megkezdődtek egy vallás-

szabadságról szóló törvény előkészítő munkálatai. A tervek a modern jogállam megteremtéséhez szükséges jogi struktúrák kialakításának tágabb folyamatába illeszkedtek. A vallás kérdését tárgyaló külön törvény gondolatát illetően a közvélemény bizonyos mértékig megoszlott. Többen a katolikusok és a demokratikus ellenzék képviselői közül elutasították egy külön törvény készítésének tervét arra hivatkozva, hogy az új alkotmányban rögzítendő általános garanciáknak elegendőnek kell lenniük. Mások arra hívták fel a figyelmet, hogy a vallásszabadság elve a régi alkotmányban is szerepelt, gyakorlásának lehetősége mégsem volt kielégítő. Ezért hasznosnak tűntek a konkrétabb garanciák. Így elég széles körű egyetértés kezdett kirajzolódni, mely az ellenzék bizonyos csoportjai által közzétett megfelelő irányelvekben⁷ is kifejeződött. Majd mindenki számára elfogadhatónak tűnt, hogy olyan külön törvényt dolgozzanak ki, mely nem a vallási tevékenység állami szabályozását, hanem a vallásszabadság alapvető szabadságjogának garantálását tűzi ki célul. Egyes szakemberek véleményével ellentétben általában elfogadásra talált az a meggyőződés, mely szerint nem kívánatos a társulásokra, egyesületekre vonatkozó általános törvény kiterjesztése az egyházakra, mert így a vallási közösségek sajátos jellegének kelő tiszteletben tartása és szavatolása aligha volna megoldható.⁸

Azok a konkrét változások, melyek az egyházak életét szabályozó egész állami jogi szisztéma megváltozásához vezettek, 1989-ben kezdődtek. Ennek az évnak az elején még hatályosnak tekintették azt a korábbi rendszert, mely igen különböző jellegű normákból tevődött össze.⁹ Hatályban voltak az 1895. évi XLIII. törvénycikk bizonyos előírásai az újabb vallási közösségek állami

⁷ Vö. pl. *Hitel* 2 (1989) 20. sz., 38-40.

⁸ Vö. *Kell-e nekünk egyházügyi törvény?*, in *Új Ember* 45 (1989) dec. 10, 2; *Mi legyen az egyházügyi törvényben?*, in *Új Ember* 45 (1989) dec. 17, 2.

⁹ Az egyházakkal kapcsolatos, 1945 és 1984 közti magyar állami jogszabályok egy gyűjteménye: MOREL, J. — ANDRÁS E. (Hrsg.) *Handbuch des ungarischen Katholizismus* (UKI-Berichte über Ungarn 1984), Wien 1984, 184—254; magyarul lásd [VÖLGYESI M.], *Egyházi vonatkozású fontosabb jogszabályok kivonatos gyűjteménye*, Budapest 1975 (soksz.).

elismerésének feltételeiről, az 1947. évi XXXIII. törvény szabályai a bevett és elismert felekezetek közötti különbségek megszüntetéséről, az 1957. évi 22. törvényerejű rendelet számos előírása az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról,¹⁰ az 1950. évi 34. törvényerejű rendelet, amely a szerzetesrendek majd mindegyikének működését teljesen kizárta, az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról szóló 1959. évi 25. törvényerejű rendelet, valamint a hozzá fűzött módosító és kiegészítő szabályok.¹¹

Ezekhez a megszorító jellegű normákhoz bizonyos kétoldalú megegyezések járultak. Közülük a katolikus egyház szempontjából a legjelentősebb a Szentszék és a magyar kormány között 1964. szeptember 15-én kötött részleges megállapodás volt. Az állami hatóságok hatályosnak tekintették a magyar kormány és a püspöki kar közötti 1950. augusztus 30-án kelt megállapodást is, melyre meglehetősen állami nyomásra, a szerzetesek ezreinek internálása után került sor.¹² Hivatalosan nem is hirdették ki,¹³ s kánonjogi szempontból aligha volt érvényesnek tekinthető, hiszen a hazai püspököknek nem volt kellő felhatalmazásuk arra, hogy az állam és az egyház közötti viszonyok egész rendszeréről megállapodást kössenek.

A fenti szabályok alkotta szisztéma alapvető megváltozásának

¹⁰ Ennek végrehajtását szabályozta a 23/1971. (VI. 2.) Korm. rendelet és az ennek végrehajtásáról szóló 1/1971. (X. 15.) AEH rendelkezés.

¹¹ Így hatályban volt az ezt módosító 1967. évi 11. törvényerejű rendelet, valamint az 1959. évi 25. törvényerejű rendelet végrehajtásáról szóló 33/1959. (VI. 2.) Korm. rendelet, az ezt módosító 41/1986. (X. 11.) MT rendelet és a 12/1986. (VI. 22.) MT rendelet ide vonatkozó előírása [27. (2) bek.]. Közülük a 41/1986. (X. 11.) MT rendelet tette lehetővé a Magyarok Nagyasszonya Társaság nevű egyházmegyei jogú szerzetes intézmény állami jog szerint is elfogadott megalapítását a szerzetesrendekre vonatkozó általános tilalom fenntartásával; vö. ERDŐ P., *Società di Nostra Signora degli Ungheresi*, in PELLICCIA, G. — ROCCA, G. (ed.), *Dizionario degli istituti di perfezione*, VIII, Roma 1988, 1671—1672.

¹² Vö. R. P., *Az 1950-es megállapodás háttéréről*, in *Új Ember* 46 (1990) márc. 4, 2; *Az 1950-es egyezmény*, in *Vigília* 55 (1990) 140—150; 226—231.

¹³ Szövegének nem hivatalos kiadása: KOHLMANN, F. — WINKLER, L., *Jogi ismeretek*, Nyíregyháza 1975, 134—136.

egyik első konkrét jele az MTI 1989. júniusában megjelent közleménye volt, amely szerint a Művelődési Minisztérium már nem írja elő az iskolai hittanra való beiratás időpontját, melyet az előző években két napra elosztott néhány órában szabtak meg, s lehetővé teszi, hogy maga a hittanra való jelentkezés is a plébános (illetve az illetékes egyházi személy) előtt történjék, nem az iskolában.¹⁴

Ugyanez év júniusában megjelent a Minisztertanács 1072/1989. (VI. 15.) MT határozata a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elveiről.¹⁵ Az irányelvekből már olyan törvény képe rajzolódik ki, mely inkább az alapvető szabadságjog garantálására, mint a vallásgyakorlás szabályozására hivatott. A szövegben mégis pl. az egyházak *alapításának*, s nem egyszerűen nyilvántartásba vételének feltételeiről van szó, s megjelenik az a törekvés is, hogy az állam valamilyen részvételi jogot biztosítson magának a külföldi egyházi hatóságok által végzett kinevezésekben.

Kevéssel ezután megjelent az 1989. évi 14. törvényerejű rendelet az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról és az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetéséről.¹⁶ Ez lehetővé tette, hogy a püspökök az állami szervek minden formális közbelépése nélkül, az egyházjog saját előírásai szerint nevezzék ki, mozdítsák el vagy helyezték át a papokat és a többi egyházi tisztségviselőket. Az 1964-es megállapodás azonban egyelőre érvényben maradt.

Noha az Állami Egyházügyi Hivatalnak nem volt jogutódja, a Minisztertanács 1092/1989. (VI. 30.) MT határozata létrehozta az Országos Vallásügyi Tanácsot, mint a kormány tanácsadó szervét,¹⁷ melyek feladatai közt szerepelt a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesülésének figyelemmel kísérése, időszakonkénti átfogó értékelése, a lelkiismereti és vallásszabadság érvé-

¹⁴ Vö. pl. *Magyar Kurir* 79 (1989) jún. 12, 322.

¹⁵ *Magyar Közlöny* (1989) 724–725.

¹⁶ *Magyar Közlöny* (1989) 771.

¹⁷ *Magyar Közlöny* (1989) 779.

nyesülésével kapcsolatos fontos kérdések vizsgálata, az állam és az egyházak közti kapcsolatok ápolása, az ezzel összefüggő állami jogszabályokra vagy intézkedésekre való javaslattétel, továbbá hogy elősegítse a „magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek közötti folyamatos együttműködést, véleménycserét, érdekegyeztetést” (2. e). Ennek a szervnek az élén a Minisztertanács elnöke állt, helyettese a művelődési miniszter, titkára a Minisztertanács Hivatala Egyházpolitikai Titkárságának vezetője volt. Tagjai közé minden magyarországi egyház egy-egy képviselőt küldhetett, ha részt kívánt venni a tanács munkájában. E testület létrehozása kánonjogi szempontból nem volt teljesen problémamentes. Főként ami a többi vallási közösségekkel való kapcsolatot illeti, a velük való dialógus folytatását a katolikusok számára az egyházjog szerint az egyház saját hatóságai irányítják (775. k.). Feltehetőleg minden vallási közösség számára előnyökkel jár, ha szuverén módon keresik egymással a kapcsolatokat. Az Országos Vallásügyi Tanácson kívül egyébként másik két állami szerv is alakult, melyek a vallást érintő bizonyos problémákkal foglalkoznak: a Minisztertanács Hivatalának már említett Egyházpolitikai Titkársága, valamint bizonyos szervezeti struktúrák a Művelődési Minisztériumon belül.

1989 augusztusában jelent meg az 1989. évi 17. törvényerejű rendelet a szerzetesrendek működéséről,¹⁸ mely ismét lehetővé tette az összes „szerzetesrendek” tevékenységének nyilvános és rendezett kibontakozását. A jogszabály nem működési engedélyről szól, hanem csupán arról beszél, milyen feltételekkel ismeri el az állam a „szerzetesrendeket” jogi személynek. Ebből arra következtethetünk, hogy a jogalkotó a szerzetesi életet minden további nélkül megengedettnek tekinti, csupán ahhoz kíván meg bizonyos feltételeket, hogy az intézmény jogi személynek számítsa. A törvényerejű rendelet nem kánonjogi szaknyelven fogalmazódott. Ma az egyetemes egyházjog már nem használja a „szerzetesrend” kategóriát. A gyakorlat azonban egyértelműen

¹⁸ *Magyar Közlöny* (1989) 1046.

jelzi, hogy e kifejezés mindazt jelöli, amit az Egyházi Törvénykönyv a megszentelt élet intézményein és az apostoli élet társaságain ért.¹⁹ Az állami jog szerinti személyiséget az intézmény a nyilvántartásba vétellel nyeri el, mely nem tagadható meg, ha fennállnak az előírt feltételek: a „szerzetesrend” képviselője által végzett bejelentés, az illetékes egyházi szerv nyilatkozata (igazolása) arról, hogy a „rend” az egyház szabályai szerint megalakult és az egyház keretében működik, továbbá a székhely, az „ügyintéző és képviselői szerv” megjelölése. A nyilvántartást a művelődési miniszter vezette. A korábban már „engedélyezett szerzetesrendként” működő intézmények nyilvántartásba vétele külön bejelentés nélkül, hivatalból történt.

1989. október 23-tól, az alkotmány módosításának kihirdetésétől számíthatjuk az állami egyházjog szempontjából is a jelenlegi korszak kezdetét. Ennek bemutatásával a következő részben foglalkozunk.

b) A mai magyar állami egyházjog forrásai és sajátosságai

Állami egyházjogunk forrásai már önmagukban is jelzik a hazánkban érvényesülő szabályozás jellegét. Mint előljáróban utaltunk rá, az állami egyházjogot illető normák megszilárdulásának folyamata Magyarországon még nem lezárt. Az ide vonatkozó szabályok alapvető csoportjai: A) Nemzetközi normák és egyezmények. Amikor Magyarország ez utóbbiakhoz csatlakozott, az illető okmányt elfogadó magyar jogszabály következtében ezeknek az egyezségeknek a szövege a magyar alkotmányjog részévé vált, a bennük biztosított jogok pedig hazai jogrendünkben is alapvető jogok lettek. B) Tisztán állami jogszabályok. C) Kétoldalú megállapodások. Ezek lehetnek nemzetközi (pl. a Szentszékkal kötöttek), de létrejöhetnek az állam illetékes szervei és hazai egyházi szervek között is.

¹⁹ Vö. ERDŐ P., *A megszentelt élet formái az egyházjogban*, in *Teológia* 24 (1990) 19–24.

A mai²⁰ állami egyházjog főbb forrásai a következők:

A) Nemzetközi normák és egyezmények

- 1) az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (főként a 18. cikk);²¹ a Nyilatkozat az ENSZ közgyűlésének határozata, nem nemzetközi szerződés; elvi jelentősége miatt a nemzetközi jog általánosan elfogadott eleme;
- 2) a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (18. és 20. cikk);²² az 1976. évi. 8. tvr.-e az Egyezségokmányt a magyar jogrend részévé tette;²³
- 3) a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (főként a 13. cikk);²⁴ hazánkban a fent említett 1976. évi 8. tvr. hirdette ki;
- 4) a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi egyezmény (főként a 4. cikk), melyet az 1967. évi jegyzőkönyvvel együtt az 1989. évi 15. tvr. hirdetett ki Magyarországon.

B) Tisztán állami jogszabályok

- 1) 1989. okt. 23. előtti, hatályban maradt jogszabályok (lásd fent a történeti áttekintésben);
- 2) 1989. évi XXXI. törvény az alkotmány módosításáról (különösen a Magyar Köztársaság alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt szövegének 60. §-a);²⁵
- 3) 1990. évi XL. törvény a Magyar Köztársaság alkotmányának módosításáról (különösen a 40. §);
- 4) 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról;
- 5) 1990. évi XXIII. törvény az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény módosításáról (főként az 5. §);²⁶

²⁰ A felsorolt jogszabályok némelyikét későbbi norma máris módosította.

²¹ Közkeletű magyar kiadása *Az emberi jogok dokumentumokban*, szerk. KOVÁCS I. — SZABÓ I., Budapest 1976, 376.

²² Magyarul: uo. 390—391.

²³ *Magyar Közlöny* (1976) 32. sz.

²⁴ magyarul lásd: *Az emberi jogok dokumentumokban* 408.

²⁵ *Magyar Közlöny* (1989) 1253.

²⁶ *Magyar Közlöny* (1990) 454—459, vö. uo. 459—465. Vö. a Kormány 36/1990. (IX. 12.) Korm. rendelete a nem állami felsőoktatási intézmények létesítésének alapvető feltételeiről: *Magyar Közlöny* (1990) 1794—1795.

- 6) 1990. évi XXIV. törvény a Magyar Köztársaság 1990. évi állami költségvetéséről szóló 1989. évi L. törvény módosítására;²⁷ a költségvetésről szóló törvény minden évben tartalmaz az egyházakkal kapcsolatos vonatkozást is;
- 7) 1990. évi XCIV. törvény az általános forgalmi adóról szóló 1989. évi XL. törvény módosításáról (főként az 1., 2., 25., 36. §);
- 8) 1990. évi XCIX. törvény a vállalkozási nyereségadóról és az állami vagyon utáni részesedésről szóló törvények módosításáról (főként 1., 2. és 3. §);
- 9) 1990. évi CIV. törvény a Magyar Köztársaság 1991. évi állami költségvetéséről és az államháztartás vitelének 1991. évi szabályairól (főként a 3. és a 9. §);
- 10) 1991. évi XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről.²⁸ Az egyházakkal kapcsolatos állami jogalkotás lezáratlanságára utal e törvény utolsó (23.) §-a, mely kilátásba helyezi, hogy az „egyházak működéséhez szükséges, e törvényben nem szabályozott anyagi feltételekről az Országgyűlés külön törvényt alkot”;
- 11) az Országgyűlés 30/1990. (III. 21.) OGY határozata az egyetemekről;²⁹
- 12) a Minisztertanács 1048/1990. (III. 21.) MT határozata a főiskolákról;³⁰ utóbb hatályon kívül helyezte a 34/1990. (VIII. 30.) Korm. rendelet;
- 13) a Minisztertanács 76/1990. (IV. 25.) MT rendelete az egyházak gazdálkodásának egyes kérdéseiről;³¹
- 14) a Minisztertanács 89/1990. (V. 1.) MT rendelete a Társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény végrehajtásáról (főként 167—169. és 177. §);
- 15) a Minisztertanács 1108/1990. (VI. 13.) MT határozata egyes testületek megszüntetéséről;

²⁸ *Magyar Közlöny* (1991) 1772—1777; vö. 1777—1783.

²⁹ *Magyar Közlöny* (1990) 1476.

³⁰ *Magyar Közlöny* (1990) 1631.

³¹ *Magyar Közlöny* (1990) 762—763.

- 16) a Kormány 1059/1991. (XII. 6.) Korm. határozata a főiskolákról szóló 1048/1990. (III. 21.) MT határozat módosításáról;³²
- 17) a Kormány 185/1991. (XII. 30.) Korm. rendelete az egyházi jogi személyek és az általuk alapított intézmények éves beszámoló készítésének és könyvvizetési kötelezettségének sajátosságáról;
- 18) a belügyminiszter 22/1990. (VIII. 13.) BM rendelete az őrizetnek, illetve az előzetes letartóztatásnak rendőrségi fogdában történő végrehajtásáról szóló 11/1990. (II. 18.) BM rendelet módosításáról;
- 19) az igazságügy-miniszter 8/1990. (IV. 27.) IM rendelete a fogvatartottak vallásgyakorlásáról;³³
- 20) az igazságügy-miniszter 11/1990. (VI. 13.) IM rendelete az egyházak nyilvántartásának ügyviteli szabályairól;³⁴
- 21) a 132/1990. (VII. 5.) KE határozat az Apostoli Szentszék mellett működő nagykövetség létesítéséről;
- 22) a 177/1990. (VIII. 28.) KE határozat dr. Keresztes Sándor nagykövet kinevezéséről;
- 23) a 198/1990. (IX.) KE határozat dr. Keresztes Sándor nagykövet megbízásáról;
- 24) a művelődési és közoktatási miniszter 201/1990. (Műv. K. 16.) MKM útmutatója a vallásoktatással összefüggő iskolai feladatokról³⁵ (ez utóbbi nem minősül jogszabálynak, de fontossága ide sorolja).

C) Kétoldalú megállapodások

- 1) Megállapodás a Szentszék és a Magyar Köztársaság között (1990. február 9.);³⁶
- 2) megegyezések más egyházi szervezetekkel (pl. a Magyar Katolikus Püspöki Kar és a művelődési és közoktatási miniszter

³² *Magyar Közlöny* (1990) 1058.

³³ *Magyar Közlöny* (1990) 1058.

³⁴ *Magyar Közlöny* (1990) 1222—1223.

³⁵ *Művelődési Közlöny* (1990) 1274—1275. Ez egyben hatályon kívül helyezte az alap- és középfokú oktatási intézményekben folyó vallásoktatásról szóló 4748/1990. és a fakultatív vallásoktatás óratervéről szóló 4809/1990. számú közleményt.

³⁶ *Katolikus Szemle* 42 (1990) 57.

megállapodása 1990. júniusában,³⁷ vagy a Magyar Katolikus Püspöki Kar külön bizottsága és a Művelődési és Köznevelési Minisztérium külön bizottsága között 1991. április 17-én elfogadott megállapodás; e megállapodások önmagukban nem jogszabályok, jelentőségük mégis ide sorolja őket).

(Mivel a kéziratot 1991 végével zártuk, néhány azóta megjelent fontosabb jogforrásra csak kötetünk végén, a „Kiegészítés”-ben utalunk).

³⁷ *Új Ember* 46 (1990) június 24., 1. Nem sokkal később konzultáció nyomán, de újabb formális megállapodás nélkül e megállapodástól eltérő megoldás született („hitoktatási vita”).

A fentiekből némileg már következtetni lehet a magyar állami egyházjog *jellegére, rendszerének típusára*. Mivel a Szentzéssel kötött megállapodás igen rövid, elsősorban az 1964-es megállapodás felmondását és a diplomáciai kapcsolatok felvételét tartalmazza, az állam és egyház közötti kapcsolatokra nézve pedig elismeri, hogy az egyházat érintő kérdések ma már rendezettek, s őket „egyrészt az új Kánonjogi Kódex, másrészt a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló új törvény rendelkezései” szabályozzák (3. pont), azt kell mondanunk, hogy a jelenlegi rendszer nem elsősorban kétoldalú megegyezésekre, hanem az állam és az egyház autonóm külön-külön jogalkotására látszik épülni. Egyfajta kölcsönös elismerésről beszélhetünk ezen a téren. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a megállapodás idézett 3. pontja szerint a „kölcsönös érdeklődésre számot tartó egyedi kérdéseket, melyek kétoldalú megegyezést kívánnak, a felek a jövőben közös megállapodás útján oldják meg”. Vagyis a kétoldalú megegyezések bővülésére is maradt lehetőség. Ezek az elemek az *állam és egyház megkülönböztetésén alapuló* rendszerre, azon belül is a *koordinációs* szisztémára utalnak, ám azzal a sajátossággal, hogy a kétoldalú megállapodások súlya kisebb az ilyen rendszerekben szokásosnál.

Ugyanakkor már a módosított alkotmány kimondja [60. § (3)], hogy „az egyház az államtól elválasztva működik”. Ez a *szeparációs rendszer* jelenlétére mutat. Mivel azonban mind az alkotmány reformjának, mind az azt követő törvényeknek egyik fő célkitűzése volt a szabadságjogok szélesebb körű érvényesülése, az állam és egyház elválasztásának elvét is ebből a szempontból kell megítélnünk. Az alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény 34. (7) pontjához fűzött hivatalos indokolás kifejezetten ki is jelenti, hogy az állam és az egyház különválasztását az alkotmány mint a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának egyik alapfeltételét garantálja.³⁸

Ha ehhez hozzáfűzzük, hogy az Ltv. bevezetője kifejezetten

³⁸ *Magyar Közlöny* (1989) 1241.

elismeri, hogy a „magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú, értékhordozó és közösségteremtő tényezői”, akkor olyan kép rajzolódik ki a magyar állami egyházjog jellegéről, melyben az objektív jogszabályok szerint *az elválasztás az egyházak hangsúlyozott pozitív értékelésével párosul*. Az értékelésnek a kulturális nevelő, oktató, szociális és egészségügyi tevékenységen kívül a törvényben első helyen említett, kifejezett indoka az egyházaknak „a hitélet körébe tartozó” munkálkodása. További indok, hogy hozzájárulnak a „nemzeti tudat” ápolásához is. Így akár azt is mondhatnók, hogy szemben az ellenséges és a pusztán békés, de indifferens szeparációval, a magyar állami egyházjog alapelveiben valamiféle *barátságos elválasztás* tükröződik, mely a koordinációs rendszer bizonyos elemeivel is párosul (lásd fenn), de amelytől — legalábbis kezdetben átmenetileg — nem volt idegen néhány olyan vonás sem, amely az egyházak feletti állami fennhatóság elemeire emlékeztet. Az Országos Vallásügyi Tanács, melyet — mint fentebb említettük — a Minisztertanács 1092/1989. (VI. 30.) MT határozata hozott létre és az 1108/1990. (VI. 13.) MT határozat szüntetett meg, többek részéről ilyen aggályokat keltett.³⁹

Ezeknek az elveknek a konkrét tartalma azonban az egyes jogszabályok sokaságában rajzolódik ki, s mivel a rendszer még nem lezárt, a különböző magyarázati törekvések jelentősen eltérő alkalmazásokhoz vezethetnek.

³⁹ Vö. pl. ERDŐ P., *Az egyház új jogi helyzete Magyarországon*, in *Katolikus szemle* 42 (1990). 161.

II. AZ EGYÉNI HIT, LELKIISMERET ÉS VILÁGNÉZET A JOGBAN

1. A LELKIISMERETI ÉS VALLÁSSZABADSÁG ALAPVETŐ SZABADSÁGJOGA

a) Alapelvek

1989. október 23-án hirdették ki az 1989. évi XXXI. törvényt az alkotmány módosításáról. Az új alkotmány már nem szól a marxista—leninista párt vezető szerepéről. Így megszűnt az indirekt különbségtétel hívó és nem hívó állampolgárok között az ország vezetésében való részvétel tekintetében. A vallásszabadságról szóló rész is új megfogalmazást nyert. A 60. § hatályos szövege kijelenti: „1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. 2) Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa. 3) A Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik”.⁴⁰ Az 1990. évi XL. törvény újabb alkotmánymódosítást vezetett be. Az alkotmány idézett 60. §-át egy (4) bekezdéssel egészítette ki. Eszerint: „A lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges”.

⁴⁰ *Magyar Közlöny* (1989) 1227—1228; vö. uo. 1253.

Az alkotmány 60. §-ának (1) és (2) száma szinte szó szerint átveszi az ENSZ 1966-os II. egyezségokmánya (A Polgári és Politika Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya) 18. cikkelyének szövegét.⁴¹ Ezt az okmányt Magyarország az 1976. évi 8. tvr. útján saját jogrendje részévé is tette.⁴²

Az együttes és nyilvános vallásgyakorlás joga magában foglalja a vallási közösségek létjogosultságát, melyet az Ltv. részletebben is kifejt. A vallásgyakorlat szabadsága nem csupán a vallásos cselekmények végzésének szabadságát, hanem az egyéb módokon történő vallási megnyilvánulások és a lelkiismereti vagy vallási meggyőződés oktatása szabadságát is tartalmazza. Tehát az alkotmány *nem pusztán a kultusz szabadságát, hanem igazi vallásszabadságot biztosít.*

Sajátossága alkotmányunknak, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság fogalmába kifejezetten belefoglalja az ilyen természetű meggyőződés *kinyilvánításának mellőzéséhez való jogot.* Ha valóban érvényesül az az elv, hogy vallása, meggyőződése, illetve azok kinyilvánítása, gyakorlása miatt senkit hátrány nem érhet, vagy előny nem illet [Ltv. 3. § (1)], akkor erre a kitételre nem volna feltétlenül szükség. Itt tehát egy további különleges garanciával állunk szemben, ami nemzetközi szinten elég ritkának tűnik. Nem szerepel az egyébként hűségesen követett nemzetközi egyezségokmány szövegében sem.

A *lelkiismereti és vallásszabadság* alapvető emberi szabadságjog. E szabadságjog tartalmát az Ltv. az új alkotmány 60. §-ának már idézett szavaival határozza meg, de konkrét következményeit részletesebben kifejti (lásd alább).

Az Ltv. bevezetőjében az alkotmányerejű törvény céljaként a következők szerepelnek: 1) a lelkiismereti és vallásszabadság érvényre juttatása; 2) a mások meggyőződését tiszteletben tartó, a tolerancia elvét megvalósító magatartás elősegítése; 3) mindezek

⁴¹ Magyarul lásd *Az emberi jogok dokumentumokban*, összeállította KOVÁCS I. — SZABÓ I., Budapest 1976, 390.

⁴² Kihirdetve: *Magyar Közlöny* (1976) 32. szám.

garanciájaként az egyházak önállóságának biztosítása és az állammal fennálló kapcsolataik szabályozása.

b) A tolerancia

E szempontok közül már e helyütt külön megjegyzést érdemel a *tolerancia* elve.⁴³ Erre később a törvény szövege nem tér vissza, s a miniszteri indoklás is csak címszószerűen utal rá.⁴⁴ Mégis úgy tűnik, a törvényhozó súlyt helyezett arra, hogy ez a kifejezés a jogszabályba bekerüljön. A szó mai jelentését az újkor politikai történetének fényében érthetjük meg. A reformáció a hittel kapcsolatos problémák új állami és jogi megközelítésének igényét vetette fel. A lelki és azzal kapcsolatos politikai problémáknak a katolikus felfogástól különböző kezelésére szóló szabadság kívánsága éppen a tolerancia fogalmában fejeződött ki. Ahhoz, hogy ez a szabadságigény jogilag érvényesüljön, hozzájárultak azok a politikai tényezők (pl. abszolutista szemléletű „katolikus” udvarok), amelyek nem kívánták elfogadni lelki és vallási tekintetben a Szentszéktől való függőséget. Ennek ugyanis jelentős gazdasági, kulturális és politikai következményei is voltak.

A tolerancia fogalma így mindenekelőtt egy vallási indítékon alapuló és a politikai gyakorlatban gyökerező ideiglenes egyensúly kifejezése volt. Más oldalról nézve azt is mondhatjuk, hogy a XVI. század közepétől a XVII. század közepéig a tolerancia olyan elvként működött, mely a vallást még mindig mint Európa politikai és társadalmi működésének meghatározó alapfelté-

⁴³ A toleranciáról vallott különféle mai felfogásokhoz lásd pl. *Toleranz und Repression. Zur Lage religiöser Minderheiten in modernen Gesellschaften*, Hrsg. NEUMANN, J. — FISCHER, M. W., Frankfurt a. M. — New York 1987; *Universalität und Toleranz. Der Anspruch des christlichen Glaubens. Festschrift für Georg Bernhard Langemeyer zur Vollendung des 60. Lebensjahres*, Hrsg. KLIMEK, N., Essen 1989. E tanulmánygyűjtemények nem annyira a fogalom állami egyházjogi értelmét, mint inkább a szóhasználat távolabbi gondolati háttérét érzékeltetik.

⁴⁴ *Magyar Közlöny* (1990) 209.

telét fogta fel.⁴⁵ A vallási tényezőt azonban ebben az időben már nem csupán a katolicizmus képviselte. A tolerancia tehát annak elfogadásában áll, hogy létezik más keresztény hitvallás is. Háttérben pedig az a remény húzódik meg, hogy ez a vallási törés átmeneti lesz. Ez a remény kitűnik például az augsburgi béketárgyalásokból, de többször felbukkan egészen a westfáliai békéig. Ám ebben az időszakban a politikában megszilárdul a fejedelmi abszolútizmus az államoknak a vallással kapcsolatos viszonyában is, és kialakul a jurisdikcionalizmus.⁴⁶

A korszakban számos „türelmi rendelet” születik. Közülük kiemelkedik a Nantes-i ediktum (1598), melyet XIV. Lajos von vissza 1685-ben, nem annyira a katolicizmus iránti lelkesedésből, mint inkább abszolutisztikus hatalmának, az uralkodó vallása államvallás mivoltának érvényesítése kedvéért.⁴⁷ Ugyancsak említésre méltó II. Rudolf császár 1609-es türelmi rendelete. Hollandiában és Angliában a katolikusokkal szemben a vallási türelem csak később érvényesül. Az 1689-es angliai *Act of toleration* a türelmet a katolikusokra és a sociniánusokra még nem terjeszti ki.⁴⁸ A westfáliai béke után nemcsak a kereszténység közeli egyesítésének reménye tűnik tova, hanem fokozatosan megszilárdul az a „világias kultúra”, mely egyre inkább elkülöníti az ember földi problémáit a természetfeletti világtól és újabb töréshez vezet immár nem csupán a kereszténység különböző fajtái, hanem általában a kereszténység és a vallásokkal kapcsolatos felvilágosult közönyösség között. Közben egyes udvarok még politikai támaszul igyekeznek felhasználni az egyházakat. Ezzel egyidejűleg a magasabb társadalmi osztályokban, főként pedig a kulturális életben tovább erősödik a vallási közömbösség. Így az

⁴⁵ Vö. LEZIROLI, G., *Stato e Chiesa. Per una storia del dualismo giurisdizionale cristiano* (Collana di studi di diritto canonico ed ecclesiastico, dir. BERTOLINO, R. 4 — Sezione ecclesiastica), Torino 1991. 95.

⁴⁶ Erről az irányzatról lásd pl. GLACCHI, O., *Lo stato laico*, Milano 1975, 70–74.

⁴⁷ Vö. pl. LECLER, J., *Toleranz. I. Geschichtlich*, in *Lexikon für Theologie und Kirche*, Hrsg. HÖFER, J. — RAHNER, K., X, Freiburg Br. 1966, 241.

⁴⁸ Vö. uo.

egyházak és különösen az azokat eszközül felhasználó abszolutista rendszerek által kijelölt jogi keretek és a felvilágosult kulturális-politikai szemlélet között növekszik a feszültség.⁴⁹ Ettől fogva a tolerancia a vallással kapcsolatos közömbösségen alapuló felfogást és igényt tükröz; nem csupán a más keresztény felekezetekkel szembeni türelmet jelenti, hanem bármilyen személyes vallási felfogás vagy hit tűrését egy alapvetően indifferens álláspontból kiindulva.

A katolikus egyház hivatalos tanítása manapság, különösen a II. Vatikáni Zsinat óta, erőteljesen hangsúlyozza a vallásszabadság elvét. A hagyományos katolikus meggyőződésnek a lelkiismeret iránti tisztelete ebben az összefüggésben már a meggyőződés szabad kinyilvánításának igényében is kifejeződik. Ennek alapja az ember méltósága és egysége. A külső szabadság korlátozása az ember testi-lelki-társas lényegét sértene. Ezért az államnak nem csupán a vallási meggyőződés szerinti külső megnyilvánulások, hanem a vallási közösségek és a közösségi vallásgyakorlás jogát is tiszteletben kell tartania. A személy méltóságán alapuló vallásszabadság eszméjéhez képest meghaladottnak tűnik a tolerancia, a pusztá türelem fogalma. Ez ugyanis azt sugallja, hogy az állam tudja, melyik az igaz vallás, amelyet támogatnia kellene, és melyek azok, amelyeket mint hamisakat csupán megtűr, vagy éppen azt feltételezné, hogy az állam világ nézetileg agnosztikus, egyik vallást sem tartja igaznak, de eltűri őket. Éppen ezért érthető, ha a vallásszabadságról olyan elkötelezetten tanító II. Vatikáni Zsinat a *tolerancia kifejezést nem használja*.⁵⁰

c) A lelkiismeret

A *lelkiismeret* fogalmát, valamint a gondolat és a lelkiismeret szabadságának alapvető jogként védett tárgyát törvényeink

⁴⁹ Vö. LEZIROLI 97; ROGIER, L. J., *Le siècle des lumières et la révolution (1715–1800)*, in *Nouvelle Histoire de l'Église*, IV, Paris [1966], 9–38.

⁵⁰ Lásd OCHOA, X., *Index verborum cum documentis Concilii Vaticani Secundi*, Roma 1967, 494.

nem határozzák meg. A honvédelmi törvényt módosító 1990. évi LXXVII. törvény indokolásának (2) pontja ki is jelenti, hogy a törvény azért nem határozza meg a lelkiismeret fogalmát, mert azt „sem a hazai, sem a külföldi jogalkotás nem dolgozta ki”. Hozzáfűzi azonban, hogy „a lelkiismereti ok nem korlátozható vallási motivációra. Azon a személyiség olyan belső értékrend-szerét kell érteni, amellyel ellentétes magatartás az egyén lelki sérülésével és önmagával való meg hasonlításával járna”. Eszerint tehát a lelkiismereti szabadság a vallásszabadságtól függetlenül tartalmaz jogokat és kötelességeket vallásos emberek számára éppúgy, mint nem vallásosak számára.

A lelkiismereti szabadság kérdéskörén kívül a lelkiismeretre való kifejezett utalás jogrendszerünkben elég ritka. A bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény 52. §-a pl. a bíró alapvető kötelességévé teszi, hogy „tiszttségében részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen járjon el”. Természetesen itt nem arról van szó, hogy a bírónak akár a törvény előírásait áthágva, akár az azok biztosította kereten belül lelkiismerete szerint kellene a világi jog értelmében ítélnie (ez ugyanis erkölcsi kérdés), hanem csupán arra hívja fel a törvény a bírót, hogy gondosan teljesítse feladatát.

Az *eskü* témakörében is felmerül a lelkiismeret fogalma. Amikor különböző jogszabályok közfunkciók betöltéséhez „eskü” tételét írják elő, általában a hagyományos esküformulákra vagy a lelkiismeretre nem utalnak. A *köztársasági elnök esküje, illetve fogadalma* esetében azonban az alkotmányt módosító 1989. évi XXXI. törvény indoklása visszautalt a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvényre, mint a jelenlegi jogi szabályozás alapjára. Az 1946. évi I. törvény 6. §-a szerint a „köztársasági elnök a Nemzetgyűlés előtt esküt vagy fogadalmat tesz”. E törvény le is írja a két szövegváltozatot. Eszerint a köztársasági elnök esküjét az „élő Istenre” teszi. Ennek szövege az „Isten engem úgy segítjen!” fordulattal zárul. A másik lehetőség a fogadalom. A köztársasági elnök fogadalmát „becsületére és lelkiismeretére” teszi.

Megjegyzendő, hogy eltérően a vallásos vagy lelkiismereti

kitételt nem tartalmazó más „esküformáktól”, ez a köztársasági elnöki eskü megfelelt az eskü vallási fogalmának is, mely — hivatalos katolikus megfogalmazásban — „az isteni Név tanúságul hívása az igazság mellett” (CIC 1199. k. 1. §).

Egyébként a Göncz Árpád elnök által letett eskü szövege alkalmi volt. Azóta az Országgyűlés Házzsabályában⁵¹ szabályozták ezt a kérdést. Eszerint ünnepélyes esküt tesznek és aláírják az eskü szövegét: a képviselők a mandátumok megvizsgálását követően [5. § (5)], a „köztársasági elnök, a miniszterelnök, az Alkotmánybíróság tagjai, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, a nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési biztosa, az Állami Számvevőszék elnöke és alelnökei, a Legfelsőbb Bíróság elnöke és a legfőbb ügyész” megválasztásuk után, valamint a miniszterek kinevezésük után [uo. 10. §, vö. 9. § (1)]. Az esküszöveget a Házzsabály melléklete tartalmazza. A szövegben vallási utalás nincs. A lelkiismeret is csak annyiban fordul elő, hogy az esküt tevő ígéri: megbízatásához híven, „lelkiismeretesen” jár el.

2. A VALLÁSI ÉS LELKIISMERETI MEGGYŐZŐDÉS TERJESZTÉSE TÖMEGTÁJÉKOZTATÁSI ESZKÖZÖK ÚTJÁN

Az Ltv. rögtön a lelkiismereti és vallásszabadság alapvető jogának deklarálása után, tehát igen jelentős helyen kimondja, hogy a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés terjesztése a tömegtájékoztatási eszközök útján is történhet, a tájékoztatásra vonatkozó törvény rendelkezései szerint [2. § (2)]. Ennek a törvénynek a megalkotása folyamatban van.

A katolikus egyházban az újabb időkben különösen is fontosnak tartják a tömegtájékoztatási eszközök alkalmazását az apostoli munkában. Már a II. Vatikáni Zsinat hangsúlyozza:

⁵¹ *Magyar Közlöny* (1991) 47. sz.

„A katolikus egyházat belső kényszer készíteti az evangélium hirdetésére: Krisztus Urunk ugyanis azért alapította, hogy elvigye minden emberhez az üdvösséget. Feladatának tartja tehát, hogy a tömegkommunikációs eszközökkel is továbbítsa az üdvösség jó hírért, és hogy megtanítsa az embereket azok helyes használatára.

Az egyháznak tehát veleszületett joga, hogy felhasználja és birtokolja ezeket az eszközöket, amennyiben azok a keresztény neveléshez vagy a lelkek üdvösségéért végzett bármiféle munkájához szükségesek és hasznosak”.⁵²

3. ELŐNYÖK ÉS HÁTRÁNYOK VALLÁS VAGY MEGGYŐZŐDÉS MIATT

Az Ltv. 3. § (1) pontja rögzíti, hogy „vallása, meggyőződése és azok kinyilvánítása, illetőleg gyakorlása miatt senkit semmilyen hátrány nem érhet és semmiféle előny nem illet meg”.

Munkáltatói utasítás semmiképpen nem lehet az alapjogok és köztük a lelkiismereti szabadság érvényesítésének gátja. Például az „abortuszt ellenző orvosokkal kapcsolatban az állam eleget tesz a lelkiismereti szabadság jogából folyó kötelezettségének, ha a munkajogi kötelesség alól lehetővé teszi a mentesülést, vagy ha lehetővé teszi olyan munkahelyek létesítését, ahol a nőgyógyász nem kénytelen meggyőződése ellenére abortuszt végez-

⁵² Inter mirifica 3 (határozat a tájékoztatási eszközökről, magyarul: *A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai*, szerk. CSERHÁTI J.—FÁBIÁN A., Budapest 1975, 341—342). A tömegtájékoztatási eszközök használatáról a katolikus egyház a zsinat óta számos dokumentumot adott ki, pl. C. Com. Soc., Instr. *Communio et progressio*, 1971. V. 21: AAS 63 (1971) 593—656; C. Com. Soc., Normae, *Les modes et les formes*, 1971. XI. 15: *Leges Ecclesiae post Codicem Iuris Canonicae editae*, ed OCHOA, X., IV., Roma 1974, 6164—6165 (a tömegtájékoztatásban való ökumenikus együttműködésről); S. C. Inst. Cath., *Orientamenti per la formazione dei futuri sacerdoti circa gli strumenti della comunicazione sociale*, 1986. III. 19, Typ. Pol. Vat., Città del Vaticano 1986.

ni”. „A lelkiismereti szabadsággal ellentétes munkáltatói utasítás végrehajtását a dolgozó megtagadhatja. Ez az utasításmegtagadás bírói jogvédelem alatt áll.” Mindezt az Alkotmánybíróság 64/1991. (XII. 17.) sz. határozata indoklásának E) pontja világosan leszögezi. Ugyanitt utal az Alkotmánybíróság arra, hogy alapjogok, így köztük a lelkiismereti szabadság is csak törvényben és kizárólag a szükségesség és arányosság keretén belül korlátozhatók.

4. A NYILVÁNTARTÁS TILALMA

Az Ltv. tiltja, hogy állami nyilvántartásba vallási és más meggyőződésre vonatkozó adatot felvegyenek [3. § (2)]. Abból, hogy ez a tilalom közvetlenül a vallás vagy meggyőződés és annak kinyilvánítása vagy gyakorlása miatti külön előnyök és hátrányok kizárását elrendelő szabály után következik a törvényben, világos, hogy itt nem az állam és az egyház szétválasztása által megkövetelt előírásról van szó, inkább olyan rendelkezésről, amely éppen a vallással kapcsolatos előnyök és hátrányok kizárását kívánja védelmezni. Ahogyan a törvény indokolása meg is jegyzi, ez a tilalom a fenti elvhez „kapcsolódó garanciális szabály”. „Ez a tilalom nem jelenti azt, hogy az ügyfél az őt érintő eljárásban nem közölheti a meggyőződését, ha ez jogai érvényesítéséhez szükséges (pl. a fegyver nélküli katonai szolgálat ügyében). Ugyanez vonatkozik a különböző intézményekre, ideértve az állami intézményeket is (pl. büntetésvégrehajtási intézet).”⁵³ Megjegyzendő azonban, hogy ennek a vallásra vagy meggyőződésre vonatkozó nyilatkozatnak tekintettel az alkotmány 60. § (2) bekezdésére és az Ltv. 2. § (1) bekezdésére mindig önkéntesnek kell lennie.

Ezzel az általános szabállyal tehát nem ellenkezik a fogvartartottak vallásgyakorlásáról szóló 8/1990. (IV. 27.) IM rendelet 9.

⁵³ *Magyar Közlöny* (1990) 210.

§-ának rendelkezése, amely szerint a fogvatartott „vallási hovatartozását csak kérelmére és jogainak gyakorlása érdekében szabad nyilvántartásba venni” (1).⁵⁴ Ez a lehetőség azért szükséges, mert — mint láttuk — az alkotmány és az Ltv. 2. § (1) azt az alapvető szabadságjogot ismeri el, hogy ki-ki „vallását” egyénileg vagy másokkal együttesen gyakorolja. Ez tehát nem vonatkozik minden vallásra, hanem csak kinek-kinek a saját vallására. Azt persze mindenki szabadon döntheti el, hogy hívő-e vagy sem, és mely vallás előírásait követi. Egyébként épp ez az utóbbi elem, hogy a vallásszabadság joga többek között pontosan arra vonatkozik, hogy ki-ki, ha hívő, „szabadon követheti bármely vallás előírásait”, világosan kifejezést is nyer az alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény 34. §-ához fűzött indoklásban.⁵⁵ Tehát nem fordulhat elő az, hogy egy fogvatartott egyidejűleg és rendszeresen minden vallás közösségi gyakorlására jogot formál, amikor — tekintettel sok vallási közösség autonóm előírásaira — egyidejűleg mindegyikhez nem tartozhat. A vallásgyakorlat szabadságának jogát, mint látjuk, a törvények csak úgy tudják garantálni, ha legalább bizonyos körülmények között és teljesen önkéntes kinyilvánítás alapján a hatóságok a lelkiismereti vagy vallási hovatartozásról hivatalosan tudomást vesznek.

Megjegyzendő végül, hogy — mint fentebb már említettük — a vallásszabadság biztosítása ezt a külön garanciális állami nyilvántartási tilalmat természeténél fogva nem kívánná meg feltétlenül. Sok fejlett polgári demokráciában nem ismeri a jog az efféle tilalmat. Önmagában ugyanis egy ilyen nyilvántartás nem veszélyes akkor, ha a vallás és a meggyőződés miatti előnyöket és hátrányokat a jog tényleg hatékonyan kizárja. Mindenképpen fontos a nyilvántartott adatok kellően diszkrét kezelése.

Ha az állam a felekezeti hovatartozást önkéntes bejelentésre nyilván kívánná tartani, mint pl. Németországban, akkor saját kritériumokra volna szüksége a személyek vallási hovatartozásá-

⁵⁴ *Magyar Közlöny* (1990) 1058.

⁵⁵ *Magyar Közlöny* (1989) 1241.

nak meghatározására. Ezek a kritériumok pedig aligha elégíthetnék ki az összes vallási közösség belső szabályai által megjelölt taggá válási és kilépési feltételeket. Így állandó feszültség keletkezne a vallási hovatartozás különböző szempontokon alapuló, eltérő állami és egyházi megítélése között. Katolikus teológiai értelemben pl. nem szűnik meg a katolikus egyház tagjának lenni az a személy, aki állami hatóság előtt „kilépési” szándékát nyilváníttotta. Más kérdés, hogy a helyi egyház a maga részéről egy ilyen nyilatkozathoz belső szankciókat fűzhet.⁵⁶ Régen hazánkban is adódtak ebből nehézségek, amikor pl. II. József 1781-ben a türelmi rendeletben egységes szabályként megállapítja, hogy ha az apa katolikus, a gyermekek az ő vallását kövessék, ha viszont csak az anya katolikus, a gyermekek nemük szerint kövessék a szülőket.⁵⁷ Eötvös József minisztersége idején pedig az 1868. évi 53. tc. 12. §-a úgy rendelkezett, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek a szülők vallását nemük szerint kövessék. Ezzel gyakorlatilag megfosztotta a szülőket attól a joguktól, hogy közös megegyezéssel maguk döntsének gyermekeik vallási hovatartozásáról. Egyben feszültség keletkezett a katolikus egyházjog és az állami törvények között. A protestáns egyházak képviselői állami bírósághoz fordultak, amikor a szülők közös megegyezés, illetve az akkori katolikus egyházjog által előírt reverzális alapján a protestáns szülővel egyenmű gyermeket katolikusnak kereszteltették. Az ilyen panaszok pedig a legfelsőbb bíróságnak, a kúriának a döntését is kiprovokálták. Eszerint a gyermekkel azonos nemű keresztény szülőétől eltérő felekezetű keresztény lelkész a gyermeket jogosan megkeresztelheti és anyakönyvezheti, de ettől a gyermek felekezeti hovatartozása nem változik.⁵⁸ Ez azt jelentette, hogy a szülők akaratától függetlenül, a katolikus egyház kritériumaival ellentétben ítélte meg az állam az ilyen gyermekek val-

⁵⁶ A problémakörrel lásd pl. *Das Problem der Kirchengliedschaft heute*, Hrsg. MEINHOLD, P. (Wege der Forschung 524), Darmstadt 1979.

⁵⁷ Vö. MÁLYUSZ E., *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Budapest 1939; UA., *Iratok a türelmi rendelet történetéhez*, 270 (a rendelet szövege).

⁵⁸ *Döntvénytár* (régii folyam) XXVI., 102.

lási hovatartozását.⁵⁹ Ezek a kiéleződő viták vezettek azután, más tényezőkkel együtt az állami anyakönyvezés kialakításához és az egyházpolitikai törvényekhez, főként az 1895. évi 43. tc.-hez.⁶⁰

Úgy tűnik tehát, hogy a vallási hovatartozás állami nyilvántartásának fenti árnyalt, nem pedig a vallásszabadság érvényesítését kizáró merev tilalma a társadalmi békéhez és az egyházak szabad működéséhez is hozzájárulást jelenthet bizonyos körülmények között.

5. A JOG GYAKORLÁSA ÉS AZ ÁLLAMPOLGÁRI KÖTELEZETTSÉGEK

a) Az alapvető szabály

A lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlásában senkit sem szabad akadályozni, de e jog gyakorlása — hacsak a törvény másként nem rendelkezik — nem mentesít az állampolgári kötelességek teljesítése alól (Ltv. 4. §). Ilyen másként rendelkező törvény pl. a honvédelmi törvény, amely lelkiismereti okból alternatív szolgálatot tesz lehetővé. Az Ltv. hivatalos indoklása ehhez hozzáfűzi, hogy az állampolgári kötelezettségek teljesítése semmiképp sem tekinthető feltételnek a vallásszabadság gyakorlásához.⁶¹

b) A honvédelem

Az 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított alkotmány 70/H. §-a (1) bekezdésében kijelenti, hogy a „haza védelme a Magyar

⁵⁹ A kor e vonatkozású vitáinak háttéréhez vö. pl. SALACZ G., *A magyar kultúrharc története. 1890—1895*, Pécs 1938, 39—42.

⁶⁰ Vö. CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak* 85—89; SIPOS I. — GÁLOS L., *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Iuris Canonici szerint*, ⁴Budapest 1960, 70.

⁶¹ *Magyar Közlöny* (1990) 210.

Köztársaság minden állampolgárának kötelessége”. Ehhez a (2) bekezdés — a régi alkotmány szövegétől eltérve — a haza védelmének módjáról a korábbiaknál sokkal tágabb leírást fűz: „Az állampolgárok az általános honvédelmi kötelezettség alapján fegyveres vagy fegyver nélküli katonai szolgálatot, illetőleg törvényben meghatározott feltételek szerint polgári szolgálatot teljesítenek.” Vagyis a haza védelmének állampolgári kötelességét az állampolgár a törvényi feltételeknek megfelelően polgári szolgálattal is teljesítheti. Egyébként a polgári és a fegyver nélküli katonai szolgálat lehetőségét már az alkotmány módosítása előtt a honvédelmi törvényt módosító 1989. évi XXII. törvény megerősítette. Ennek a törvénynek az értelmében még bizottságot kellett felállítani, mégpedig a megyei, illetve a fővárosi tanács által kijelölt vagy felkért személyekből a sorköteles ez irányú kérelmének elbírálására „az érintett egyház véleményének kikérésével”. Ám a honvédelmi törvényt az 1990. évi LXXVII. törvény ismét módosította. Ezt a megoldást elvetette. Ehelyett úgy rendelkezett, hogy a kérelmekről az illetékes hadkiegészítési és területvédelmi parancsnok saját hatáskörében eljárva határoz (26/C. §). Döntését bíróság előtt lehet megtámadni. A parancsnok mérlegelése nem lehet önkényes, hiszen a törvény kimerítően felsorolja, hogy mely esetekben kell az engedély kiadását megtagadni. Ezek az esetek a következők: ha a kérelmet előterjesztő fegyvertartási engedéllyel rendelkezik, vagy nem lelkiismereti okra hivatkozik, vagy a hatóság rendelkezésére álló adatokból megállapítható, hogy olyan cselekményt követett el, mely a lelkiismereti okra való hivatkozás alaptalanságát bizonyítja [26/B. § (4)]. Ez a törvénymódosítás — mint indoklásából kitűnik — a bizottság felállítását fölöslegesnek tekintette, sőt úgy ítélte, hogy ezek a bizottságok a magánszférába való beavatkozást jelenthetnek és a diszkrimináció veszélyét hordozzák magukban a szubjektív elemek kiküszöbölhetetlensége miatt. Ezért a törvényhozó a bizottságokat megszüntette. A kérelmek elutasításának taxatíván felsorolt törvényi feltételei egyszerűbb és jobb garanciát nyújtó megoldásnak tűntek.

c) A „lelkészi” titoktartás

Az erkölcsi kérdésekben is eligazítást adó lelkészek iránti bizalomnak, a katolikus egyházban pedig sajátosan a gyónási titoknak a megőrzése rendkívül fontos a vallás gyakorlása szempontjából. Hazánkban a jog az utóbbi időben nem tért ki külön a lelkészi titoktartás kérdésére. Mégis a büntetőeljárásban, ahol a tanúzás állampolgári kötelezettség (Be. 62. §), megtagadhatja a tanúvallomást az, aki foglalkozásánál vagy közmegbízatásánál fogva titoktartásra köteles és tanúvallomásával titoktartási kötelezettségét sértené meg, kivéve, ha ez alól felmentették (uo. 66. §). Ha a tanú nem él mentességével, őt is a tanúkra egyébként vonatkozó köteleességek terhelik. Ha pedig nem figyelmeztették mentességére, tanúvallomása bizonyítékként nem vehető figyelembe. A tanúvallomás megtagadásának jogosságáról a hatóság dönt.

A polgári perrendtartás hasonlóan rendezi ezt a kérdést (Pp. 169—170. §). Kimondja azt is, hogy az „ügyvéd, orvos és más olyan személy, aki hivatásánál fogva titoktartásra köteles”, az érdekeltektől felmentést kaphat ez alól. Problémának tűnik azonban az az eset, amikor egy gyóntatót a gyónó a polgári fórumon „felmentene” ugyan a titoktartás alól, ám a gyóntató mégsem tanúskodhatna, hiszen ezt az egyházi jog nem tenné számára lehetővé. Ausztriában pl. erre a kérdésre a polgári eljárásjog kitér.⁶²

6. DÖNTÉS ÉS GONDOSKODÁS A GYERMEK ERKÖLCSI ÉS VALLÁSI NEVELÉSÉRŐL

A törvény elismeri a szülő és a gyám — de nem a kiskorút ténylegesen gondozó egyéb személy, pl. nagyszülő — jogát ahhoz, hogy *döntsön és megfelelően gondoskodik a gyermek er-*

⁶² Vö. pl. GAMPL, I., *Österreichisches Staatskirchenrecht*, Wien — New York 1971, 181—183.

kölcsi és vallási neveléséről (Ltv. 5. §). Itt a lelkiismereti és vallásszabadsághoz kapcsolódó jogosultságról van szó. Ennek alapján — mint az Ltv. 5. §-ához fűzött indokolás kijelenti — „a szülő vagy a gyám rendelkezhet a felügyelete alatt álló kiskorú vallási hovatartozásáról, s dönthet a gyermek ateista vagy vallásos nevelése, neveltetése (pl. hitoktatáson való részvétel, iskolaválasztás) tekintetében is. Ha a gyermeket nem a szülő, gyám gondozza, a gondozó (pl. nagyszülő, nevelőszülő) által nyújtott nevelés tartalma végső soron a szülő, gyám megbízásától függ”.⁶³

Megjegyzendő, hogy a szülő, illetve a gyám joga nem terjed ki az iskolai vagy a templomban, illetve más egyházi belső intézményben tartott hitoktatás *tartalmának meghatározására*, hanem csak annak megválasztására, hogy a gyermek ilyen hitoktatásban részt vegyen-e, s ha igen, melyik egyház hitoktatását vegye igénybe. Az iskolai hitoktatás tartása ugyanis már nem egyszerűen az egyéni vallásgyakorlat szabadságának következménye, hanem a közösségi vallásgyakorlat szervezett intézményeinek, az egyházaknak a működésével kapcsolatos. Erre utal — mint majd külön is kitérünk rá —, hogy az állam által fenntartott nevelési és oktatási intézményekben való hitoktatás tartása az egyházi jogi személyeket illető jog [Ltv. 17. § (2)], melyet az Ltv. az egyházakról és nem a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról szóló fejezetben tárgyal. Itt ugyanis, már csak az intézmények működési rendjére tekintettel is, szervezett közösségi tevékenységről van szó, melynek mint módszeres oktatásnak a tartalma nem függhet pl. a szülői munkaközösség pillanatnyi összetételétől stb. Mindez nem csorbítja a szülők vallásos neveléshez való jogát.

A szülők közti esetleges nézeteltérést illetően a törvényhozó szerencsésen ellenállt egy jozefinista megoldás kísértésének. Nem tért vissza a régi magyar állami jogból ismert megoldáshoz, amely szerint a vegyes házasságból származó gyermekek felekezeti hovatartozását az állam szabályozta, összeütközve így a katolikus egyházjog előírásaival és gyakran a szülők kifejezett akara-

⁶³ *Magyar Közlöny* (1990) 211.

tával is. Ma egy ilyen megoldás nem tűnt lehetségesnek, hiszen az alkotmány szerint az állam és az egyház elválasztva működik, és a felekezeti hovatartozásnak már nincs jelentősége az állami jogban.

7. INTÉZETI LELKIGONDOZÁS

A jog lehetővé teszi az *egyéni és közösségi vallásgyakorlást a szociális, egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményekben gondozott és a büntetésvégrehajtási intézményekben fogvatartott személyek számára* (Ltv. 6. §). A fogvatartottak vallásgyakorlásáról az ennek megfelelő részleteket a 8/1990. (IV. 27.) IM rendelet tartalmazza. Ez a rendelet egyrészt a fogvatartott lelkiismereti és vallási meggyőződésének alapvető egyéni megnyilvánulási lehetőségeit biztosítja, pl. a vallás gyakorlásához szükséges könyvek, a szükséges mértékű⁶⁴ és a biztonságot nem veszélyeztető kegytárgyak magánál tartásának jogát (2. §), valamint azt a jogot, hogy kiskorú gyermeke vallásos neveléséről dönthesse, és döntését a gyermek törvényes képviselőjével, azaz a másik szülővel vagy a gyámmal közölhesse (5. §), másrészt azt a lehetőséget, hogy valamely egyház lelkigondozását igénybe vegye.

Az egyházak lelkigondozásában való részesedés lehetőségét a rendelet két alapvető vonatkozásban biztosítja: 1. az *istentiszteleten való részvétel* és 2. az *egyház lelkésze* vagy más képviselője által végzett *személyes gondozás* terén. Az egyházakkal való kapcsolattal függ össze az is, hogy a fogvatartott az egyház részére adományt tehet. Ezt az általa meghatározott összeget írásbeli nyi-

⁶⁴ Hogy mit értünk szükséges mértékű kegytárgyakon, annak eldöntése nagyon nehéz probléma. Biztos, hogy utaló szabállyal állunk szemben, mely az adott egyház hiteltvi és belső fegyelmi szabályai bizonyos alkalmazását kívánja. Ámde az sem mindegy, hogy a normális körülmények között kötelező vallási kötelezettségek teljesítéséhez vagy az üdvösséghez szükséges dolgokról van-e szó. Nem is beszélve arról, hogy nem minden vallási közösség hittrendszerében szerepel szükségképpen az üdvösség fogalma.

latkozata alapján letéti pénzéből át kell utalni. Ez a levonás azonban nem előzheti meg a keresményére vonatkozó letiltások sorrendjét [8/1990. (IV. 27.) IM rendelet 6. §].

A rendelet 1. §-a szerint a büntetésvégrehajtási intézetben fogvatartott számára lehetővé kell tenni, hogy istentiszteleten vagy más vallási rendezvényen vehessen részt, valamint, hogy az egyház lelkészének, illetve más képviselőjének gondozásában részesülhessen. Az ezt igénylő fogvatartottak lelki gondozása tehát *az egyházak joga*. A rendelet 7. §-a világosan ki is mondja, hogy a büntetésvégrehajtási intézetbe a lelkész „az egyházi előjáró megbízólevelével léphet be”.

A *katonai* szolgálatot teljesítők közösségi vallásgyakorlata csak katonai létesítményen kívül nem korlátozható. Azon belül csak az egyéni vallásgyakorlat joga van garantálva, mégpedig „a szervezet működésével összhangban” (Ltv. 7. §).

A további gyakorlat fogja megmutatni, hol húzódnak az egyéni vallásgyakorlás határai. Ugyancsak megjegyzendő, hogy a közösségi vallásgyakorlat jogának ki nem mondása és annak tilalma nem azonos.⁶⁵ A katonák lelkipásztori gondozásának megszervezése olyan egyházi feladat, amelynek megoldására számos országban külön állam és egyház közötti megállapodásban rögzítik az együttműködés részleteit.

8. JOG EGYHÁZAK ALAPÍTÁSÁHOZ

A jog elismeri, hogy az *azonos* hitelveket követők *vallásuk gyakorlása céljából* vallási közösséget, egyházat hozhatnak létre, mely *önkormányzattal* rendelkezik (Ltv. 8. §). Ez tehát nem állami kiváltság vagy engemény, hanem a vallásszabadsághoz való

⁶⁵ A vallásgyakorlás és a pasztoráció iránti igényekről és a megoldási lehetőségekről lásd SZABÓ J., *A vallásgyakorlás lehetőségei és feltételei a hadseregben*, in *Vigília* 56 (1991) 742–748. A katolikus egyház részéről világegyházi szinten intézkedik a katonák pasztorációjáról az 1986. április 21-én kiadott *Spirituali militum curae* kezdetű apostoli rendelkezés (AAS 78, 1986, 481–486).

alapvető jog egyik vonatkozása. Megjegyzendő, hogy ehhez rögtön egy fenntartás is járul. A 8. § (2) bekezdése kimondja, hogy egyház olyan vallási tevékenységre alapítható, mely az *alkotmány*-*nyal* nem ellentétes és *törvénybe* nem ütközik. Itt az általános utalás bármely fajta törvényre túl tágasnak látszik. Az alkotmány az alapvető jog gyakorlásának szabályozásához alkotmányerejű törvényt kíván [8. § (2); 60. § (4)]. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya is csak bizonyos fajta törvényi korlátozást ismer el e tekintetben. Kimondja ugyanis, hogy: „A vallás vagy meggyőződés kinyilvánításának szabadságát csak a törvényben megállapított olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek a közbiztonság, a rend, a közegészség, az erkölcs, vagy mások alapvető jogai és szabadságai védelmének érdekében szükségesek” (18. cikk 3).⁶⁶ E pontban tehát árnyaltabb megfogalmazás tűnik kívánatosnak, bár az egyezségokmány amúgy is alkotmányjogunk része, így annak korlátai nem léphetők át.

Az azonos hitelveket vallók egyházalapítási joga nem jelenti azt, hogy azonos hitelvű személyek nem tömörülhetnek több különböző egyházba. Mivel azonban az egyház törvényi fogalmában az önkormányzat is szerepel, szervezetileg is egységben lévő hívők nem tarthatnak fenn több — az állami jog szerint — különböző egyházat. Így több, egymástól teljesen független, de azonos hitet valló ortodox egyház lehet bejegyezve Magyarországon (pl. szerb, magyar, román), viszont a „Magyar Katolikus Egyház” — mely mind a latin, mind a magyar bizánci rítusú részegyházakat magában foglalja — egyetlen egyházként szerepel a bírósági nyilvántartásban.⁶⁷

⁶⁶ Magyarul pl. *Az emberi jogok dokumentumokban* 391. Ugyanilyen értelemben rendelkezik az Emberi Jogok Európai Egyezménye is (9. cikk): uo. 446.

⁶⁷ Komárom-Esztergom Megyei Bíróság, Pk. 60.060/1990/2. szám, 1. nyilvántartási szám alatt.

III. AZ EGYHÁZAK ÉS VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK A MAGYAR JOGBAN

1. AZ EGYHÁZAK NYILVÁNTARTÁSBA VÉTELE

Az Ltv. első fejezetének utolsó paragrafusa (8. §) — mint láttuk — a vallásszabadság alapjogának keretében ismeri el, hogy az azonos hitelveket követők vallásuk gyakorlása céljából vallási közösséget, egyházat hozhatnak létre, mely *önkormányzattal* rendelkezik.

Az egyházak *nyilvántartásba vételét* az illetékes megyei bíróság, illetve a Fővárosi Bíróság végzi [Ltv. 9. § (1)]. Az Ltv. záró rendelkezései szerint (22. §) azokat az egyházakat, melyek a törvény hatályba lépésekor már elismertek voltak, hivatalból nyilvántartásba veszik. Ehhez a hivatalos indoklás hozzáfűzi, hogy a nyilvántartásba vétel szabályai nem vonatkoznak a korábban már elismert egyházakra. Nem tűnik teljesen világosnak, hogy ezeknek a szabályoknak nincs-e mégis valamilyen hatásuk rájuk nézve. A 12. § (2) bekezdése ugyanis azt kívánja, hogy a bíróságon utólag jelentsék be az egyes egyházak alapszabályában végzett későbbi olyan módosításokat, amelyek az egyház nevét, székhelyét, szervezeti felépítését és szerkezeti egységeinek esetleges jogi személyiségét változtatják meg. Ám még ha ez a rendelkezés vonatkoznék is a törvény kiadása előtt már elismert egyházakra, azt semmiképp sem írja elő, hogy az egyházak saját életükre hozott, új belső szabályait, pl. azokat, amelyeket a püspöki konferencia ad ki, állami hatósággal láttamoztassák.

A bíróság az egyházat köteles nyilvántartásba venni, ha azt legalább száz természetes személy „megalapította”, az így alapított egyház „az *alapszabályát* elfogadta”, ügyintéző és képviselő-

ti szerveit „megválasztotta”, s az alapítók *nyilatkoznak* arról, hogy az általuk létrehozott szervezet megfelel az Ltv. 8. §-ának, vagyis azonos hitelveket követők, vallásuk gyakorlása céljából, alkotmányba és törvénybe nem ütköző vallási tevékenységre alakították [Ltv. 9. § (1)]. A bíróság az egyház hitelveit nem vizsgálja. Azt, hogy a közösség tervezett tevékenysége törvénybe nem ütközik, és hogy vallási közösségről van szó, az alapítók nyilatkozata bizonyítja.⁶⁸ Noha a törvény szövegéből érződik, hogy annak megalkotói valamiképpen az egyesületek analógiáját tartották szem előtt, mégsem írja ez elő, hogy valamiféle többségi szavazással kellene az alapszabályt elfogadni vagy a szervezetet megválasztani. A bejegyzés szempontjából az a fontos, hogy legalább száz természetes személy egyetértsen a működési szabályok, valamint az ügyintéző és képviselői szervek legitimnek tartásában.

Mivel az egyházak sajátos társadalmi valóságot képeznek, s mint látni fogjuk, erre tekintettel sajátos jogaik is vannak, sokak számára túl alacsonynak tűnhet a *száz természetes személy*, mint a bejegyzéshez szükséges közösség. Kétségtelen, hogy a szám meghatározásának alapja a törvényhozó gyakorlati megítélése volt. Elvileg ugyanis a közösségi vallásgyakorlat joga mindenkit megillet akkor is, ha nem található az országban kilencvenkilenc másik ugyanilyen vallású személy. Ámde a bejegyzés — aminek feltételeiről itt szó van — nem az egyházak létének forrása, hanem csupán jogi személyiségüknek az alapja az állam jogrendjében (lásd alább).

Az *alapszabály* vagy belső törvény nem szorul állami jóváhagyásra, annak tartalmát a bíróság nem is hivatott vizsgálni. Az Ltv. 9. § (2) előírása megszabja ugyan, hogy az alapszabálynak tartalmaznia kell az egyház *nevét, székhelyét, szervezeti felépítését, és ha az egyház valamelyik szervezeti egysége jogi személy, ennek megnevezését*, ám ezek megjelölése csak ahhoz szükséges, hogy az illető szöveg alapszabálynak legyen tekinthető. Ebben a

⁶⁸ Vö. Ltv. indoklás: *Magyar Közlöny* (1990) 211.

tekintetben a hatályos jog kevesebbel is beéri, mint az 1895. évi XLIII. törvénycikk 7. § (2) pontja, amely más feltételeken kívül az elismert vallásfelekezetté alakuláshoz előírta, hogy az alapítók „tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemutatni. Ennek a szabályzatnak különösen tartalmaznia kell a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az istentiszteletre és egyéb vallási szertartásra, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorlandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseket”. Ennek megfelelően jártak el az 1945-től 1990-ig terjedő időben is az új vallási közösségek *elismerése* terén.⁶⁹ Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy ennek az elismerésnek a hatása eltért a mai bejegyzésétől. A bejegyzésnek ma nem az illető egyház léte, illetve elismerése a jogkövetkezménye, hiszen a jog az egyházak létét nem óhajtja állami aktushoz kötni, hanem az adott egyház jogi személyisége. Mindezek fényében pontatlannak tűnik az 1990. évi XCIV. törvény 2. és 25. §-ának és a 25. §-hoz fűzött indokolásnak a szóhasználat, amely még mindig „működési engedéllyel rendelkező” egyházakról beszél.

A bejegyzés feltételei között szerepel, hogy az egyház elnevezése „már nyilvántartásba vett egyház elnevezésével nem lehet azonos vagy összetéveszthető” [Ltv. 9. § (3)]. Ennek az előírásnak a célja az egyes egyházak névhasználatukhoz fűződő érdekeinek védelme.⁷⁰

A bejegyzés *módjára* nézve az igazságügyminiszter 11/1990. (VI. 13.) IM számú, az egyházak nyilvántartásának ügyviteli szabályairól szóló rendelete intézkedik. Eszerint az *egyházat*, annak vallásos célra létesült *önálló szervezetét* [vö. Ltv. 13. § (3), lásd

⁶⁹ Az egyes szabadegyházi közösségek elismertetésének alapját képező szövegek kiadása: *A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsához tartozó tagegyházak hitvallásai és szervezeti szabályzatai* (A Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Szemináriumának tanulmányi füzetei az egyház- és társadalomtudomány köréből II), szerk. SZAKÁCS J., Budapest 1981.

⁷⁰ Vö. az Ltv. indokolását: *Magyar Közlöny* (1990) 211.

alább], valamint az *egyházak szövetségét* az országos székhelyük szerint illetékes megyei bíróság, illetőleg a Fővárosi Bíróság veszi nyilvántartásba egy jogi személyként. Az országos székhely és az egyetlen jogi személyi mivolt a katolikus egyház vonatkozásában pl. bizonyos nehézségeket okozhat. A kánonjogban ugyanis nem létezik olyan egyházi jogi személy, mely az egész „magyar katolikus egyházat”, de csupán azt foglalná magában. Jogi személyek az egyházmegyék, jogi személy a Püspöki Konferencia, mely azonban nem az egyházmegyék összessége, hanem a püspökök csoportja, s csupán bizonyos fajta ügyekben illetékes. A bejegyzés szempontjából a magyar katolikus egyház országos székhelyének Esztergom minősült, tekintettel arra a hazai egyházjogi különlegességre, hogy az esztergomi érsek a primás címet viseli, s ez számára bizonyos — bár igen korlátozott — egyházkormányzati hatalmat is jelent.

Az egyházon vagy annak vallásos célra létesült önálló szervezetén pl. szerzetes intézményén belüli *szervezeti egységek* jogi személyiségéről az Ltv. 13. § (2) bekezdése szerint az egyház, illetőleg az önálló szervezet alapszabálya rendelkezik [11/1990. (VI. 13.) IM rendelet 1. §]. Ezek a jogi személyiséggel rendelkező szervezeti egységek eszerint az állami nyilvántartásban nem szerepelnek.

A nyilvántartásba a sorszámon, a nyilvántartásba vételről szóló határozat számán és keltén kívül az egyház nevét, székhelyét, képviselőjének nevét, címét, az esetleges megszűnést, valamint az egyházon belüli önálló szervezet vagy egyházak szövetsége esetén a szervezet célját és tevékenységi körét kell bevezetni [1. számú melléklet a 11/1990. (VI. 13.) IM rendelethez]. Megjegyzendő, hogy ezek az adatok rendkívüli módon hasonlítanak azokhoz, amelyeket az alapítványok nyilvántartásába kell bejegyezni [vö. 12/1990. (VI. 13.) IM rendelet az alapítványok nyilvántartásának ügyviteli szabályairól].

2. AZ EGYHÁZAK ÉS SZERVEZETEIK JOGI SZEMÉLYISÉGE

A nyilvántartásba vétel hatása, hogy az illető egyház az állam jogrendjében *jogi személyiséget* szerez [Ltv. 13. § (1)]. Így ezt, annyi bizonytalanság után, most törvény garantálja. Kánonjogi szempontból persze felmerülhet a kérdés, hogy van-e az Apostoli Szentszéken kívül a magyarországi katolikus egyháznak egyetlen, mindenre illetékes képviseleti szerve, mivel a püspöki konferencia hatásköre az egyházjog szerint eléggé korlátozott, a primás kormányzati hatalma még csekélyebb, a szerzetesek pedig exempcióval rendelkeznek. Mindenesetre a bírósági bejegyzés szerint a magyar katolikus egyház képviselője az esztergomi érsek.⁷¹ A probléma a gyakorlatban mégis megoldódik, ha figyelembe vesszük, hogy a törvény az egyes egyházakon belül is egy sor jogi személy állami elismerését lehetővé teszi. Ebben a vonatkozásban a magyar törvényhozó, úgy tűnik, szerencsésebb, de mindenképpen más stílusú megoldást választott, mint az állam és a katolikus egyház viszonyáról szóló 1989. május 17-i lengyel törvény,⁷² mely a teljesség igényével készült jegyzékben sorolja fel az államilag elismert egyházi jogi személyeket. Noha ez a jegyzék nagy mértékben átveszi az Egyházi Törvénykönyv előírásait, a felsorolás mégsem lehet soha teljes és végleges, és az egyház egyetemes vagy részleges jogának fejlődése esetén módosításra szorul. A magyar törvény viszont megelégszik egy általános utalással, amikor kijelenti: „Az egyház és — ha az alapszabály így rendelkezik — az egyház önálló képviseleti szervvel rendelkező szervezeti egysége (szervezete, intézménye, egyházközsége stb.) jogi személy” [Ltv. 13. § (2)]. A következő bekezdés ehhez hozzáfűzi, hogy az egyházak „vallásos célra létesülő önálló” szervezetei („szerzetesi szervezet stb.”) akkor válnak jogi személlyé, mikor a bíróság nyilvántartásba veszi őket. A

⁷¹ Komárom-Esztergom Megyei Bíróság, Pk. 60.060/1990/2. sz.

⁷² Art. 7—9: *Dziennik ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Nr. 29 (1989) V. 23, 458.

nyilvántartásba vételhez elegendő a székhely, az ügyintéző és képviseleti szerv bejelentése és az illetékes egyházi szerv nyilatkozata arról, hogy a szervezet „az egyház szabályai szerint megalkult és az egyház keretében működik” [Ltv. 13. § (3)].

Eszerint az állami jog az egyházakon belüli jogi személyek két fajtáját különbözteti meg: „a szervezeti egységeket” és az „önálló szervezeteket”. Az előbbieket jogi személyiségének elismeréséhez nem kíván nyilvántartásba vételt, viszont ezeknek az egységeknek jogi személyeknek kell minősülniük az illető egyház saját „alapszabálya” szerint. Az utóbbiak a nyilvántartásba vétellel válnak az állam előtt jogi személlyé. Szükségesnek látszik néhány elv kidolgozása annak eldöntésére, hogy mely egyházi jogi személynek van szüksége bejegyzésre a világi jogi személyiséghez. Mindenesetre a törvény lehetővé teszi a jogi személyiség elnyerését az *egyházjog szerinti jogi személyek* minden más kategóriája, pl. a vallási társulások, egyletek számára is.

Az *egyházak által létrehozott szövetséget* az egyházakhoz hasonló módon veszi a bíróság nyilvántartásba. Ilyen szövetség elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység céljából nem alapítható. A nyilvántartásba vétellel az ilyen szövetség is jogi személlyé válik (Ltv. 14. §). Az egyházak által létrehozott szövetségek közösen meghatározott célok megvalósítására irányulnak. E célok nem feltétlenül kötődnek a vallásgyakorláshoz. Ilyen cél lehet a közös érdekképviselés. Az egyházak nyilvántartásba vett szövetségének „csak olyan egyház lehet a tagja, melyet a bíróság már korábban nyilvántartásba vett”.⁷³

Tehát az egyházi jogi személyeknek a magyar jog négy fajtáját ismeri:

1. az *egyházakat*, melyek jogi személyisége a nyilvántartásba vétellel keletkezik;
2. az *egyházak szervezeti egységeit*; ezek külön állami nyilvántartásban nem szerepelnek; jogi személyiségük azon egyház

⁷³ Vö. Ltv. indoklás: *Magyar Közlöny* (1990) 212.

nyilvántartásba vételével kezdődik, amelynek alapszabálya őket tartalmazza, illetve az illető egyházon belüli szabályos megalapításukkal (pl. új plébánia létesítése);

3. az egyházak vallásos célra létesülő *önálló szervezeteit*, melyek jogi személyisége külön állami nyilvántartásba vételükkel keletkezik;

4. az *egyházak szövetségeit*; ezek szintén külön állami nyilvántartásba vétellel kapják jogi személyiségüket.

3. AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZAK KAPCSOLATA

Az állam és az egyház közti kapcsolatokról az Ltv. csupán néhány fontos alapelvet szögez le. Megismétli az alkotmány elvét az állam és az egyház *elválasztott* működéséről [Ltv. 15. § (1)]; hangsúlyozza, hogy az *egyházakat azonos jogok illetik és azonos kötelezettségek terhelik* [Ltv. 15. § (3)]; megtiltja, hogy az állam az egyházak *irányítására, felügyeletére szervet* hozzon létre [Ltv. 16. § (1)]; kijelenti, hogy *belső egyházi szabályok érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható* [Ltv. 15. § (2)],⁷⁴ végül pedig leszögezi, hogy az *egyházi jogi személy ellen, törvényt sértés esetén* az ügyész indít pert [Ltv. 16. § (2)]. Megjegyzendő, hogy az állam nem igényel már magának semmiféle jogot arra, hogy bármilyen egyházi tisztségre való kinevezésben részt vegyen, még akkor sem, ha azt külföldi egyházi hatóság végzi, vagy ha a kinevezett külföldi állampolgár. Ez a változás az állam és az egyház világos elválasztásának következménye. Az egyházi tisztségek ugyanis nem rendelkeznek állami közhivatal jelleggel.

⁷⁴ A hivatalos indoklás ehhez hozzáfűzi, hogy „az egyház az állami jogban meghatározott jogokat ugyanúgy érvényesítheti állami kényszer segítségével (pl. bíróság útján), mint bármely más szervezet (pl. munkavállalójával szemben)” *Magyar Közlöny* (1990) 212.

4. AZ EGYHÁZI JOGI SZEMÉLYEK OKTATÓ-NEVELŐ, KULTURÁLIS, EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, SPORT-, GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGVÉDELMI TEVÉKENYSÉGE

Az egyházi jogi személyek *oktató-nevelő, kulturális, egészségügyi, szociális, sport-, gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységéhez való jogát* a törvény elismeri, kivéve az olyan tevékenységek tekintetében, melyeket valamely *törvény* kizárólag az államnak vagy állami szervnek tart fenn. E fenntartott tevékenységek körének alakulása mutatja majd meg e megszorítás gyakorlati tartalmát. Mindezekben a szektorokban az egyházi *jogi személyek intézményeket is létesíthetnek vagy tarthatnak* fenn [Ltv. 17. § (1)]. Az időközben módosított oktatási törvény szerint ez a lehetőség felsőfokú oktatási intézmények alapítására is kiterjed.

Azok a felsőoktatási intézmények, amelyeket az egyházak szuverén módon alapítanak és tartanak fenn hitük, világnézeti meggyőződésük tudományos szintű oktatására, kutatására és tisztségviselőik, lelkészeik képzésére, teljes mértékben sajátjai az illető egyházaknak, s működésük — az egyházak törvényesen elismert autonómiája (Ltv. 8. §) alapján — csakis az egyházi hatóságoktól függ. Az ilyen intézményeket a magyar jog *hittudományi egyetemek és főiskolák* néven említi. A fentiek miatt az 1990. évi XXIII. törvény, mely az oktatásról szóló 1985. évi I. törvényt módosítja, leszögezi, hogy rendelkezései *a hittudományi egyetemekre és főiskolákra nem terjednek ki* (50. §).⁷⁵ Ehhez az indoklás hozzáfűzi, hogy az oktatási törvény rendelkezései azért nem vonatkoznak továbbra sem a hittudományi egyetemekre és főiskolákra, mert „azok jellege a törvény szabályainak alkalmazását kizárta teszi”.⁷⁶

⁷⁵ Magyar Közlöny (1990) 459.

⁷⁶ Magyar Közlöny (1990) 465.

A hittudományi egyetemeken és főiskolákon szerzett *oklevél* a végzettség szintje tekintetében az idézett 1990. évi XXIII. törvény szerint „egyetemi, illetőleg főiskolai oklevéllel egyenértékű és egyetemi, főiskolai végzettséghez kötött munkakörök betöltésére, foglalkozás (tevékenység) gyakorlására jogosít” (50. §).⁷⁷ Ez az állami elismerés természetesen a végzettség szintjére, nem pedig a szakképesítésre, annak tartalmára vonatkozik. Az ugyanis belső egyházi kérdés. Előfordulhat azonban, hogy egy hittudományi egyetemnek vagy főiskolának minősülő egyházi intézmény keretében olyan szakképzés is folyik, amely a világi felsőoktatásban is szokásos képesítést kíván nyújtani. Ilyenkor értelemszerűen a képesítés állami elismerésére, az ahhoz megkívánt feltételek megtartására is szükség van. Tudásunk szerint ilyen világi képesítést nyújtó szak hittudományi intézmény keretében az oktatási törvény módosítása óta először Nagykőrösön alakult (Nagykőrösi és Dunamelléki Református Hitoktató és Tanítóképző Főiskola). Ez az intézmény szerepel a főiskolákról szóló 1048/1990. (III. 21.) MT határozatot módosító 1059/1991. (XII. 6.) Korm. határozat felsorolásában a hittudományi főiskolák között.⁷⁸

A hittudományi intézményekben folyó képzés társadalmi jelentőségének és az ott tanuló állampolgárok egyenjogúságának elismerése indokolja,⁷⁹ hogy ezeknek az intézményeknek a hallgatóit a törvény részesíti a felsőoktatási intézmények hallgatóit jogszabályok alapján megillető juttatásokban, kedvezményekben, s elrendeli e tanulmányok munkaviszonyban töltött időként való elismerését.

⁷⁷ *Magyar Közlöny* (1990) 459.

⁷⁸ *Magyar Közlöny* (1991) 2740.

⁷⁹ *Vö. Indokolás az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény módosításáról rendelkező törvényjavaslathoz, az 50. §-hoz: Magyar Közlöny* (1990) 465.

5. A HITOKTATÁS

Az egyházaknak az előző pontban leírt tevékenysége keretében említi az Ltv., hogy az *egyházi jogi személy* az állam által fenntartott nevelési és oktatási intézményekben, a „tanulók és a szülők igényei szerint” *nem kötelező jelleggel hitoktatást* is tarthat [Ltv. 17. § (2)]. Ez a fakultatív hittan bármely szintű oktatási intézményben lehetséges. Az egyetemi diákság hitoktatásának és lelkipásztori gondozásának kellő megszervezése nagy erőfeszítést kíván az egyes vallási közösségektől. A vallásoktatással összefüggő iskolai feladatokról a művelődési és közoktatási miniszter 201/1990. (Műv. K. 16.) MKM számú útmutatójában rendelkezett.⁸⁰ Ebben a szakmai iránymutatásban hangsúlyt kap, hogy a vallásoktatásnak a társadalmi megbékélés, a kölcsönös türelem és bizalom légkörében kell folynia. Ennek érdekében az iskolaigazgatók és iskolafenntartók figyelmét az útmutató felhívja, hogy a vallásoktatás szervezési kérdéseiben, így a hely, az időpont, a beiratkozás, a csoportok kialakítása tekintetében az iskolának, az egyháznak és az iskolafenntartónak kell megállapodnia. A vallásoktatásra jelentkező tanulókat célszerű felekezetenként, az iskolai tanulócsoporthoz szervezésére vonatkozó létszámnormatívák alapján csoportokba szervezni. Az iskola tartozik biztosítani a vallásoktatáshoz szükséges tantermet fűtéssel, világítással és csoportonként legfeljebb heti két óra „védett időt”, azaz olyan időt, melyet kötelező iskolai foglalkozások nem zavarhatnak. Köteles biztosítani a hitoktató munkafeltételeit is. Ahol a heti óraszám ezt megengedi, úgy kell a hittanórának az iskolai munkarendbe illeszkednie, hogy az időpont ne zavarja a vallásoktatás eredményességét. Az iránymutatás 3. pontja szerint a „vallásoktatásra való jelentkezés megszervezése, a vallásoktatás tartalmának meghatározása, a hitoktató alkalmazása (díjazása) és tevékenységének ellenőrzése az egyházi jogi személy feladata. A kiskorú gyermek szülője a vallásoktatásban való részvétel iránti

⁸⁰ *Művelődési Közlöny* (1990) 1274–1275.

igényét az egyházi jogi személy által megjelölt helyen és időben jelentheti be. A jelentkezés, beiratkozás színhelye — megállapodás szerint — az iskola is lehet”. A hitoktatót a vallásoktatásban részt vevő tanulók vonatkozásában pedagógiai partnernek kell tekinteni. Meghívható a nevelőtestületi értekezletekre, iskolai rendezvényekre. Az iskola nevelőtestületének tagja is kaphat hitoktatói megbízást (uo. 4. pont) az egyházi hatóságtól, aki a hitoktató alkalmazására jogosult. Hitoktatással kapcsolatban az iskola irataiba bejegyzés nem kerül, viszont a szülők gyermeküknek a vallásoktatáson való részvételéről az egyháztól kérhetnek okiratot. Egyes egyházmegyékben erre külön hittanbizonyítvány nyomtatványt használnak.

Az egyházak hitoktatási munkájához az állam az Ltv. 19. § alapján költségvetési támogatást nyújt.

Mivel a hitoktatást az iskolákban az egyházak végzik, a hitoktató olyan személy, aki az illető egyháztól kellő megbízatással rendelkezik. Alkalmasságát az adott egyház illetékes vezetőinek kell megítélnie. Az iskolai hitoktatás valós lehetőségeinek megnövekedtével sürgető problémaként jelentkezett a képzett hitoktatók hiánya. Több helyütt pedagógusok is kaptak egyházi megbízást hitoktatásra. Mivel a legkülönbözőbb egyetemeken és főiskolákon kezdeményezések történtek hitoktatói, illetve hittanári képzés beindítására, ám ezzel kapcsolatban sok bizonytalanság merült fel, e problémák megvitatása után a Magyar Katolikus Püspöki Kar külön bizottsága, valamint a Művelődési és Köznevelési Minisztérium külön bizottsága 1991. április 17-én megállapodást fogadott el, melyben alapelveket szögeztek le. Eszerint a hazánkban működő egyházi és világi egyetemek, illetve főiskolák részvételével olyan hitoktatói, illetve hittanári képzés indítható, mely az iskolai hitoktatással kapcsolatban felmerülő társadalmi igényeket elégíthetné ki. Ezt a képzést *két szinten* indokolt megkezdeni az óvodás és alsó tagozatos gyermekeket tanítók részére *hitoktatói*, a 10—18 éves korosztályt oktatók számára pedig *hittanári* szakot lehet indítani. Ilyen szakok egyházi oktatási intézmény keretében való alapításához kánonjogilag elegendő a

püspöki kar, illetve az illetékes megyéspüspök (CIC 821. k.) intézkedése.⁸¹ A Nevelési Kongregáció intézkedése akkor nélkülözhetetlen, ha olyan képzés indul, mely a szent tudományok körében fokozatok (pl. teológiai doktorátus) megszerzésére irányul (CIC 816. k.).

Azok a hitoktatói és hittanári szakok, melyek második vagy harmadik szakként kínálnak lehetőséget állami felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói számára, két egyenrangú felsőoktatási intézmény szerződése alapján működnek. A képzést sikeresen befejező hallgatók két egyenértékű diplomát kapnak. Egyiket a képzésben részt vevő állami felsőoktatási intézmény, másikat az egyházi felsőoktatási intézmény adja. A felvételi követelményeket a Magyar Katolikus Püspöki Kar állítja össze. A hitoktatói és hittanári szak alapításának, az oktatásban egyházi részről résztvevő tanárok kinevezésének és felmentésének, a képzés tartalmának, a tantervek, tantárgyi programok, vizsgarendszer összeállításának, a jegyzetek készítésének stb. kérdése egyházi feladat, melybe az állam nem kíván beleszólni. A hit tudományi képzést végző felsőfokú egyházi intézmények az oktatásban ténylegesen részt vevő hallgatók létszámának arányában kapják az egy főre időarányosan járó állami támogatást. Megjegyzendő azonban, hogy a felsőoktatás finanszírozási rendszerének reformja még folyamatban van. Az állami felsőoktatási intézmények hitoktató, illetve hittanár szakot is felvett hallgatói kettős jogállásúaknak minősülnek. Szociális juttatásaikat az álla-

⁸¹ Az olyan egyházi főiskolák, melyek kizárólag vagy meghatározott szakokon teológiai tudományokban vagy azok oktatásában nyújtanak képzést, olyan egyházi főiskolának számítanak, mely a 821. k. szerint a vallási tudományok felsőfokú intézetének minősül. Az ilyen főiskolákat csak az illetékes egyházi hatóság alapíthatja meg. A 809. k. alapján az ilyen intézmények létesítésében a püspöki konferencia szerepe elsősorban tervezői jellegű, vagyis arra vonatkozik, hogy az adott területen belül ezeknek az intézeteknek az elosztása megfelelő legyen — vö. SCHMITZ, H., *Studien zum kirchlichen Hochschulrecht* (Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft 8), Würzburg 1990, 208; MUSSINGHOFF, H., in *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici unter besonderer Berücksichtigung der Rechtslage in Deutschland, Österreich und der Schweiz*, Hrsg. LÜDICKE, K., Essen 1984 ss (Stand: Juli 1991), 821/1—2.

mi intézményben fizetik, ottani képzésükhöz a fedezetet a költségvetés biztosítja. Mivel azonban ugyanezek a diákok az egyházi felsőoktatási intézmény hallgatói is, az ottani képzésre megállapított normatívát, illetve annak arányos részét az egyházi felsőoktatási intézmény igényelheti. Ez a fajta hitoktatói, hittanári képzés is felekezeti jellegű. A kiadott diplomának rögzítenie kell, hogy elnyerőjét milyen felekezet hitoktatói vagy hittanári tevékenységére képesíti (pl. katolikus hittanár). Mindez nem zárja ki, hogy egyazon állami felsőoktatási intézménnyel szerződésben egymás mellett több különböző egyház hittudományi felsőoktatási intézménye is végezzen hittanárképzést.⁸²

6. AZ EGYHÁZAK MŰKÖDÉSÉNEK ANYAGI ALAPJAI

a) Nemzetközi kitekintés

Főként a katolikus egyház vonatkozásában, nemzetközi viszonylatban — bizonyos mértékig az állam és az egyház kapcsolatának típusától függően — különböző egyházfinanszírozási rendszerek működnek. Általában ezek nem jelennek meg teljes tisztasággal. Mégis egyes országokban inkább az egyik, másokban inkább a másik megoldási típus elemei vannak túlsúlyban. Ezek a finanszírozási modellek:⁸³ 1. az adományozási és gyűjtési rendszer; 2. az egyházi hozzájárulás rendszere; 3. az egyházi adó, illetőleg más, ehhez hasonló adózás rendszere.

Ez a három alapvető forma általában nem tartalmazza az egyház összes bevételi forrásait, hanem csak azoknak a jövedel-

⁸² Vö. SZÖVÉNYI ZS., *Hitoktató és hittanár szakos képzés a pedagógusképző intézményekben*, in *Magyar Felsőoktatás I* (1991) 5. sz., 28.

⁸³ Jellemzésükhöz lásd pl. MARRÉ, H., *Die Kirchenfinanzierung in Kirche und Staat der Gegenwart. Die Kirchensteuer im internationalen Umfeld kirchlicher Abgabensysteme und im heutigen Sozial- und Kulturstaat Bundesrepublik Deutschland* (Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, Beiheft 4), Essen 1990, 16—30.

meknek a legtipikusabb fajtáját jelöli meg, amelyek az egyháztagok közvetlen hozzájárulásaiból származnak.

Az *adományozási és gyűjtési rendszer* jellemzője az, hogy az egyház fenntartásához való anyagi hozzájárulás mértéke és a támogatott célok megválasztása az egyes egyháztagok lelkiismeretén múlik. Természetesen a kíváncsú adomány nagyságát vagy az éppen előnyt élvező legfontosabb célokat az egyházi hatóság megjelölheti a hívek számára. Az ilyen rendszer működése a plébániai szinten alapul. Ezen a szinten keresik fel, érik el az adakozókat, s a bevételt is főként ebben a keretben használják fel. Efféle szisztémák működnek egyrészt olyan országokban, amelyek gazdaságilag igen fejlettek, de az állam és egyház jogilag szigorúan elválasztva tevékenykedik bennük (pl. Franciaország, Hollandia, Egyesült Államok), vagy az államegyháziság bizonyos elemeit őrzik ugyan, de az állammal összefonódott egyház valamelyik másik felekezeti. Ilyen a helyzet pl. a kisebbségi katolikus egyház számára Svédországban. Másrészt olyan fiatal egyházak önfinanszírozása alapul főleg az adományokon, amelyek a harmadik világban élnek. Az ő helyzetüket azonban az jellemzi, hogy így nyert hazai bevételeik működésükhöz egyáltalán nem elégségesek, s ezért az európai és észak-amerikai egyházak állandó támogatására szorúlnak.

Az Egyesült Államokban a gyűjtések a katolikus egyházi bevételeknek több mint a felét teszik ki. A gyűjtés legelterjedtebb módja az, hogy a plébánia híveinek havonta, negyedévenként vagy félévenként meghatározott célokra különböző színű vagy nyomtatott feliratú borítékokat osztanak vagy küldenek szét. A színből vagy a feliratról az adakozó pontosan látja a gyűjtés célját. Meg kell jelölnie, hogy mekkora összeggel kíván hozzájárulni a gyűjtéshez. A hozzájárulást többnyire csekk küldésével szokták végezni. Ehhez járulnak a különféle országos gyűjtések is. A beérkező adományokat bizonyos területeken (pl. magasabb iskolák, egészségügyi intézmények) közvetett állami támogatás egészíti ki. E támogatás egyik formájának tekinthetők bizonyos adókedvezmények is. Az egyház saját tulajdonából szerzett jöve-

delme egyes esetekben szintén nem elhanyagolható kiegészítést jelent. Bizonyos egyházmegyékben ez a bevételek majdnem 20 %-át teszi ki.⁸⁴ Ez a rendszer Amerikában jól működik. Történelmi okokból és a gazdasági környezetre tekintettel ezen az úton a katolikus egyház működéséhez szükséges anyagi eszközök az Egyesült Államokban kellőképpen előteremthetők. Európában azonban ez a módszer sehol nem működik kielégítően. Erre lehet példa Franciaország.

Franciaországban a katolikus egyház bevételeinek háromnegyed része gyűjtésekből és adományokból származik. A hívektől kért és az egyházi hatóságok által a jövedelem 1 %-ában megjelölt önkéntes egyházi hozzájárulás (hasonló a magyar „egyházi adóhoz”) a bevétel 25 %-át teszi ki. Ezt a hozzájárulást évente egy alkalommal plébániai szinten gyűjtik össze, s a hívek kb. 45 %-a fizeti. A papság anyagi ellátása nem kielégítően megoldott. Sokan azért vállalnak világi munkát, hogy jövedelmüket kiegészítsék.⁸⁵ A templomépületek fenntartását, mivel azokat 1905-ben államosították, az állam fedezi, viszont használatukért az egyházaknak nem kell fizetniük. Az egyházi iskolák 1959 óta jelentős állami anyagi támogatásban részesülnek, bár ez fokozott állami ellenőrzéssel párosul. 1981 óta állami részről kísérletek történtek az egyházi iskolák kedvezőtlenebb kezelésére, illetve hosszabb távon államivá tételükre. Ezek azonban a háború óta legnagyobb méretű tömeges népi tiltakozó akciót váltották ki az országban.⁸⁶ Mindent egybevetve (papok és szerzetesek társadalombiztosításának bonyolult problémáit stb.), az általánosan elterjedt nézet az, hogy Franciaországban az egyházi finanszírozás rendszere nem működik kielégítően.

⁸⁴ Vö. MARRÉ, *Kirchenfinanzierung* 17–18; BASSETT, W., *Die Bestreitung des Unterhalts der Kirche durch freiwillige Beiträge*, in *Concilium* 14 (1978) 434–440; McMANUS, F. R., *Richtlinien für das kirchliche Sammelwesen* uo. 440–445.

⁸⁵ Vö. MARRÉ, *Kirchenfinanzierung* 19.

⁸⁶ Vö. uo.; METZ, R., *Das Verhältnis von Kirche und Staat in Frankreich*, in *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Hrsg. LISTL, J. — MÜLLER, H. — SCHMITZ, H., Regensburg 1983, 1118–1120; ZIMMERMANN, M., *Au coeur du débat scolaire. Pouvoir et liberté*, Strasbourg 1981.

Az egyházi hozzájárulás rendszere jellemző példájaként Ausztriát szokták említeni. Az ebben az országban alkalmazott megoldás a maga nemében egyedülálló. Az egyházi hatóságok által kiadott szabályok szerint az egyháztagok számára kötelező hozzájárulás megfizetése államilag magánjoginak minősülő kötelezettség. Az állam azonban segítséget nyújt az egyháznak abban, hogy ezt az összeget behajtsa. Nem az állam gyűjti be adó módjára a hozzájárulást, hanem maga az egyház. Viszont ha valaki nem fizet, világi bíróság előtt perbe fogható hasonlóan ahhoz, aki egyesületi tagdíjjal tartozik. Ilyenkor a bíróság végrehajtást rendelhet el. Ez a helyzet Ausztriában sokakat arra ösztönöz, hogy hatóság előtt tett nyilatkozattal „kilépjenek” az egyházból. Ezzel a későbbiekben mentesülnek a fizetési kötelezettségtől. A hozzájárulások összegét az egyház szabadon kezeli, és szabadabban is határozza meg, mint a szó szoros értelmében vett egyházi adó rendszerével élő országokban. Az egyházi hozzájárulás befolyó összegét — eltérően pl. a németországi adópénzektől — Ausztriában nem kezelheti az állam. Persze az egyház saját kezelési költségei a hozzájárulásból eredő bevételek mintegy 10—15 %-át emésztik fel. Ugyanakkor Németországban az állam kezelési költség fejében az egyházi adó összegéből csak 3—4 %-ot von le. Mivel pedig az egyház Ausztriában az általa előírt hozzájárulásra kötelezett személyek és jövedelmek feltárását maga kell, hogy végezze, s nem használhatja fel ehhez az adóhatóság nyilvántartásait, ezért technikai nehézségek és hiányos információk miatt az egyház a hozzájárulási bevétel kb. 30 %-ától esik el. Megjegyzendő, hogy a hozzájárulási hátralék állami bírósági eljárással való behajtásától az egyház lelkipásztori okokból elég gyakran tartózkodik. Az egyházi hozzájárulás fedezi az osztrák egyházi kiadások túlnyomóan nagy részét. Egyes egyházi jogi személyeknek (pl. bizonyos apátságoknak) tulajdonukból (pl. sajátosan erdőbirtokokból) származó bevétele is elég jelentős. Az állam különböző adókedvezményekkel is támogatja az

egyházakat, s hozzájárul az állami iskolákban a hitoktatás, valamint a katolikus iskolák költségeihez.

Az egyházi adó rendszere az állam és az egyház együttműködésén alapul, mely a mai európai országokban messzemenően tiszteletben tartja az egyén szabadságát is. Ezekben az államokban az egyházak jövedelmének döntő többsége — németországi egyházmegyékben kb. háromnegyed része⁸⁷ — az egyházi adóból származik. Az állami támogatások, az adományok és a saját vagyonból származó jövedelmek ezt csupán kiegészítik. Ebben a szisztémában az egyházi adó eltér a pusztán egyházi hozzájárulásoktól, hiszen az állam közigazgatási úton behajtja, vagyis állami segítséggel történő behajtásához nem szükséges az egyháznak bíróságához fordulnia. Egyébként kényszerbehajtásra gyakorlatilag nem is kerül sor, hiszen a foglalkoztatottak béréből ezt az adót a munkáltató már a kifizetéskor, jövedelemadó módjára visszatartja. Az ilyen rendszerben, mivel az adólevonás szempontjából államilag számító „egyháztagság”⁸⁸ önkéntes, a demokratikus állam — egyes szerzők véleménye szerint — nem tesz mást, mint saját joga alapján szavatolja, igaz különleges, de lényegében nem eltérő módon, a jogos követeléseket.

Svédországban, mely a skandináv típusú egyházi adórendszer legmarkánsabb példája, az állam csakis a svéd evangélikus egyház javára behajtja az egyházi adót, mely átlagban az adóköteles jövedelmek 1,25 %-át teszi ki. A svéd evangélikus egyház javára az állam — igaz, mérsékeltebb összegű — adót szed azoktól is, akik ennek az egyháznak nem tagjai. Ezt azzal indokolják, hogy a svéd evangélikus egyház mindenki javára szolgáló közfunkciókat is ellát, elsősorban a népességnyelvántartás és a temetkezés terén.⁸⁹

⁸⁷ Vö. MARRÉ, *Kirchenfinanzierung* 61.

⁸⁸ Ez — mint fentebb említettük — nem feltétlenül az egyes egyházak teológiája szerinti egyháztagsággal megegyező fogalom.

⁸⁹ Vö. GÖRANSSON, G., *Die Finanzierung der Kirchen in Schweden*, in *Theologische Quartalschrift* 156 (1976) 214—217; MARRÉ, *Kirchenfinanzierung* 24.

Svájcban a nagy egyházak legfőbb bevételi forrása szintén az egyházi adó. Az egyházközségek állapítják meg, mégpedig nemcsak a jövedelem, hanem gyakran a vagyon alapján is. Az állami és önkormányzati adókkal együtt többnyire maga az állam vagy az önkormányzat hajtja ezt be, néha azonban maga az egyház látja el ezt a feladatot. A helyzet kantononként eltéréseket mutat. Egyes kantonokban a semmilyen elismert egyházhoz nem tartozó személyek is kötelesek az egyházi adó egy bizonyos százalékának megfizetésére az egyházak közhasznú tevékenységére való tekintettel. A legtöbb kantonban a jogi személyek is kötelesek egyházi adót fizetni. 1980-ban Svájcban népszavazást tartottak az állam és az egyház teljes elválasztásáról és a kötelező egyházi adó eltörléséről. Összességében a lakosság 79%-a elvetette az elválasztás teljes bevezetésének és az egyházi adó megszüntetésének gondolatát.⁹⁰

Németországban a különféle állami támogatásokon és adományokon kívül, melyek a szükségleteknek csupán kis részét fedezik, az egyházak fő bevételi forrása az egyházi adó. Ahhoz, hogy egy vallási közösség állami úton hajtathassa be az adóját, arra van szükség, hogy az államon belül „közjogi testületnek” (Körperschaft des öffentlichen Rechts) minősüljön. Erre akkor van lehetőség, ha az adott közösség szervezeti felépítése és taglétszáma a tartósságot kellőképpen garantálja.⁹¹ Egyébként a katolikus egyházon belül az adóra jogosult egységek az egyházmegegyék. Ők osztják el azután az anyagi eszközöket belső szervezeti egységeik között. A német egyházi adórendszer nem csupán a testvéregyházak támogatását teszi lehetővé, hanem elsősorban — és erre fordítódik a kiadások kb. kétharmad része⁹² — rendkívül

⁹⁰ MARRÉ, *Kirchenfinanzierung* 25; CARLEN, L., *Das Verhältnis von Kirche und Staat in der Schweiz*, in *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Hrsg. LISTL, J. — MÜLLER, H. — SCHMITZ, H., Regensburg 1983, 1097—1109.

⁹¹ Vö. MEYER—TESCHENDORF, K. G., *Staat und Kirche im pluralistischen Gemeinwesen*, Tübingen 1979, 198; SCHLAICH, K., *Neutralität als verfassungsrechtliches Prinzip*, Tübingen 1972, 182, 210.

⁹² Vö. MARRÉ, *Kirchenfinanzierung* 62—63.

nagyszámú munkatárs foglalkoztatását, s az ezzel járó igen tekintélyes személyi költségek fedezését.

Olaszországban az állam és az egyház közötti megállapodás alapján rendezték újjá az egyházfinanszírozás kérdését. Egyfelől a régi — főként plébániai — javadalmak alapját képező vagyon összevonásával a papság ellátására egyházmegyei és országos alapokat hoztak létre, amelyek a világi jogban is jogi személyiséggel rendelkeznek. Az országos alap javára befizetett adományokat az olasz állampolgárok adóalapjukból levonhatják. 1990. január 1. óta van érvényben az olasz egyház legfőbb jövedelemforrását kitevő egyházi adórendszer, melynek az a lényege, hogy a jövedelemadóból, melyet ki-ki amúgyis köteles fizetni, 0,8%-ról az adófizető az adóbevallási nyomtatványon maga nyilatkozik, hogy a katolikus (illetve az ezt kívánó néhány más) egyház vallási szükségleteire, nevezetesen a szolgálattevők díjazására, épületek emelésére, fenntartására, karitatív célokra kívánja-e szánni, vagy az államnak szociális és humanitárius célokra. Tehát nem új adóval terhelik meg a lakosságot, hanem feljogosítják az adófizetőket, hogy rendelkezzenek befizetett adójuk egy kis részének felhasználási módjáról. Akik ezt a nyilatkozatot elmulasztják, azok adójának megfelelő részét a nyilatkozók kívánságának arányában osztják fel az állam és a különböző egyházak között. Ez a parlamenti és önkormányzati képviselőhöz hasonló megoldás, hiszen a nem szavazó polgárok képviselőtének összetételét is a leadott szavazatok megoszlása határozza meg. Ennek a megoldásnak különös előnye, hogy az államnak nem kell foglalkoznia az „egyházból való kilépések” nyilvántartásával, sőt az adófizetők vallási hovatartozásával sem.

b) Egyházfinanszírozás Magyarországon

A fenti összehasonlítás alapján megállapíthatjuk, hogy hazánkban az egyházfinanszírozás rendszere még nem alakult ki. A közvetlen állami támogatásnak és a külföldi segélyeknek döntő a szerepe. Az egyházak működése anyagi alapjának a 40-es évek

végén és az 50-es évek elején történt szisztematikus megvonása, melynek csak egyik látványos vonatkozása volt az ingatlanok átlamosítása, olyan helyzetet teremtett, amelynek orvoslása jelentős feladatokat állított az új hazai jogalkotás elé. Ennek megoldásához járult hozzá a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény. A törvény sok évig tartó, az érdekegyeztetés szempontjait is figyelembe vevő, eléggé bonyolult folyamatot helyez kilátásba. 23. §-ában azonban kijelenti, hogy az „egyházak működéséhez szükséges, e törvényben nem szabályozott anyagi feltételekről az Országgyűlés külön törvényt alkot”.⁹³

Az egyházak *vagyonszerzését* sajátos korlátozások nem gátolják. Az egyházi jogi személyek vagyonszerzési módjaira a törvény csak példákat hoz, nem ad róluk kimerítő felsorolást [Ltv. 18. § (1)].⁹⁴

c) Az állami anyagi támogatás

Az egyházi jogi személyek nevelési—oktatási, sport, egészségügyi, szociális, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményeinek működtetéséhez az állam a „hasonló állami intézményekkel azonos mértékű költségvetési *támogatást* nyújt” [Ltv. 19. § (1)]. Az egyházak *egyéb* tevékenységéhez is *adható* állami támogatás, de ezt külön kérésre évente egyházanként és célonként állapítja meg az Országgyűlés [Ltv. 19. § (2)]. Egyelőre az állami támogatásnak ez az utóbbi fajtája is szükségesnek látszik, hiszen az egyházak finanszírozásának problémája még egyáltalán nem nyert megoldást, és — mint a törvény hivatalos indoklása is elismeri — ennek hiányában „esetleg szinte lehetetlenné válik... egyes egyházak működése”.⁹⁵

⁹³ *Magyar Közlöny* (1991) 1777.

⁹⁴ Vö. hivatalos indoklás: *Magyar Közlöny* (1990) 213.

⁹⁵ *Magyar Közlöny* (1990) 213.

d) Az adományok

A jog biztosítja az egyházi jogi személyeknek a lehetőséget arra, hogy az egyház saját szabályaiban meghatározott módon, külön engedély nélkül *adományokat gyűjtsenek* [Ltv. 18. § (1)]. Az adományokhoz hasonlóan az egyház kaphat egyéb *hozzájárulásokat*, illetőleg az egyházi szolgáltatásokért *díjakat*. Az adományozók lehetnek természetes személyek, jogi személyek, jogi személyiség nélküli szervezetek (uo.). A magánszemélyek akkor vonhatják le adóalapjukból egyházi célra szóló adományaik összegét, ha az adományt alapítvány javára vagy közérdekű kötelezettségvállalásként tették. Ezekben az esetekben az állam nem ellenőrzi az egyházi tevékenység tartalmát, sem az adományok felhasználását, csupán az alapítvány vagy a kötelezettségvállalás közérdekű jellegét.⁹⁶

e) A vállalkozói tevékenység

Az egyházi jogi személyek *vállalkozói tevékenységet* is *folytathatnak*, vállalatot, gazdasági társaságot hozhatnak létre, a társadalmi szervezetekre vonatkozó szabályok szerint [Ltv. 18. § (2)].⁹⁷ Tehát vagy maga az egyházi jogi személy folytat vállalkozói tevékenységet, s ekkor e tevékenysége után adózik, bár megilletik bizonyos kedvezmények, vagy gazdasági szervezeteket hoz létre, melyek jövedelméből az általános szabályok szerint részesül.⁹⁸ Bizonyos intézményfenntartó, illetve az egyház sajátos hivatásával szorosan összetartozó gazdasági tevékenységek azonban (kulturális, nevelési—oktatási, szociális és egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények működtetése, hitélethez szükséges kiadványok, kegytárgyak előállítása, értékesítése,

⁹⁶ Vö. hivatalos indokolás: *Magyar Közlöny* (1990) 213.

⁹⁷ Vö. Ptk. 70/73. §.

⁹⁸ Vö. hivatalos indokolás: *Magyar Közlöny* (1990) 213.

egyházi célra használt épület részleges hasznosítása, temető fenntartása,⁹⁹ nem minősülnek vállalkozásnak, s így adómentesek [Ltv. 18. § (3)].

7. AZ EGYHÁZAK GAZDÁLKODÁSA

a) Könyvvezetés és nyilvántartás

Az egyházak gazdálkodásának bizonyos kérdéseiről a 76/1990. (IV. 25.) MT rendelet intézkedett. Ez a rendelet azokra az egyházi jogi személyekre vonatkozott, amelyek az állami költségvetésből, illetve más elkülönített pénzeszközből költségvetési támogatást kaptak (vö. Ltv. 19. §).

Ez a rendelet előírta, hogy az egyházi jogi személynek külön-külön kell nyilvántartania az állami támogatásból, a gazdasági—vállalkozási tevékenységből származó és az egyéb bevételeit. A meghatározott célra szóló támogatás felhasználását és maradványának elszámolását az egyházi jogi személy a céltámogatást nyújtó szervezet előírásai szerint kellett, hogy végezze [76/1990. (IV. 25.) MT rendelet 2. §]. Az egyházi jogi személynek nemcsak bevételeit, de kiadásait is olyan csoportosítás szerint kellett nyilvántartania, hogy elkülönüljön különböző állami jogi minősítés alá tartozó célokra fordított összeg. Nevezetesen: a rendelet kimondta, hogy három nagy költségcsoportot külön kell nyilvántartani:

⁹⁹ Az újabb időkben az urnás temetkezés egyházjogilag a katolikusok számára is lehetővé vált. Az egyházi ingatlanon történő urnaelhelyezésről a Magyar Katolikus Püspöki Kar külön szabályzatot adott ki, melyben a témára vonatkozó állami jogszabályokat is közöl mellékletként: *A magyarországi katolikus egyház urnatemetési szabályzata*, Budapest 1988.

1. a kulturális, nevelési—oktatási,¹⁰⁰ szociális és egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi, sport, tudományos, műemlékvédelmi tevékenységgel kapcsolatos közvetlen költségeket;

2. a hitéleti tevékenység megvalósítása érdekében felmerülő, továbbá hitéleti célú ingatlan-fenntartással, temető-fenntartással kapcsolatos közvetlen költségeket;

3. a gazdasági—vállalkozási tevékenység közvetlen költségeit [76/1990. (IV. 25.) MT rend. 3. § (1)].

Ehhez kapcsolódott az előírás, hogy a közvetett költségeket a fenti három kategóriába tartozó tevékenységek között a bevételek vagy a közvetlen költségek arányában kell megosztani [76/1990. (IV. 25.) MT rend. 3. § (2)].

Az egyházi jogi személyeknek a fenti felsorolás első két pontjában szereplő tevékenységére szolgáló állóeszközök értékcsökkenését az induló vagyonnal szemben kellett elszámolniuk a vállalkozási nyereségadóról szóló módosított 1988. évi IX. törvény 1. és 2. sz. mellékletében megállapított szabályok szerint.

Az egyházi jogi személy könyvvizetési kötelezettsége aszerint alakult, hogy az állami támogatásból és a vállalkozói nyereségből évente együttesen mennyi a bevétele. Ha ez nem érte el az 50 millió forintot, választhatta az egyszeres könyvvitel előírásain alapuló naplófőkönyv vezetését. Ezt meghaladó bevétel esetén az egyszerűsített kettős könyvvitel szabályai szerint kellett eljárni. Ha az egyházi jogi személy részére nyújtott állami támogatás összege az évi 50 ezer forintot nem haladta meg, és vállalkozói

¹⁰⁰ A 76/1990. (IV. 25.) MT rendelet 3. § (1) a) pontja külön említi még a nevelési—oktatási cél mellett a felsőoktatási tevékenységet is. Ez semmiképpen sem jelenti azonban azt, hogy a felsőoktatás ne volna oktatás és hogy ez alapján az Ltv. 19. § (1) bekezdése, mely az egyházi jogi személyek nevelési—oktatási intézményei működéséhez a hasonló állami intézményekkel azonos mértékű költségvetési támogatást garancia, ne vonatkoznék a felsőoktatási intézményekre. Ez már az Ltv. indokolása alapján is kizárt, hiszen ott az Ltv. 19. § (1) bekezdésének indokaként az szerepel, hogy az ott felsorolt intézmények „a társadalom számára olyan hasznos tevékenységet végeznek, mely állami feladat is”. Az Ltv. 19. § (2) bekezdésében szereplő és ezért az Országgyűlés által adható, de nem kötelező támogatásban részesülő célok — az indokolás alapján — jellemzően az egyházak hitéleti tevékenységével kapcsolatosak (*Magyar Közlöny* 1990, 213). Tehát a felsőoktatás egyértelműen beletartozik az oktatási—nevelési tevékenység körébe.

tevékenységet nem folytatott, akkor elegendő volt a pénztárkönyv vezetése a belső egyházi szabályok szerint. Egyebekben a könyvvezetésre a könyvvitel rendjéről szóló általános szabályokat kellett alkalmazni [76/1990. (IV. 25.) MT rend. 4. §]. A vállalkozói tevékenységgel kapcsolatos eredmény megállapításáról, illetőleg a nyereségadóról ugyanennek az idézett MT rendeletnek az 5–6. §-a rendelkezett.

„Az állami költségvetéssel szembeni pénzügyi kötelezettségek és igénybevehető támogatások bevallása és pénzügyi rendezése önadózás formájában az adóigazgatási eljárásról szóló jogszabályok szerint történik” — mondta ki ugyanez a rendelet [76/1990. (IV. 25.) MT rend. 7. § (1)]. Az egyházi jogi személyek mérleg, illetve vagyonkimutatás készítési kötelezettségüknek az erről szóló pénzügyminiszteri rendelet szerint voltak kötelesek eleget tenni [uo. 7. § (2)].

A számvitelről szóló 1991. évi XVIII. törvény az egész kérdéskörben új szabályozást vezetett be. Többek között felhatalmazta a kormányt arra, hogy rendeletben szabályozza „az egyéb szervezetek — gazdálkodásukhoz kapcsolódó — beszámoló készítésének és könyvvezetésének sajátosságait” (94. § b).

A bonyolult és gyakran változó számviteli előírásoknak az egyházi jogi személyeket érintő rendelkezéseiről pl. a katolikus egyházban az egyházmegyei körlevelek értesítik a papságot. Mindenesetre ma a plébániák nagy részén figyelembe kell venni ezeket az előírásokat, hiszen valamilyen fajta állami támogatásból általában részesednek (pl. a hitoktatók díjazásához folyósított összeg), esetleg alkalmazottat tartanak stb. Az egész gazdasági adminisztrációval kapcsolatban alapvető általános szempont, hogy az egyes egyházi szervezeti egységekre, főleg a plébániákra eső adminisztrációs teher aránytalanul nagy azok méretéhez, anyagi forgalmuk volumenéhez és főleg ahhoz képest, hogy többnyire nincs módjukban megfelelően képzett és díjazott dolgozókat alkalmazni erre a célra. Legyen elég itt utalni az egyszemélyes vidéki plébániák ezreire, ahol a plébánosoknak gyakran még más, megüresedett plébániákat is el kell látniuk. Személyes életkörülmé-

nyek sem konszolidáltak. Hivatásuk pedig nem arra szól, hogy munkaidejük nagy részét adminisztrációval töltsék. Egy ilyen bonyolult szisztéma megfelelő működtetéséhez sokkal nagyobb erőforrásokra, nevezetesen arra lenne szükség, hogy az egyházak finanszírozási rendszere megoldást nyerjen.

A jelen helyzetben gyakorlati segítséget kívánt nyújtani a kormány 185/1991. (XII. 30.) Korm.-rendelete az egyházi jogi személyek és az általuk alapított intézmények éves beszámoló készítésének és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságáról.

Figyelemreméltó, hogy a rendelet hatálya minden egyházi jogi személyre kiterjed, s a szöveg nem tesz különbséget aszerint, hogy a jogi személy részesül-e állami anyagi támogatásban. Ez eltérésnek látszik a korábbi jogszabályhoz képest.

Az egyházak, egyházi jogi személyek, egyház által alapított intézmények beszámolójának formáját az éves összes bevétel nagysága, valamint az határozza meg, hogy folytatnak-e vállalkozói tevékenységet. A beszámoló lehet egyszerűsített éves beszámoló vagy egyszerűsített mérleg. Egyszerűsített éves beszámolót köteles készíteni az az egyházi jogi személy, amelynek két egymást követő évben a hitéletinek nevezett tevékenységből, továbbá az e tevékenység megvalósítása érdekében végzett szolgáltatásból, valamint a vállalkozási tevékenységből származó együttes bevétele meghaladja az 50 millió forintot. Megjegyzendő, hogy a rendelet a nevelési—oktatási, szociális és egészségügyi stb. tevékenységet, valamint a hitélethez szükséges kiadványok, kegytárgyak előállítását és értékesítését, a temető fenntartását és az egyházi célú épületek részleges hasznosítását egyetlen kategóriába sorolja [185/1991. (XII. 30.) Korm.-rendelet 2. § (5)].

Nem köteles éves beszámolót készíteni, hanem egyszerűsített mérleget készíthet az egyházi jogi személy, ha nem folytat vállalkozói tevékenységet. Ebben az esetben nem számít a hitéleti tevékenységből származó bevételek nagysága („értékhátártól függetlenül”). Ugyancsak elegendő az egyszerűsített mérleg készítése, ha a hitéleti és vállalkozási tevékenységből származó bevételek együttes összege két egymást követő évben nem haladja meg az 50 millió forintot [uo. (6)].

A vállalkozási tevékenységet nem folytató egyházi jogi személynek a 185/1991. (XII. 30.) Korm.-rendelet 2. számú melléklete szerinti mérlegét, továbbá egyéb „beszámolójának formáját és tartalmát az egyházak belső ügyrendi előírása” szabályozza [uo. (8)].

Egyszeres könyvvitelt köteles vezetni az egyszerűsített mérleget készítő egyházi jogi személy, kettős könyvvitelt köteles vezetni az egyszerűsített éves beszámolót készítő egyházi jogi személy [uo. 3. § (2)—(3)].

b) Az „egyházi személyek” és az alkalmazottak

Hasonlóképpen jelentős adminisztrációs feladat az *alkalmazottak társadalombiztosításának és adóügyeinek intézése* is. Az „egyházi személyek” — fogalmuk a magyar jogban nem általános érvennyel meghatározott, (de lásd 1989. évi XLV. tv. 67. § 14. pont) a katolikus egyházban a klerikusok és a megszentelt élet intézményeinek tagjai ilyennek számítanak — és az adott egyház között sajátos kapcsolat, ún. „egyházi munkaviszony” áll fenn, melyet az egyház belső szabályai rendeznek. A világi alkalmazottak munkaviszonyára, még ha a lelkipásztorkodásban segítenek is, az állami munkajogi és társadalombiztosítási jogszabályok vonatkoznak,¹⁰¹ bár az egyes egyházak saját szabályaikban további részleteket rögzíthetnek.

c) Az egyházi munkaviszony beszámítása a nyugdíjhoz

A Minisztertanács 89/1990. (V. 1.) MT rendelete (a Társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény 10—14. §-ainak végrehajtására) 167. §-ában kijelenti, hogy a nyugdíj tekintetében a szolgálati idő számításakor az egyházi személyeknek e minőségben eltöltött idejüket akkor kell figyelembe venni, ha az illető ezt

¹⁰¹ Vö. Magyar Katolikus Püspöki Kar, *A világi személyek lelkipásztori tevékenységének szabályzata*, Budapest 1986, 13—17, 16—20. §; UA., *A magyarországi katolikus kántorok és karnagyok működési szabályzata*, h. n. 1985, 6—9., 1—5. §.

követően legalább annyi szolgálati időt szerzett, mint amennyi időn át egyházi személyként működött, vagy ha nem egyházi személyként szerzett szolgálati ideje alapján is jogosult lenne nyugdíjra. A szerzetesrendi¹⁰² tagként pedagógusi munkakörben töltött idő minden további nélkül szolgálati időnek számít [uo. 168. § (1) bekezdés]. A nem pedagógusként töltött időt a „szerzetesek” esetében a nyugdíj szempontjából akkor kell szolgálati időként figyelembe venni, ha az illető túlnyomórészt nem szerzetesrendi tagok részére végzett munkát, vagy a szerzetesrendi tagok részére létesített intézménynek az állam által történt átvételekor munkaviszonyba lépett [uo. 168. § (2)]. Azt a szolgálati időt, amit valaki „egyházi személyként” vagy „szerzetesrendi tagként” szerzett, az egyházi szervek igazolása alapján veszik figyelembe (uo. 169. §). Ugyanennek az MT rendeletnek a 177. §-a ehhez hozzáfűzi, hogy a szolgálati viszony szempontjából nem számít megszakításnak az az idő, amely alatt az igénylő egyházi személy volt (j.).

d) A társadalombiztosítási bejelentés

1991. január 1-től pl. a 129/1990. (XII. 31.) Korm.-r. szerint az óraszámra való tekintet nélkül társadalombiztosítási bejelentésre kötelezett az a megbízásos dolgozó, akinek havi illetménye a mindenkori legkisebb nyugdíj fele összegét eléri.

e) Az utazási kedvezmény

A hitoktatók *utazási kedvezményéről* szóló rendelkezések az alábbiakban foglalhatók össze:

„A Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztériumnak a Magyar Államvasutak Vezérigazgatóságával egyetértésben kiala-

¹⁰² A szerzetesrend fogalmát a magyar állami jog nem egészen ugyanabban az értelemben használja, mint a katolikus egyházjog; vö. ERDŐ P., *A megszentelt élet formái az egyházjogban*, in *Teológia* 24 (1990) 24.

kíttott állásfoglalása szerint a közforgalmú személyszállítási utazási kedvezményekről szóló 13/1990. Korm. sz. rend. 7. §-ában szabályozott *félárú utazási kedvezmény* megilleti a hitoktatásban résztvevő egyházi és világi hitoktatókat is, a következők szerint:

1. Megilleti azokat a lelkipásztorokat, akik oktatási és nevelési intézményekben tanítanak, mint hitoktatók — még akkor is, ha ezt csak részfoglalkozásban végzik.

2. Megilleti a főfoglalkozású polgári hitoktatókat.

3. Jogosultak azok a polgári hitoktatók is, akik egyéb főfoglalkozás mellett a hitoktatást részfoglalkozásban (másodállásban, mellékfoglalkozásban) látják el.

4. Megilleti végül azokat a nyugdíjasokat, akik részfoglalkozású hitoktatóként dolgoznak, de kizárólagos munkaviszonyban.

Az utazási kedvezményt minden egyházközösség (plébánia) — amelyik hitoktatókat foglalkoztat — önállóan kérheti. Az igényléseket egy-egy plébánia területén működő valamennyi jogosult adatait összegyűjtve, névjegyzékkel, pár soros kísérléssel a következő címre kell megküldeni: Magyar Államvasutak Igazgatósága, kereskedelmi osztály, menetkedvezmény csoport, Budapest (Debrecen, Miskolc, Szeged). Mindenki a területileg illetékes igazgatósághoz forduljon.

Az igényléshez minden jogosultra vonatkozólag a következőket kell mellékelni:

- kitöltött kérlőlap (nyomtatvány);
- 75 Ft kezelési díj befizetését igazoló feladóvevény;
- igazolványkép.

A nyomtatvány és a befizetési lap az állomásokon szerezhető be. A kiállított igazolványokat a MÁV igazgatóság küldi meg az igénylő plébániának.”¹⁰³

¹⁰³ *Váci Egyházmegye Körlevelei* (1991) 28 (1575/1991. sz. rendelkezés).

f) Vám- és ÁFA-ügyek

Az egyházak kérésére a pénzügyminiszter vám- és ÁFA-ügyek egyes részletei tekintetében külön tájékoztatást adott, melyet a katolikus főpásztorok körlevél útján hoztak a papság tudomására.

Ezt az Esztergomi Főegyházmegye számára dr. Paskai László bíboros prímás így foglalta össze:

„1. Az egyházaknak érkező *külföldi adományok* ma is részesülnek olyan intézményes vámmentességben, amelyhez külön kérelem nélkül, automatikusan társul az ÁFA-mentesség. Az ellenszolgáltatás nélkül beküldött és ingyenes szétosztásra kerülő küldemények (gyógyszer, élelem, ruhanemű stb.) esetében a kedvezmények igénybevételére jogosultak között az egyházak, mint karitatív szervezetek szerepelnek.

2. Létezik továbbá több más olyan vámmentességi jogcím is, mint — *műemléki épületek* helyreállításához, felújításához, berendezéséhez ajándékba kapott anyagok,

— *alapítvány és közérdekű kötelezettségvállalásról* szóló nyilatkozatban meghatározott közérdekű cél teljesítésével kapcsolatban, *ellenérték nélkül* beérkező küldemény, ha felhasználása *ellenszolgáltatás nélkül* történik. Ezen esetekben nem a kedvezményezett személyhez kötődnek a vámmentesség (és így az ÁFA-mentesség) feltételei, hanem a *felhasználási célhoz*,

— *méltányossági alapon* is kérhető a *vámmentesség* megadása. Ezt azonban csak az esetben mérlegelik kedvezően, ha *egyházi intézmény*, nem pedig magánszemély *javára érkezik* a külföldi adomány. Az *ÁFA-mentességet* ebben az esetben a pénzügyminiszter *külön kérés* alapján bírálja el. Azonban csak abban az esetben remélhető pozitív döntés, ha a külkereskedelmi áruforgalmon kívüli és ellenérték nélküli adomány *közérdekű célt* szolgál.

Az is kitűnik a tájékoztatásból, hogy a fenti témákban *rövidesen átfogóbb és gyökeresebb pozitív* intézkedések várhatók.

Felhívom a felelős Oltártestvérek figyelmét, hogy a fenti

szempontok figyelembe vétele mellett felmerülő ügyekben *előzetesen* szerezzék be a küldemény pontos leírását, mennyiségét, a rendeltetését tartalmazó ajándékozó iratot és annak birtokában *előzetesen kérjék* a pénzügyminisztertől az általános forgalmi adóról szóló 1989. évi XL. törvény 14. § c) pontja alapján az engedély megadását.”¹⁰⁴

Az ÁFÁ-ról szóló 1989. évi XL. tv. módosításáról szóló 1990. évi XCIV. tv. 25. §-a szerint az egyházi jogi személyek „jogosultak a művelődési, oktatási, szociális, valamint az egyéb egyházi célú létesítményeik építésével, felújításával kapcsolatos előzetesen felszámított adónak ... visszaigénylésére”.

8. AZ EGYHÁZI JOGI SZEMÉLYEK TÖRLÉSE A NYILVÁNTARTÁSBÓL

Az egyházak *törlése a nyilvántartásból* azzal a következménnyel jár, hogy az állami jogban nem számítanak személynek [Ltv. 13. § (1)]. A törlésre a rendes bíróság (Ltv. 20. §) és nem az Alkotmánybíróság illetékes. Három okból kerülhet rá sor:

1. Az illető egyház magyarországi legfőbb szervének kérelmére, ha egész egyházak törléséről van szó. A kérés indoka lehet más egyházzal való egyesülés, több egyházra való szétválás, valamint ha az egyház illetékes szervei útján önfeloszlatását mondta ki (feltéve természetesen, hogy erre az illető egyházban egyáltalán lehetőség van). Nem csupán egyházak kérhetik törlésüket, hanem nyilvántartásba vett egyházi jogi személyek is, ugyanilyen okokból. Ám az ő törlésüket az az egyházi hatóság is kérheti, amely bejegyzésükhöz az igazolást adta [Ltv. 20. § (1)].

2. Valamely egyház vagy egyházi jogi személy törölhető a nyilvántartásból az ügyész keresete alapján is, ha az illető egyház vagy egyházi jogi személy, a bíróság felszólítása ellenére sem

¹⁰⁴ *Főegyházmegyei körlevelek*, Esztergom 1990, 37–38 (2735. sz.).

hagy fel törvénybe ütköző tevékenységével [Ltv. 20. § (2)]. Itt is érvényes fentebb tett megjegyzésünk: túlzottnak tűnik magát az egyházak jogi személyiségét minden fajta törvénytől függővé tenni. Ha a törvénytésítés egy egyház szervezeti egysége vagy nyilvántartásban szereplő egyházi jogi személy működése során történik, a bíróság az illető egyház magyarországi legfőbb szervéhez intézi a felszólítást [Ltv. 20. § (4).]. A magyarországi legfőbb szerv fogalmának technikai problémája pl. a katolikus egyház vonatkozásában is jelentkezik. Hazánkban nincs olyan helyi egyházi szerv, mely minden egyházi jogi személyt minden tekintetben utasíthatna. Ugyanakkor a megyéspüspököknek tudniuk kell az egyházmegyéjük területén lévő egyházi jogi személyekről (vö. CIC 609. k. 1. §: szerzetesházak létesítéséhez a megyéspüspök beleegyezése szükséges).

3. A törlés harmadik lehetséges oka az *egyház megszűnése*. (Ezt a bíróság akkor állapítja meg, ha az egyház felhagy tevékenységével, és vagyonáról nem rendelkezik [Ltv. 20. § (3)]).

Az egyházak szétválása vagy egyesülése esetén vagyonuk a jogutód egyházra vagy egyházakra száll. Ha az egyházat törvénytésítés miatt törlik a nyilvántartásból, javaiból egy vagy több alapítványt kell létrehozni, melyek célját a kormány határozza meg [Ltv. 21. § (3)].

9. A LELKIISMERETI ÉS VALLÁSSZABADSÁG, VALAMINT AZ EGYHÁZAK BÜNTETŐJOGI VÉDELME

A lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény 1. §-a szerint e jogok „zavartalan gyakorlását a Magyar Köztársaság biztosítja”. A törvényjavaslat 1. §-ához fűzött miniszteri indoklás szerint a Magyar Köztársaság nemcsak „megtűri és elismeri”, hanem „aktív tevékenységével előmozdítani és biztosítani” is kívánja e jogok érvényesülését. E cél érdekében a törvényhozó

büntetőjogi védelemmel is ellátta a fenti jogokat. Az idézett 1990. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyv 174/A. §-ként a következő tényállást iktatta be:

„Aki mást

a) lelkiismereti szabadságában erőszakkal vagy fenyegetéssel korlátoz,

b) vallásának gyakorlásában erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályoz,

büntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”.

Az új törvényi tényállás a Büntető Törvénykönyv (1978. évi IV. tv.) XII. fejezetének (A személy elleni bűncselekmények) II. címében (A szabadság és az emberi méltóság elleni bűncselekmények) kapott helyet. Jogi tárgya a vallási és lelkiismereti szabadság. A tényállás felépítése megegyezik a hasonló bűncselekményekével, az erőszak vagy fenyegetés vaglyagos feltételként kapcsolódik a tulajdonképpen bármely módon létrejöheto elkövetési magatartáshoz, amit a korlátozás ill. az akadályozás jelent. A bűncselekmény csak szándékosan követhető el, csak büntettilakzata van. Szankciója igen súlyos, az adott címben elhelyezkedő bűncselekmények közül csak a kényszerítés bűncselekményét, illetve a személyi szabadság megsértését és a magánlaksértés minősített eseteit fenyegeti ilyen súlyos büntetéssel a törvényhozó. Bírósági gyakorlata a mai napig természetesen még nem alakult ki, de a jövőben sem valószínű gyakori alkalmazása, hiszen törvénybe iktatásával inkább politikai—jogdogmatikai (a lelkiismereti szabadság jogának kiteljesítése), célokat követtek. Így inkább deklaratív jellege áll előtérben, mint konkrét elrettentő—szankcionáló szerepe.

Még egy — szintén a Btk. XII. fejezetének II. címében elhelyezett — törvényi tényállás, a kegyeletsértés (181. §) van szorosabb összefüggésben a lelkiismereti és vallásszabadsággal. Ez a „halott emlékének” a rágalmazását (179. §) és a becsületsértés (180. §) tényállásában meghatározott módon való „meggyalázá-

sát” szankcionálja, vétségként, az ezen szakaszokban meghatározott büntetéssel.

A Btk. 183. §-a kimondja:

„(1) A 176—181. §-ban meghatározott bűncselekmények elkövetői magánindítványra büntethetők.

(2) A 181. § esetén a magánindítványt az elhalt hozzátartozója és örököse terjesztheti elő.”

A magyar jogban az elhunytak személyiségi jogai nincsenek, hozzátartozóinak (és örököseinek) vannak kegyeleti jogai.

Az emberiség elleni bűncselekményekről szóló XI. fejezet I. címében (A béke elleni bűncselekmények) található a népirtás törvényi tényállása, mely többek között a „vallási csoport” tagjait és egészét is védi.

A tényállás az 1948-as Népirtás-konvenció végrehajtásaképp került a magyar Btk.-ba.

Nemzetközi összehasonlításban a lelkiismereti és vallásszabadság büntetőjogi védelme nem mondható aprólékosan kidolgozottnak, még ha ez a hiány remélhetőleg nem okoz is feszültséget. Például az osztrák büntető törvénykönyv külön nevesítve szankcionálja a „Vallási tanok meggyalázását” (188. §), a „Vallásgyakorlás megzavarását” (189. §), a „Temetési szertartás megzavarását” (191. §) is, és több törvényi tényállásban nevesít a vallásszabadsággal összefüggő vonatkozásokat. Így az izgatással (283. §), a becsületsértéssel (117. §), rongálással (126. §), lopással (128. §) és az eskü alatti tanúzással (288. §) összefüggésben is.¹⁰⁵

Nemzetközi egyezmény elfogadásával vállalt kötelezettséget hazánk arra, hogy törvényben tiltja meg „a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat” (A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 20. cikk 2).¹⁰⁶ Hogy a

¹⁰⁵ A vallás büntetőjogi védelméhez Ausztriában lásd SCHWENDENWEIN, H., *Der Schutz der religiösen Sphäre im österreichischen Strafrecht*, in AYMAN, W. — EGGER, A. — LISTL, J. (Hrsg), *Fides et Ius. Festschrift für Georg May zum 65. Geburtstag*, Regensburg 1991, 507—526.

¹⁰⁶ Az emberi jogok dokumentumokban 391.

hatékony tilalomnak mennyiben van szüksége büntetőjogi garanciákra, arról különböző nézetek lehetségesek.

Jogágilag nem a büntetőjog, hanem az államigazgatási jog részét képezi a szabálysértési jog, amelyet azonban megalapozottnak nevez a szakirodalom gyakran „kis büntetőjognak”, részben funkciója (általános és speciális megelőzés), részben normáinak felépítése (rendelkezés — szankció) miatt. A szabálysértésekről szóló 1968. évi I. törvényt „A vallásgyakorlás jogának megsértése” címmel a következő szakasszal egészítette ki az 1990. évi IV. törvény:

„103/A. § aki nyilvántartásba vett egyház szertartására rendelt helyiségben nyilvános botrányt okoz, illetőleg a vallási tisztelet tárgyát vagy a szertartások végzésére szolgáló tárgyat a szertartásra szolgáló helyiségben vagy azon kívül meggyaláz, tízezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.”

A tízezer forintos szankció súlyosnak semmiképpen sem tekinthető, figyelembe véve azt, hogy a vallásos emberek körében a tényállásban megfogalmazott tevékenységek milyen visszatetszést és jogos felháborodást kelthetnek. Ugyanakkor az is tény, hogy bár a vallásos emberek igényt tartanak a biztonságra és közrendre, amely a jogállam minden polgárát megilleti, kevésbé nyugtatja meg felbolygatott érzelmeiket a tettes bármilyen megbüntetése: ehhez hatékony — akár helyszíni — megelőzés válhat szükségessé, adott esetben akár rendőri védelem formájában is. A magyar vallási néprajz több felekezet hagyományai között is ismeri pl. a „templombíró” egyházi tisztségét. Az ő feladatai közé tartozott a templom rendjének fenntartása.¹⁰⁷

¹⁰⁷ TÁRKÁNY SZÜCS E., *Templombíró*, in *Magyar Néprajzi Lexikon*, V, Budapest 1982, 258.

RÖVIDÍTÉSEK

AAS	Acta Apostolicae Sedis	ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
AnCan	L'Année Canonique	GmbH	Gesellschaft mit beschränkter Haftung
AnDrEcclEst	Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado	h.	határozat
AÖR	Archiv des öffentlichen Rechts	Hrsg	Herausgeber, herausgegeben
ÁFA	Általános forgalmi adó	HerKorr	Herder—Korrespondenz
BayVB1	Bayerische Verfassungsb1ätter	IM	Igazságügy-minisztérium
Be.	Büntet5eljárás	instr.	instructio
BM	Belügyminisztérium	IusCan	Ius Canonicum
Btk.	Büntet5 törvénykönyv	IusEccl	Ius Ecclesiae
CahDrEccl	Les cahiers du droit ecclésial	Jurist	The Jurist
CIC	Codex Iuris Canonici (1983)	JZ	Juristenzeitung
C. Com. Soc.	Consilium Instrumentis Communicationis Socialis Praepositum	k.	kánon
Diss. Jur.	Dissertatio iuridica	KE	Köztársasági Elnök
DirEccl	Il Diritto Ecclesiastico	KIB1	Klerusblatt
DöV	Die öffentliche Verwaltung	KNA	Katholische Nachrichten-Agentur
DVB1	Deutsche Verwaltungsblatt	Korm.	Kormány
ed.	edidit	Ltv.	Törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról
		MKM	Művelődési és Közoktatási Minisztérium
		MonEccl	Monitor Ecclesiasticus

Mt	Máté evangéliuma	RevSR	Revue des Sciences Religieuses
MT	Minisztertanács		
MThZ	Münchener Theologische Zeitschrift	S. C. Inst. Cath.	Sacra Congregatio pro Institutione Catholica
MTI	Magyar Távirati Iroda		
NJW	Neue Juristische Wochenschrift	SKZ	Schweizerische Kirchenzeitung
Neue Ztschr. f.	Neue Zeitschrift für...	StCan	Studia Canonica
Ogy.	Országgyűlés	StdZ	Stimmen der Zeit
ÖAfKR,		tc.	törvénycikk
ÖAKR	Österreichisches Archiv für Kirchenrecht	ThGl	Theologie und Glaube
		ThpQ	Theologisch-praktische Quartalschrift
PerRMCL	Periodica de re morali canonica liturgica	tv.	törvény
		tvr.	törvényerejű rendelet
PJR	Praxis juridique et religion	Typ. Pol. Vat.	Typis Polyglottis Vaticanis
Pp.	Polgári perrendtartás	ZevKR	Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht
Ptk.	Polgári törvénykönyv	ZRGKan	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung
QuDEccl	Quaderni di diritto ecclesiale		
r., rend.	rendelet		
RevDrCan	Revue de droit canonique		
RevEDerCan,			
RevEspDerCan	Revista Española de Derecho Canónico		

IRODALOM

A magyar jogról

- ANDRÁS, E., *Die ungarische Kirche im Spannungsfeld von Loyalität und Opposition*, in *StdZ* (1984) 89—98.
- A katolikus kongruarendezés tárgyában kiadott főkegyúri elhatározások, törvények és kormányrendeletek gyűjteménye, Budapest 1909.
- A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsához tartozó tagedyházak hitvallásai és szervezeti szabályzatai (A Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Szemináriumának tanulmányi füzetek az egyház- és társadalomtudomány köréből II), szerk. SZAKÁCS J., Budapest 1981.
- BARTA L., *Hitközségi ügykezelés és az izr. felekezetre vonatkozó törvények, miniszteri rendeletek gyűjteménye. Izr. hitközségek, elöljárók, tisztviselők és felekezeti ügyek iránt érdeklődők részére*, Nagykanizsa 1901.
- BERESZTÓCZY M., V. K. M. I. *A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Katolikus (I.) ügyosztályának története 1867—1947*, Budapest 1947.
- BOLERATZKY L., *A lelkiismereti és vallásszabadság*, in *Keresztyén Igazság Új folyam* 1—2. sz. (1989) 33—43.
- BOLERATZKY, L., *Neues Gesetz über die Gewissens- und Religionsfreiheit und die Kirchen in Ungarn*, in *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht* 35 (1990) 323—331.
- BOLERATZKY L., *Új törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról*, in *Keresztyén Igazság* 5. sz. (1990) 28—36.
- CSIZMADIA A., *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966.
- Egyházak Magyarországon 1991*. Kiadja a Művelődési és Közoktatási Minisztérium megbízásából a SZEMIMPEX KFT., Budapest 1991.

- EÖTVÖS K. L., *Az egyházi közigazgatás kézikönyve*, I—II, Budapest 1889.
- ERDŐ P., *A magyarországi kegyuraság*, in *Magyar Katolikus Almanach. II. A magyar katolikus egyház élete 1945—1985*, Budapest 1988, 697—718.
- ERDŐ P., *Az egyház jogi helyzete Magyarországon*, in *Élet és Irodalom* 34 (1990) 35. sz., aug. 31. 5.
- ERDŐ P., *Az egyház új jogi helyzete Magyarországon*, in *Katolikus Szemle* 42 (1990) 159—170.
- ERDŐ, P., *La nuova condizione giuridica della Chiesa in Ungheria*, in *Ius Ecclesiae* 2 (1990) 457—472.
- FEJÉR G., *Iurium ac Libertatum Religionis et Ecclesiae Catholicae in Regno Hungariae Partibusque adnexis Codicillus Diplomaticus*, Budae 1847.
- FRAKNÓI V., *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895.
- FRAKNÓI V., *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*, Budapest 1899.
- GEISZ, A., *Egyházi közigazgatás*, Temesvár 1910.
- GYETVAI P., *A vallás körüli felségjogok (jura circa sacra) a magyar közjogászoknál és kánonistáknál* (Dolgozatok a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Kánonjogi Szemináriumából 4), Budapest 1938.
- HARAI L. (ed.), *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás hatályos jogszabályainak gyűjteménye. II. rész: Vallásügyi igazgatás*, közzéteszi a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, I—V, Budapest 1944.
- HAINBUCH, F., *Kirche und Staat in Ungarn nach dem Zweiten Weltkrieg* (Studia hungarica 22), München 1982.
- MESTER I., *A világi jog hatályossága az egyházjog területén* (Dolgozatok a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Kánonjogi Szemináriumából 9), Budapest 1941.
- MÓRA M., *Az egyházi adó és az egyházközség alapkérdései az egyházi és a világi jog szerint* (Értekezések a Budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Egyházi Jogi Szemináriumából 1), Budapest 1941.
- MOREL, J. — ANDRÁS, E. (Hrsg), *Handbuch des ungarischen Katholicismus* (UKI—Berichte über Ungarn 1984), Wien 1984, 184—254.

- POMPÉRY A., *A polgári házasság dogmatikai, egyházjogi, államjogi, erkölcstani és gyakorlati szempontból*, Budapest 1893.
- Rendszabályok a kath. népiskolák közigazgatásához*, Budapest 1926.
- SZENTPÉTERY KUN B., *Állam és egyház. A vallásfelekezetek joga*, Debrecen 1938.
- VARGA B., *Egyházi intézményeink és az állam*, in *Új Ember* 1 (1945) szept. 16, 1–2.
- [VÖLGYESI M.], *Egyházi vonatkozású fontosabb jogszabályok kivonatos gyűjteménye*, Budapest 1975.
- ZELLER A., *A magyar egyházpolitika. 1847–1894, I–II*, Budapest 1894.

A NEMZETKÖZI IRODALOMHOZ

1. Bibliográfiák

- Archiv für katholisches Kirchenrecht*, Mainz (minden számának bibliográfiai részében külön rovat van az állami egyházjog számára).
- Bibliografia IDG. Rassegna automatica di dottrina giuridica. Sezione B Diritto canonico ed ecclesiastico*, Milano 1979 kk.
- Church and State. International bibliography 1980–1983. Église et État. Bibliographie internationale 1980–1983*, dir. SCHLICK, J. — ZIMMERMANN, M. (RIC Supplément 78–79), Strasbourg 1983.

2. Folyóiratok, sorozatok

- Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, Madrid.
- Ecclesiastical law journal*, London.
- Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche*, Münster.
- Il Diritto Ecclesiastico*, Milano.
- Jus Ecclesiasticum. Beiträge zum evangelischen Kirchenrecht und zum Staatskirchenrecht*, München.
- Persona y Derecho*, Pamplona.
- Quaderni di diritto e politica ecclesiastica*, Padova.
- Staatskirchenrechtliche Abhandlungen*, Berlin.
- Állami egyházjogi cikkeket az általános jogi és kánonjogi folyóiratok is közölnek.

3. Régebbi általános művek

- AAVV., *Nuovi accordi fra Stato e Confessioni religiose. Studi e testi*, Milano 1985.
- AAVV., *I nuovi accordi fra Stato e Chiesa. Prospettive di attuazione* (Quaderni di Iustitia), Milano 1986.
- BELLINI, P., *Principi di diritto ecclesiastico*, Milano 1972.
- BERTOLA, A., *Scritti minori, II: diritto ecclesiastico*, Torino 1967.
- BERTOLINO, R., *L'obiezione di coscienza negli ordinamenti giuridici contemporanei*, Torino 1967.
- BOLOGNINI, F., *I rapporti fra Stato e confessioni religiose nell'art. 8 della Costituzione*, Milano 1981.
- CASUSCELLI, G., *Concordati, Intese e pluralismo confessionale*, Milano 1974.
- CATALANO, G., *La libertà religiosa e l'ateismo* (Annali triestini, Serie I, vol. XX), Trieste 1950.
- CATALANO, G., *Sovranità dello Stato e autonomia della Chiesa nella Costituzione repubblicana*, Milano 1974.
- CIPROTTI, P., *Diritto ecclesiastico*, Padova 1964.
- COLLIARD, C. A., *Libertés publiques (Précis Dalloz)*, Paris 1982.
- CORRAL, C., *La libertad religiosa en la Comunidad económica europea*, Madrid 1973.
- CORRAL, C., — CARVAJAL, J. G. de, *Concordatos vigentes, I—II*. Madrid 1981.
- COSTE, R., *Théologie de la liberté religieuse, liberté de conscience, liberté de religion*, Paris 1969.
- D'AVACK, P. A., *La Chiesa e lo Stato nella nuova impostazione conciliare*, in *DirEccl* (1971) 21 kk.
- D'AVACK, P. A., *Trattato di diritto ecclesiastico italiano*, Milano 1978.
- DEL GIUDICE, V., *La separazione tra stato e chiesa*, Roma 1919.
- DEL GIUDICE, V., *Manuale di diritto ecclesiastico*, Milano 1970.
- DE LUCA, L., *Considerazioni sull'autonomia e la pubblicità della Chiesa nel diritto italiano*, Milano 1946.
- DE LUCA, L., *Diritto ecclesiastico ed esperienza giuridica*, Milano 1975.
- DE LUCA, L., *Il diritto ecclesiastico e la società negli anni 80*, Roma 1983.
- DESMURS-MOSCET, Y., *Régime des cultes*, in *Jurisclasseur administratif* fasc. 215, 2 (1985).

- GISMONDI, P., *Lezioni di diritto ecclesiastico*, Milano 1975.
- Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Hrsg. FRIESENHAHN, E. — SCHEUNER, U. — LISTL, J., I—II, Berlin 1974—1975.
- JANNACCONE, C., *Diritto ecclesiastico*, Milano 1965.
- JEMOLO, C. A., *Chiesa e Stato in Italia negli ultimi cento anni*, Torino 1971.
- JEMOLO, C. A., *Lezioni di diritto ecclesiastico*, Milano 1979.
- JEMOLO, C. A., *Premessa ai rapporti tra Chiesa e Stato*, Milano 1969.
- KERLEVÉO, J., *L'Église catholique en régime français de séparation*, I, Aire-sur-la-Lys 1951; II—III, Paris 1956—62.
- KERN, E., *Staat und Kirche in der Gegenwart*, Berlin 1951.
- KRÜGER, U., *Das Prinzip der Trennung von Staat und Kirche in Deutschland*, Berlin 1958.
- LINK, C., *Kirchenrecht (=Staatskirchenrecht)*, in *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Hrsg. ERLER, A. — KAUFMANN, E., II, Berlin 1978, 783—824 (bibliografia: 820—824).
- Los acuerdos entre la Iglesia y España*, dir. CORRAL, C. — ECHEVERRIA, L. de (Biblioteca de Autores Cristianos 410), Madrid 1980.
- MAURO, T., *Enti ecclesiastici (diritto ecclesiastico)*, in *Enciclopedia del diritto*, Milano 1960.
- NAUROIS, L. de, *Études juridiques et canoniques*, Paris 1982 [=AnCan 25 (1982)].
- OLIVERO, G., *Elementi di diritto ecclesiastico*, Torino 1974.
- ONIDA, F., *Giurisdizione dello Stato e rapporti con la Chiesa*, Milano 1964.
- ONIDA, F., *Matrimonio degli acattolici*, Milano 1975.
- PETRONCELLI, M., *Lezioni di diritto ecclesiastico*, Napoli 1977.
- ROTHENBÜCHER, K., *Die Trennung von Staat und Kirche*, München 1908.
- SÄGMÜLLER, J., *Der rechtliche Begriff der Trennung von Kirche und Staat*, Wien 1907.
- SPINELLI, L., *La Chiesa e gli Stati alla luce del Concilio Vaticano II*, Modena 1969.
- TROTABAS, J. B., *La notion de laïcité dans le droit de l'Église catholique et de l'État républicain*, Paris 1961.
- VITALE, A., *Lezioni di diritto ecclesiastico*, Napoli 1971.

4. Újabb tanulmányok

- A jelen rovatban az 1983 után kiadott, vagy legalább a nemzetközi bibliográfiákba akkor bekerült állami egyházjoggal foglalkozó publikációkat soroljuk fel 1990 közepéig. A jegyzék csak a nagy nyugati nyelvekre terjed ki.
- AARFLOT, A., *Neueste Entwicklungen im Verhältnis von Staat und Kirche in Norwegen*, in *ZevKR* 29 (1984) 570—578.
- Accordo di Revisione del Concordato Lateranense*, in *La Civiltà cattolica* (1984) 470—478.
- ACHILLES, W. A., *Die Aufsicht über die kirchlichen Stiftungen der evangelischen Kirchen in der Bundesrepublik Deutschland* (Jus Ecclesiasticum 32) Tübingen 1986.
- ACHILLES, W. A., *Zur Aufsicht über kirchliche Stiftungen*, in *ZevKR* 33 (1988) 184—214.
- ALDANONDO SALAVERRIA, I., *Las comunidades autónomas, el Estado y los bienes culturales eclesiásticos*, in *IusCan* 24 (1984) 295—355.
- ALDEEB ABU—SAHLIEH, S. A., *La liberté religieuse en Israël et dans les Pays Arabes*, in *PJR* 6 (1989) 153—181.
- ALDEEB ABU—SAHLIEH, S. A., *L'enseignement religieux en Égypte. Statut juridique et pratique*, in *PJR* 6 (1989) 10—41.
- ALDEEB ABU—SAHLIEH, S. A., *Liberté religieuse et apostasie dans l'Islam*, in *PJR* 3 (1986) 43—76.
- ALESSIO, L., *La secularización del matrimonio en Argentina*, in *RevEDerCan* 45 (1988) 261-276.
- ALLGAIER, W., *Bayerns Protestanten und der Staat. Vor 60 Jahren Wurde der Bayerische Kirchenvertrag geschlossen*, in *Unser Bayern* (1984) 86—88.
- ARZA, A., *El nuevo sistema de dotación económica del Estado a la Iglesia*, in *RevEDerCan* 45 (1988) 35—96.
- ASSENMACHER, G., *Die Wehrpflichtbefreiung der Geistlichen. Nach dem katholischen Kirchenrecht und dem Staatskirchenrecht der Bundesrepublik Deutschland* (Staatskirchenrechtliche Abhandlungen 16), Berlin 1987.
- ATHAPPILLY, S., *Anerkennen die Anglikaner den Papst?*, in *ThpQ.* 132 (1984) 282—292.

- Atti del Convegno nazionale di studio su „Il nuovo accordo tra Italia e Santa Sede”*, a cura di COPPOLA, R., Milano 1987.
- AUGUST, N., *Staat und Kirche in Lateinamerika. Das Verhältnis von Staat und Kirche in den Verfassungen, im Erziehungs- und Bildungswesen und im Ehe recht in den Ländern der Cono Sur*. (Beiträge zur Soziologie und Sozialkunde Lateinamerikas 14) München 1985.
- BACCARI, R., *Omissioni intenzionali o sviste nel nuovo accordo sui c. d. „privilegi” degli ecclesiastici?*, in *DirEccl* (1984) I, 255—263.
- BACH, A., *Die politische Betätigung geistlicher Amtsträger nach evangelischem und katholischem Kirchenrecht in der Bundesrepublik Deutschland. Unter Berücksichtigung Entwicklung seit 1918*, Regensburg 1987.
- BADURA, P., *Der Schutz von Religion und Weltanschauung durch das Grundgesetz. Verfassungsfragen zur Existenz und Tätigkeit der neuen „Jugendsekten”*, Tübingen 1989.
- BAEGER, E., *Kirchen und öffentliche Gelder*, in *Vorgänge* 86 (1987) nr. 2, 46—57.
- BAJET, E., *Acuerdos entre la Generalitat de Cataluña y la Iglesia Católica. Presupuestos doctrinales*, in *IusCan* 23 (1983) 825—878.
- BARBIERI, L., *Osservazioni sulla Sentenza n. 702/71 della Corte di Appello di Roma circa il risarcimento danni per la Uccisione di un religioso*, in *MonEccl* 109 (1984) 397—405.
- BARBERINI, G., *Quale separazione tra stato socialista e chiese*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 123—142.
- BARTH, I., *Militärseelsorge in der Bundesrepublik Deutschland*, Heidelberg 1987.
- BASSETT, W. W., *Christian Rights in Civil Litigation: Translating Religion Into Justiciable Categories*, in *Jurist* 46 (1986) 229—288.
- BÄUMER, R., *„Cuius regio, eius religio”* in *KNA-öl* (1986) nr. 28, 5—7; nr. 29, 5—8.
- BELLINI, P., *I beni culturali di proprietà ecclesiastica nel nuovo Concordato*, in *DirEccl* (1984) I, 265—275.
- BERCHTENBREITER, A., *Kündigungsschutzprobleme im kirchlichen Arbeitsverhältnis. Zur Festlegung kirchenspezifischer Loyalitätspflichten und ihrer staatsgerichtlichen Kontrolle* (Schriften zum Wirtschafts-, Arbeits- und Sozialrecht 31), Heidelberg 1984.

- BERLINGO, S., *Atto di Scelta del Rito e Problemi di Giurisdizione Matrimoniale*, in *DirEccl* (1987) I, 44—56.
- BERLINGO, S., *Gli enti e il patrimonio della Chiesa*, in *DirEccl* (1984), I, 277—320.
- BERLINGO, S., *La scuola cattolica in Italia: Normativa canonica e civile*, in *MonEccl* 112 (1987) 53—70.
- BERLINGO, S., *Promozione culturale e pluralismo scolastico. Il diritto allo studio e le scuole confessionali*, Milano 1983.
- BERLINGO, S., — CASUSCELLI, G., *Codice del Diritto Ecclesiastico*, ²Milano 1988.
- BERNARDIS, L. M., *Copertura costituzionale all'Accordo di Villa Madama?*, in *DirEccl* (1984) I, 407—416.
- BERSINI, F., *L'articolo del Concordato sul matrimonio. Riserva e deliberazione*, in *DirEccl* (1986) I, 73—85.
- BERTOLINO, R., *Diritto di scelta dell'insegnamento della religione cattolica, divieto di discriminazione e ora alternativa nel sistema scolastico italiano dopo gli accordi con le Chiese*, in *DirEccl* (1988) I, 12—37.
- BERTOLINO, R., *Ebraismo italiano e lintesa con lo Stato*, in *DirEccl* (1984) I, 321—361.
- BERTONE, T., *Significato e prospettive del nuovo Concordato tra la Santa Sede e l'Italia*, in *Salesianum* (1984) 81—102.
- BIASONI, F., *Scuole non statali nella comunità europea*, in *MonEccl* 112 (1987) 73—99.
- BIELITZ, K., *Kurzbegriffe zur Kennzeichnung des Verhältnisses von Staat und Kirche nach dem Grundgesetz*, in *ZevKR* 29 (1984) 103—111.
- BINGEN, D., *Rolle der katholischen Kirche Polens nach dem Ende der „Erneuerung“*, in *Aus Politik und Zeitgeschichte* (1984) 6, 3—15.
- BINGEN, D., *Zwischen Provokation und Kompromiß. Die aktuelle Lage in Polen*, in *HerKorr* 38 (1984) 206—211.
- BLAAS, M., *Die „Priesterverfolgung“ der bayerischen Behörden in Tirol 1806 bis 1809. Der Churer Bischof Karl Rudolf von Buol-Schauenstein und sein Klerus im Vinschgau, Passeier und Burggrafenamt im Kampf mit den staatlichen Organen. Ein Beitrag zur Geschichte des Jahres 1809*, in *Schlern-Schriften* 277, Innsbruck 1986.
- BLUMENWITZ, D., *Zur Bedeutung des Reichskonkordats für die Neu-*

- regelegung der Diözesen in den Oder—Neiße—Gebieten durch den Hl. Stuhl, in Recht und Rechtsbesinnung. Gedächtnisschrift für Günther Küchenhoff (1907—1983), Hrsg 185—193, JUST, M. — WOLLENSCHLGER, M. — EGGER, PH. — HABLITZEL, H., Berlin 1987.*
- BOCCARDELI, B., *Limiti statuali all'esercizio della potestà del superiore sui religiosi. L'art. 23 cpv. del Trattato lateranense, in DirEccl 94 (1983) I, 379—394.*
- BOLLINGER, T. C., *Minderheiten innerhalb der evangelisch-reformierten Landeskirchen der Schweiz. Staatskirchenrechtliche und kirchenrechtliche Aspekte, Zürich 1984.*
- BONAMORE, D., *Lo „status“ giuridico degli insegnanti di religione nei „sistemi scolastici speciali“ e quello comune. Organico e ruolo, in DirEccl (1988) II, 354—382.*
- BONNET, P. A., *Die inconsummatione prouit divorti causa in iure canonico et in iure italico, in PerRMCL 79 (1990) 119—162.*
- BORDONALI, S., *Incontro di studio sul tema „effetti civili delle sentenze ecclesiastiche in materia matrimoniale“, in DirEccl 94 (1983) I, 494—501.*
- BOTTKE, W., *Selbsttötung und Sterbehilfe als gemeinsame Grenzprobleme von Recht, Strafrecht und Moral, in Zs. f. Evangelische Ethik (1984) 321—339.*
- BÖCK, K., *Die Änderung des Bayerischen Konkordats von 1968. Das Ende der Auseinandersetzungen über die Bekenntnisschule und die rechtliche Sicherung katholischer Erziehung in Bayern, Augsburg 1989.*
- BÖCKENFÖRDE, W., *Religionsfreiheit zwischen Kirche und Staat, in Gewissen und Freiheit (1984) 22, 13—31.*
- BRADLEY, G. V., *Church-State relationships in Amerika (Contribution in legal studies 37), New York — Westport — Connecticut — London 1987.*
- BRESSAN, L., *Libertà religiosa nel diritto internazionale. Dichiarazioni e norme internazionali (Institut international d'Études des droits de l'homme. Istituto internazionale di studi sui diritti dell'uomo. International Institut for Human Rights Studies 6), Padova 1989.*
- BRUNORI—DE SIERVO, M. T., *L'Accord de révision de 1984 du concordat italien, in PJR 1 (1984) 244—258.*
- BUBENHEIMER, U., *Luthers Stellung zum Aufruhr in Wittenberg*

- 1520—1522 und die frühreformatorischen Wurzeln des landesherrlichen Kirchenregiments, in *ZRG Kan* 71 (1985) 147—214.
- BUCHSTAB, G., *Einheit der Kirchen in ihrem Verhältnis zum Staat nach dem Zweiten Weltkrieg*, in *KNA-öl* (1986) nr. 30, 5—7; nr. 31, 5—8.
- BUENO SALINAS, S., *El ámbito de amparo del derecho de libertad religiosa y las asociaciones*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 185—205.
- BUONOMO, V., *Unità dell'Europa e normativa costituzionale dei Paesi europei. In tema di persona e pluralismo*, in *Apollinaris* 62 (1989) 207—241.
- BURGSMÜLLER, A., *Eine neue Generation von Lebensordnungen?*, in *ZevKR* 30 (1985) 354—365.
- BUSUGUTSALA, G. G., *Situation récente des rapports Église-État dans la question scolaire au Zaïre: de la convention de 1977 à la loi cadre de 1986*, in *StCan* 21 (1987) 141—174.
- CALVO ALVAREZ, J., *Orden público y factor religioso en la Constitución española*, Pamplona 1983.
- CALVO ESPIGA, A., *Implicaciones juridico-canónicas de la relación entre la Iglesia y la comunidad política. (Sobre el derecho de los pastores de la Iglesia para intervenir magisterialmente en asuntos políticos)*, in *Lumen* 32 (1983) 427—447.
- CAMARERO SUAREZ, M., *La protección de los intereses religiosos en España: en los medios de comunicación y en ambientes especiales*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 369—378.
- CAMENZIND, E., *Neues Abkommen für die Theologische Fakultät der Universität Freiburg*, in *SKZ* 153 (1985) 487—489.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Aktuelle und grundsätzliche Probleme im Staatskirchenrecht*, Hrsg. von Idea e. WETZLAR, V., (Dokumentation/Informationsdienst der Evangelischen Allianz; 84, nr. 36), 1984.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Blinder Eifer schadet nur. Aktuelle Gefährdungen der Religionsfreiheit*, in *Gewissen und Freiheit* (1985) nr. 24, 5—9.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Das kirchliche Selbstbestimmungsrecht in staatlichen Theologischen Fakultäten*, in *ZevKr* 30 (1985) 71—76.

- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Der staatliche Rechtsschutz im Kirchlichen Bereich*, in *AöR* 112 (1987) 623—658.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Hans v. Soden und der Kirchenkampf*, in *ZevKR* 31 (1986) 457—460.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Kirchenjuristentagung 1985*, in *ZevKR* 30 (1985) 403—408.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Kirchenjuristentagung 1986*, in *ZevKR* 31 (1986) 349—352.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Kirchenleitung*, in *ZevKR* 29 (1984) 11—34.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Kirchenrechtstagung in Heidelberg 1986*, in *ZevKR* 31 (1986) 227—231.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Staatskirchenrecht*, in *Niedersächsisches Staats- und Verwaltungsrecht* (1985) 570—591.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von., *Staatskirchenrechtliche Grundsatzzfragen im Vereinsrecht. Bedeutung des Art. 137 Abs. 4 WRV im Rahmen des Art. 140 GG*, in *Der Deutsche Rechtspfleger* 97 (1989) 349—352.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von. — CHRISTOPH, J. E., *Amtliche Beglaubigungen der öffentlich-rechtlich korporierten Kirchen im weltlichen Recht*, in *DVBI* (1987) 984—989.
- CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von. — CHIRSTOPH, J. E., *Ausbildungsrechte und -pflichten der Kirche für Absolventen des Theologiestudiums*, in *DVBI* (1986) 711—715.
- Canon Law Society of America, Canonical Standards in Labor-Management Relations: A Report*, in *Jurist* 47 (1987) 545—575.
- CARCEL ORTI, V., *Chiesa e Stato nell'Europa comunista. I Introduzione generale*, in *Apollinaris* 64 (1991) 309—340.
- CARCEL ORTI, V., *Iglesia y Estado durante la dictadura de Primo de Rivera (1923—1930)*, in *RevEDerCan* 45 (1988) 209—248.
- CARCEL ORTI, V., *Lo stato italiano e le confessioni religiose: Studi giuridici sui recenti accordi*, in *MonEccl* 111 (1986) 123—129.
- CARDIA, C., *Il regime pattizio*, Bologna 1990.
- CARON, P. G., *Corso di storia dei rapporti fra stato e chiesa*. 2 Bände, Milano 1985.
- CASUSCELLI, G., *Il Matrimonio „Concordatario“ tra Disciplina Pattizia e Normativa di Attuazione: Problemi Preliminari*, in *DirEccl* (1987) I, 188—226.

- CASUSCELLI, G., *Post-Confessionismo e Transizione. I Problemi del Diritto Ecclesiastico nella Attuale Esperienza Giuridica* (Pubblicazioni degli Istituti di Scienza Giuridiche, Economiche, Politiche e Sociali della Facoltà di Giurisprudenza della Università di Messina 139), Milano 1984.
- CATALANO, G., *Interessi Confessionali e Società Contemporanea*, in *DirEccl* (1987) I, 227—239.
- CATALANO, G., *Lezioni di diritto ecclesiastico. Parte prima*, Milano 1989.
- CAVALLONE, A., *Rilievi sulla trascrizione agli effetti civili delle sentenze canoniche matrimoniali*, in *MonEccl* III (1986) 317—335.
- CAVANA, P., *L'ultima legge eversiva (c. d. legge Crispi) al vaglio della Corte Costituzionale. Il nodo sciolto delle IPAB*, in *DirEccl* (1989) I, 62—86.
- CHARFF, M., *L'association dans l'École privée catholique*, in *PJR* 6 (1989) 42—49.
- CHATELAIN, J. — BESELER, H. — RAY, L. — HECKEL, M. *Denkmalspflege und Denkmalschutz an den Sakralbauten in der Bundesrepublik Deutschland und in Frankreich. Protection et conservation du patrimoine culturel religieux en France et en République fédérale d'Allemagne* (Deutsch—Französische Kollequien Kirche — Staat — Gesellschaft — Straßburger Kollequien 7; Colloques franco-allemands Eglise — Etat — Société — Colloques de Strasbourg 7), Kehl — Straßburg 1987.
- CHRISTOPH, J. E., *Rechtsnatur und Geltungsbereich des kirchlichen Mitarbeitervertretungsrechts*, in *ZevKR* 32 (1987) 47—67.
- CHUCRI, F. — ALDEEB ABU-SAHLEH, S. A., *Un code de statut personnel en Égypte. Projet commun aux chrétiens*, in *PJR* 6 (1989) 92—110.
- CIMBALO, G., *I rapporti finanziari tra stato e confessioni religiose nei Paesi Bassi* (Università di Firenze, Pubblicazioni della facoltà di Giurisprudenza 65), Milano 1989.
- CIPROTTI, P., *La giustizia amministrativa nell'ordinamento giuridico Vaticano*, in *IusEcc* 1 (1989) 449—465.
- COENEN, L., *Ekklesiologisch-kirchenrechtliche Bemerkungen zum Rezeptionsprozeß der Lima-Dokumente*, in *ZevKR* 32 (1987) 280—288.
- COGAN, P. J., *The Protection of Rights in Hierarchical Churches An Ecumenical Survey*, in *Jurist* 46 (1986) 205—228.

- COLELLA, P., *La Chiesa Cattolica e lo Stato Italiano di fronte al Fenomeno delle Sette Religiose: Riflessioni in Margine ad un Recente Documento Vaticano*, in *DirEccl* (1987) I, 250—264.
- Concordato e costituzione. Gli accordi del 1984 fra Italia e Santa Sede*, a cura di FERRARI, S., Bologna 1985.
- Concordato e società italiana*. A cura di COPPOLA, R., Atti dell'incontro di studio promosso dall'istituto di diritto pubblico della Facoltà di giurisprudenza dell'Univ. di Bari. (Bari, 6 maggio 1981), (Riforme e attuazione costituzionale) Padova 1984.
- Concordato: Opinioni a Confronto*, ed. TOZZI, V., Napoli 1984.
- CONDORELLI, M., *Libertà religiosa e scuola. Riflessioni su alcuni aspetti dell'esperienza italiana*, in *DirEccl* (1985) I, 291—311.
- CONDORELLI, M., „Scherz und Ernst" sul nuovo Concordato, in *DirEccl* (1984) I, 363—377.
- CONSORTI, P., *La Tutela del Sentimento Religioso nell'Ordinamento Costituzionale della Federazione delle Repubbliche Socialiste Jugoslave*, in *DirEccl* (1987) I, 265—297.
- Constitution y Acuerdos Iglesia — Estado. Actas del II. Simposio Hispano-Aleman*, ed. CORRAL, C. — LISTL, J., Madrid 1988.
- COPPOLA, R., *La disciplina dell'insegnamento della religione nel nuovo Accordo*, in *DirEccl* (1985) I, 140—152.
- COPPOLA, R., *Libertà religiosa e principio pluralistico nella giurisprudenza costituzionale italiana in materia ecclesiastica*, in *DirEccl* (1989) I, 3—22.
- COPPOLA, R., *Profili Comparatistici della Tutela del Sentimento Religioso dopo i Nuovi Accordi tra Italia e Santa Sede*, in *DirEccl* (1987) I, 298—315.
- CORIDEN, J. A., *Diplomatic recognition of the Holy See*, in *Jurist* 48 (1988) 483—498.
- CORRAL, C., *De universali vigentia Concordatorum in XXXI Statibus cuiuslibet systematis*, in *PerRMCL* 75 (1986) 467—510.
- CORRAL, C., *Transformatio Systematis Concordatarum in Regimen Concordatarum ut Causa et Effectus Universalitatis Hodiernae Concordatum seu Conventionum inter Ecclesiam et Statum*, in *PerRMCL* 77 (1988) 181—193.
- COUGAR, C. — COUTURIER, E. J., *Sortie de l'Église. Somme au club sportif par exemple?*, in *PJR* 4 (1987) 63—68.

- Cristianesimo secolarizzazione e diritto moderno*, ed. LOMBARDI VALLAURI, L. — DILCHER, G., Milano 1983.
- CURRY, T. J., *The first freedoms. Church and State in America to the Passage of the First Amendment*, New York — Oxford 1986.
- DALLA TORRE, G., *Il Concordato e la Scuola Cattolica*, in *DirEccl* (1987) I, 316—341.
- DALLA TORRE, G., *Il fattore religioso nella costituzione*, Torino 1988.
- DALLA TORRE, G., *L'insegnamento della religione nel Concordato revisionato* in *DirEccl* (1984) I, 379—405.
- DAMKOWSKI, W., *Kirchensteuer in glaubensverschiedenen Ehen*, in *DöV* (1987) 705—714.
- Das Verfassungsrecht der Evangelischen Kirche in Deutschland*, Hrsg. vom Kirchenamt der EKD. Hannover 1985.
- DE BERNARDIS, L. M., *Il diritto ecclesiastico oggi*, in *DirEccl* (1989) I, 54—61.
- DE ECHEVERRIA, L., *La Tutela del Sentimento Religioso en los Medios de Comunicación Social: Legislación y Práctica Españolas*, in *DirEccl* (1987) I, 350—367.
- DE FRANCISCIS, M. E., *Italy and the Vatican. The 1984 Concordat between Church and State* (Studies in modern European History 2), New York — Bern — Frankfurt — Paris 1989.
- DEL GIUDICE, F. — MARIANI, F., *Diritto ecclesiastico. III edizione totalmente rifatta e aggiornata alle più recenti intese con le confessioni diverse dalla cattolica*, Napoli 1990.
- DEL GIUDICE, F. — MARIANI, F., *Il nuovo concordato. A tre anni dalla firma*, Napoli 1986.
- DEHNEN, D. K., *Der Düsseldorfer Vertrag*, in *ZevKR* 30 (1985) 29—46.
- DEISSLER, A., *Staat und Kirche im Alten Testament*, in *KNA-öl* (1986) nr. 19. S. 5—10.
- DENTE, G., *Les associations „religieuses” en Italie*, in *PJR* 5 (1988) 107—125.
- DEPENHEUER, O., *Staatliche Finanzierung und Planung im Krankenhauswesen. Eine verfassungsrechtliche Studie über die Grenzen sozialstaatlicher Ingerenz gegenüber freigemeinnützigen Krankenhäusern* (Staatskirchenrechtliche Abhandlungen 17) Berlin 1986.

- DEUMELAND, K. D., *Grades académiques et église en Allemagne fédérale*, in *PJR* 4 (1987) 69—76.
- Die Kirchensteuer juristischer Personen in der Schweiz*, Hrsg CARLEN, L., (Freiburger Veröffentlichungen aus dem Gebiete von Kirche und Staat 26), Freiburg — Schweiz 1988.
- Die Kirche und die Kirchen. Autonomie und Autocefalie*, Hrsg von der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen. (Kanon 4), Wien 1980.
- Die Konkordate und Kirchenverträge in der Bundesrepublik Deutschland*, I—II, Hrsg LISTL, J., Berlin 1987.
- Die Religionsfreiheit in Osteuropa*, Hrsg VOSS, E., Zollikon 1984.
- Die Religionsgemeinschaften in Baden-Württemberg*, Hrsg SPROLL, H. — THIERFELDER, J., (Schriften zur politischen Landeskunde Baden-Württemberg 9), Stuttgart 1984.
- DREIER, R., *Bemerkungen zum „Recht der Gnade“*, in *ZevKR* 29 (1984) 405—422.
- Dreißig Jahre Verfassung von Baden-Württemberg*, Hrsg HOLLERBACH, A., (Schriftenreihe der Katholischen Akademie der Erzdiözese Freiburg), München — Zürich 1984.
- DRIGANI, A., *Osservazioni sulle intese tra Stato e Chiesa in Italia alla luce della legge 23 agosto 1988 n. 400: „Disciplina dell'attività di governo e ordinamento della presidenza del consiglio dei ministri“*, in *Apollinaris* 62 (1989) 181—187.
- DUHNENKAMP, J., *Das Mitarbeitervertretungsrecht im Bereich der Evangelischen Kirche. Kommentar*, in *ÖTV* (1986) Stuttgart.
- DUMMLER, K., *Die Steuerreform und die Kirchen*, in *ZevKR* 31 (1986) 176—215.
- DUMMLER, K., *Leisniger Kastenordnung von 1523*, in *ZevKR* 29 (1984) 337—353.
- DUMMLER, K., *Was des Kaisers ist. Auswirkungen der Steuerreform für die Kirchen*, in *Evangelische Kommentare* (1986) 22—25.
- DURAND, J. P., *Droit civil français ecclésiastique et droit public ecclésiastique*, in *Droit canonique*, sous la direction de VALDRINI, P. (Précis Dalloz), Paris 1989, 515—731.
- DÜTZ, W., *Das Bundesverfassungsgericht zur Kündigung kirchlicher Arbeitsverhältnisse*, in *Neue Zeitschrift für Arbeits- und Sozialrecht* Beilage nr. 1/86 zu Heft 3/86 (1986) 11—15.
- DÜTZ, W., *Kirche und Koalitionsrecht*, in *ZevKR* 30 (1985) 77—86.
- ECHEVERRIA, L. d., *El Acuerdo para la modificación del Concordato*

- to con Haití. Texto y comentario, in *RevEDerCan* 41 (1985) 159—163.
- ECHEVERRIA, L. d., *El Vicariato General Castrense de El Ecuador*, in *RevEspDerCan* 40 (1984) 63—70.
- EHLERS, D., *Der staatliche Gerichtsschutz in kirchlichen Angelegenheiten* — *BVerwG*, *NJW* 1983, 2580, und *BVerwG*, *NJW* 1983, 2582, in *Juristische Schulung* 29 (1989) 364—373.
- EHNES, H., *Die Bedeutung des Grundgesetzes für die Kirche, insbesondere der Grundrechte in der Kirche*, in *ZevKR* 34 (1990) 382—405.
- ELGETI, A., *Rechtsprobleme bei Kindergärten in Kirchlicher Trägerschaft*, in *ZevKR* 34 (1989) 144—168.
- ELTZ, J., zu, *Lehrstuhlbesetzung und Beanstandung am Fachbereich Katholische Theologie der Universität Mainz*, Mainz 1988.
- ENDRÖS, A., *Finis rerum sacrarum II. 8. 1919? Zur Entstehungsgeschichte der Artikel 137 V und 138 II der Weimarer Reichsverfassung*, in *ZevKR* 33 (1988) 285—301.
- ENGELHARDT, K., *Kirchenleitung auf evangelisch. Ein Gespräch mit dem badischen Landesbischof Klaus Engelhardt*, in *HerKorr* 40 (1986) 72—78.
- ENNUSCHAT, J., *Betrifft die Erzwingung des Flaggengrußes bei einem Zeugen Jehovas dessen religiöse Identität?*, in *NVwZ* 9 (1990) 37.
- Enti di Assistenza ed Enti Ecclesiastici (1890—1977). Una Ricerca di Legislazione, Dottrina, Prassi Amministrativa e Giurisprudenza*, ed. SPINELLI, L., Modena 1983.
- Entscheidungen in Kirchensachen seit 1946. 17. Band (I. 7. 1978—31. 12. 1979)*, Hrsg LENTZ, H. — PIRSON, D. — BALDUS, M., Berlin — New York 1984.
- Entscheidungen in Kirchensachen seit 1946. 19. Band (I. 7. 1981—31. 3. 1982)*, Hrsg LENTZ, H. — PIRSON, D. — BALDUS, M., Berlin — New York 1987.
- Entscheidungen in Kirchensachen seit 1946. 20. Band (I. 4. 1982—31. 12. 1982)*, Hrsg LENTZ, H. — PIRSON, D. — BALDUS, M., Berlin — New York 1987.
- Entscheidungen in Kirchensachen seit 1946. 21. Band (I. 1.—31. 12. 1983)*, Hrsg LENTZ, H. — RÜFNER, W. — BALDUS, M., Berlin — New York 1988.

- Entscheidungen in Kirchensachen seit 1946. 22. Band (I. 1.—31. 12. 1984),* Hrsg LENTZ, H. — RÜFNER, W. — BALDUS, M., Berlin — New York 1990.
- ERMACORA, F., *Die Wirkung des Erkenntnisses des VfGH vom 2. Juli 1981 auf die Novelle zum Israelitengesetz (1047 StenProt NR., XV. GP),* in *ÖAfkR* 34 (1983/84) 320 f.
- ESCAFFRE, F., *En France des femmes aumoniers militaires?*, in *PJR* 4 (1987) 3—11.
- Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche (18) Arbeitsrecht in der Kirche. Begründet von J. Krautscheidt und H. Marré,* Hrsg MARRÉ, H. — STÜTING, J., Münster 1984.
- Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche (19) Die sogenannten Jugendreligionen,* Hrsg MARRÉ, H. — STÜTING, J., Münster 1985.
- Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche (20) Der Islam in der Bundesrepublik Deutschland,* Hrsg MARRÉ, H. — STÜTING, J., Münster 1986.
- Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche (21) Der Schutz von Ehe und Familie,* Hrsg MARRÉ, H. — STÜTING, J., Münster 1986.
- Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche (22) Der Schutz des menschlichen Lebens,* Hrsg MARRÉ, H. — STÜTING, J., Münster 1988.
- Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche (23) Seelsorge in staatlichen Einrichtungen. Begründet von J. Krautscheidt und H. Marré,* Hrsg MARRÉ, H. — STÜTING, J., Münster 1989.
- Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche (24) Der Schutz der Sonn- und Feiertage. Begr. von J. Krautscheidt und H. Marré,* Hrsg MARRÉ, H. — STÜTING, J., Münster 1990.
- Evangelische Kirche in Deutschland: Das Verfassungsrecht der Evangelischen Kirche in Deutschland,* Hrsg. vom Kirchenamt der EKD. Neuauflage. Hannover 1985.
- Evangelische Kirche und freiheitliche Demokratie. Der Staat des Grundgesetzes als Angebot und Aufgabe. Eine Denkschrift der Evangelischen Kirche in Deutschland,* Hrsg. vom Kirchenamt. Gütersloh 1985.
- EWERING, G., *Droit du travail et église aux Pays-bas,* in *PJR* 5 (1988) 126—142.

- FABRICIUS, F., *Kommentar zu § 118 BetrVG. Tendenzbetriebe und Religionsgemeinschaften. Nachdruck aus Fabricius/Kraft/Thiele/Wiese: Gemeinschaftskommentar zum Betriebsverfassungsgesetz*, Neuwied — Darmstadt 1985.
- FASSA, R., *Diritto ecclesiastico e società complessa (a proposito di un recente libro)*, in *DirEccl* (1984) I, 119—143.
- FELICIANI, G., *L'insegnamento della religione nel sistema concordatario*, in *MonEccl* 112 (1987) 12—140.
- FELICIANI, G., *Nuove prospettive delle Conferenze episcopali e delle relazioni fra Chiesa e Stati. Il caso italiano*, in *IusCan* 25 (1985) 517—526.
- FERNANDEZ-CORONADO, A., *La tutela de la libertad religiosa*, in *AnDrEcclEst* 2 (1986) 17—55.
- FERRER ORTIZ, J., *La convalidación canónica del matrimonio en el Derecho civil español*, in *AnDrEcclEst* 2 (1986) 57—88.
- Festschrift für Louis Carlen zum 60. Geburtstag*, Hrsg. MORSAK, L. C. — ESCHER, M., Zürich 1989.
- FINOCCHIARO, F., *Diritto ecclesiastico*, ³Bologna 1989.
- FINOCCHIARO, F., *Gli enti ecclesiastici e l'Accordo del 18 febbraio 1984 fra Stato e Chiesa*, in *DirEccl* (1984) I, 433—448.
- FINOCCHIARO, F., *Sentenze ecclesiastiche e giurisdizione dello Stato sul matrimonio „concordatario“ nell'accordo 18 febbraio 1984 fra l'Italia e la Santa Sede*, in *Rivista di diritto processuale* (1984) 401—442.
- FISCHER, E., *Kirche und Staat in katholischer Sicht*, in *Vogänge* 71 (1984) 6—9.
- FISCHER, E., *Teilnahme an konfessionsfremdem Religionsunterricht*, in *NJW* 41 (1988) 879—880.
- FISCHER, E., *Trennung von Staat und Kirche. Die Gefährdung der Religions- und Weltanschauungsfreiheit in der Bundesrepublik. 3., neue bearbeitete Auflage unter Mitarbeit von G. Härdle*, Frankfurt a. M. 1984.
- FLASCHE, R., *Die Geister die sie rufen, werden wir sie wieder los? Einige Bemerkungen zur religionspolitischen Entschließung des Europäischen Parlaments vom 22. 5. 1984*, in *Gewissen und Freiheit* (1985) nr. 24, 10—22.
- FLECHA ANDRÉS, J. R., *Eutanasia y muerte digna. Propuestas legales y juicios éticos*, in *RevEDerCan* 45 (1988) 155—208.

- FLOR, G., *Politische Aktion, Kirche und Recht*, Berlin 1987.
- FLOWERS, R. B., *President Jimmy Carter, Evangelicalism, Church-State-Relations, and Civil Religion*, in *Journal of Church and State* 25 (1983) 113—132.
- FORST, H., *Das Ältestenamt im deutschen evangelischen Kirchenrecht. Festschrift für Dietrich Oehler zum 70. Geburtstag*, Hrsg. HERZBERG, R. D., Köln 1985.
- FÖLLINGER, G., *Das Bistum Paderborn im Spannungsfeld von Staat und Kirche in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (Paderborner Theologische Studien 14), Paderborn — München — Wien — Zürich 1986.
- FRANZ, W., *Zur Entschließung des Europäischen Parlaments über die sogenannten Jugendreligionen*, in *NJW* 38 (1985) 1256—1257.
- FRANZ, W., *Zu Rechtsfragen im Zusammenhang mit sogenannten Jugendreligionen und Schrifttum*, in *DVBl* (1987) 727—731.
- FRAZEE, CH., *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453—1923*, London — New York — New Rochelle — Melbourne — Sydney 1983.
- Freiheit, Demokratie und pluralistische Gesellschaft in der Sicht der katholischen Kirche. Dokumente aus Verlautbarungen der Päpste und des Zweiten Vatikanischen Konzils. Ausgewählt, neu übersetzt, mit den Originaltexten versehen und eingeführt von G. Lindgens* (Geschichte und Theorie der Politik, Unterreihe B: Theorie 7) Stuttgart 1985.
- FROST, F., *Les laïcs dans l'anglicanisme*, in *AnCan* 29 (1985—1986) 183—192.
- FRUGIUELE, L., *Lavoratori nella Chiesa*, in *DirEccl* (1989) I, 87—101.
- FUCHS, J. G., *Das schweizerische Staatskirchenrecht des 19. Jahrhunderts als Folge zwinglianischen Staatsdenkens und als typische Schöpfung des Liberalismus*, in *ZRG Kan* 70 (1984) 271—300.
- FUCHS, J. G., *Die öffentlich-rechtliche Anerkennung von Kirchen und Religionsgemeinschaften nach dem neueren schweizerischen Staatskirchenrecht. Privatrecht, öffentliches Recht, Strafrecht. Grenzen und Grenzüberschreitungen. Festgabe zum Schweizerischen Juristentag 1985.*, Hrsg. von der Juristischen Fakultät der Universität Basel. Basel — Frankfurt a. M. 1985, 93—112.
- GAL, P. I., *Le Droit canonique dans la pensée dialectique de Jean Cal-*

- vin (Studia Friburgensia, Neue folge 63, Sectio canonica 3), Freiburg 1984.
- GAMPL, I., *Staatskirchenrecht. Leitfaden*, Wien 1989.
- GAMPL, I., *Zur Frage der Verträglichkeit von VfGH-Erk 2. Juli 1981, G 31/79—21 und Regierungsvorlage 25. März 1982, 1047 der Beilagen StenProt NR, XV. GP*, in *ÖAfKR* 34 (1983/84) 314—319.
- GARANCINI, G. F., *L'ordinamento delle scuole non statali in Italia*, in *MonEccl* 112 (1987) 113—123.
- GATZ, E., *Zur Geschichte der deutschen Vatikanbotschaft seit 1920*, in *OR* (1984) nr. 4. S. 6—7, 9.
- GEHRIG, W., *Ausschüttung von GmbH-Erträgen trotz Kirchensteuerpflicht?*, in *GmbH-Rundschau* (1984) 124—129.
- GELDBACH, E., *Religionsfreiheit und die nordamerikanische Kirchengeschichte*, in *Gewissen und Freiheit* (1984) 22, 56—63.
- GELMI, J., *Das neue italienische Konkordat*, in *SKZ* 153 (1985) 515 k.
- GHERRO, S., „*Accordo di modificazioni del Concordato Lateranense*” e giurisdizione dei Tribunali Ecclesiastici (*Considerazioni a prima lettura*), in *DirEccl* (1984) I, 449—465.
- GHERRO, S., *Matrimonio concordatario e Corti di Appello (L'attuazione senza legge dell'Accordo di Villa Madama)*, in *DirEccl* (1987) I, 540—556.
- GHERRO, S., *Rapporti tra Stato e Chiesa in tema di matrimonio concordatario* (Pubblicazioni della Facoltà di giurisprudenza dell'Università di Padova 93), Padova 1983.
- GHERRO, S., *Santa Sede, Conferenze episcopali, Christifideles e concordati*, in *DirEccl* (1986) I, 55—72.
- GIANFELICI, E. — GIANFELICI, F., *Chiesa e rassi amministrativa oggi. Enti, beni ecclesiastici e sostentamento del clero dopo i nuovi accordi concordatari del 1984*, h. n. (1989).
- GIESEN, D., *Eherecht und Juristen im Werk Martin Luthers*, in *JZ* 39 (1984) 1049—1059.
- GILOY, J., *Die Steuerreform aus kirchensteuerlicher Sicht*, in *Finanz-Rundschau* (1988) 43—46.
- GILOY R. — KÖNIG, W., *Kirchensteuerrecht und Kirchensteuerpraxis in den Bundesländern* 2. Aufl., (Forkel-Reihe Recht und Steuern), Wiesbaden 1988.
- GISMONDI, P., *Appendice alle lezioni di diritto ecclesiastico. Le modificazioni del concordato lateranense*, Milano 1984.

- GISMONDI, P., *Il ruolo odierno del Diritto Ecclesiastico*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 21—27.
- GISMONDI, P., *Le modificazioni del concordato lateranense*, in *DirEccl* (1984) I, 237—253.
- GLASSI, H., *Zur Lage der Katholischen Kirche in Ungarn. Kirche zwischen Anpassung und Reform*, in *Informationsdienst des Katholischen Arbeitskreises für zeitgeschichtliche Fragen* nr. 127 (1984) 68—80.
- Glaube und Gesellschaft. Festschr. f. Wilhelm Friedrich Kasch*, Hrsg. WOLFF, K. D., Bayreuth 1981.
- GLENTHOJ, J., *Johannes Bugenhages Sendbrief an die dänische Kirche*, in *ZevKR* 32 (1987) 360—377.
- Gli strumenti costituzionali per l'esercizio della libertà religiosa*, Hrsg. COPPOLA, R., Milano 1982.
- GOERLICH, H., *Res sacrae und Rechtsweg — Bemerkungen zum Urteil des BVerwG vom 7. 10. 1983 — 7 C 44.81 —*, in *JZ* 39 (1984) 221—225.
- GONZALEZ ARMENDIA, J. R., *La autofinanciación de la Iglesia en el Acuerdo sobre asuntos económicos. (Bases generales)*, in *RevE-DerCan* 45 (1988) 581—621.
- GONZALEZ DEL VALLE, J. M., *I Congreso español de Derecho Eclesiástico (Jerez, 4 al 8 de octubre de 1985)*, in *AnDrEclEst* 2 (1986) 353—355.
- GÖBEL, G., *Neue Bewegung im Staatskirchenrecht*, in *ZRP* 23 (1990) 189—192.
- GÖRANSSON, G., *1979—1984, fünf Jahre staatskirchlicher Entwicklung in Schweden*, in *ZevKR* 29 (1984) 578—585.
- GRAMLICH, L., *Realförderung privater Schulen und eigentumsrechtliche Bestandsgarantie*, in *NVwZ* 9 (1990) 32—35.
- GRASS, H., *Luthers Zwei-Reiche-Lehre*, in *ZevKR* 31 (1986) 145—176.
- GRÄF, H. J., *Die Kirche in den islamischen Ländern*, in *SKZ* 153 (1985) 98 k.
- GRETHLEIN, G., *Der Rechtsstatus der Koalitionen (Art. 9 III GG) in der Kirche*, in *ZevKR* 33 (1988) 257—270.
- GRETHLEIN, G., *Probleme des Dritten Weges der Kirchen*, in *Neue Zeitschrift für Arbeits- und Sozialrecht* Beilage nr. 1/86 zu Heft 3/86 (1986) 18—23.
- GRETHLEIN, G., *Teildienstverhältnisse für Pfarrer?*, in *ZevKR* 30 (1985) 129—156.

- GROH, B. M., *Lehrer und Jugendreligionen: Zwischen Indoktrination und Religionsfreiheit. Eine rechtl. Bestandsaufnahme*, in *Recht und Jugend* (1984) 2, 109—115.
- GUBER, T., *Religiöse Geschäftsbetriebe als Idealvereine?*, in *NVwZ* 9 (1990) 40—42.
- GUEYDAN, J., *Les écoles confessionnelles en tunisie*, in *PJR* 3 (1986) 28—42.
- GUEYDAN, J., *Les religions face au droit d'association français*, in *PJR* 4 (1987) 117—125.
- GUSSONI, L., *La Situazione Giuridica della Chiesa in Messico*, Roma 1986.
- HAASE, K. D., *Zur Berechnung der Einkommen- und Kirchensteuer-Gesamtbelastung*, in *Betriebs-Berater* 44 (1989) 1241—1243.
- HACKEL, R., *Katholische Publizistik in der DDR 1945—1984* (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, Reihe B: Forschungen 45), Mainz 1987.
- HAFNER, F., *Die Beteiligung der Kirchen an der politischen Gestaltung des pluralistischen Gemeinwesens* (Basler Studien zur Rechtswissenschaft, Reihe B: Öffentliches Recht 15) Basel — Frankfurt a. M. 1985.
- HAMMER, W., *Neuere Entwicklungen in der Amtsstellen-Struktur der Evangelischen Kirche in Deutschland*, in *ZevKR* 29 (1984) 91—102.
- Handbuch der Ostkirchenkunde. Band I*, Hrsg. NYSSSEN, W. — SCHULZ, H. J. — WIERTZ, P., 2., völlig neu bearbeitete Auflage. Düsseldorf 1984.
- Handbuch des Stiftungsrechts*, Hrsg. von SEIFART, W., Bearb. von CAMPENHAUSEN, A. Frhr. von — COING, H. — HOF, H. — ORTH, M. — PÖLLATH, R. — SEIFART, W., München 1987.
- HASSAB ALLA, W., *Le baptême des enfants dans la tradition de l'Église copte d'Alexandrie*, Fribourg 1985.
- HÄBERLE, P., *Der Sonntag als Verfassungsprinzip* (Schriften zum öffentlichen Recht 551), Berlin 1988.
- HÄRLE, W., *Lehre und Lehrbeanstandung*, in *ZevKR* 30 (1985) 283—317.
- HECKEL, M., *Die neue Hochschulfreiheit der nichtstaatlichen Hochschulen*, in *JZ* 41 (1986) 509—516.
- HECKEL, M., *Die theologischen Fakultäten im weltlichen Verfassungsstaat* (Jus Ecclesiasticum 31) Tübingen 1986.

- HECKEL, M., *Organisationsstrukturen der Theologie in der Universität* (Staatskirchenrechtliche Abhandlungen 18), Berlin 1987.
- HECKEL, M., *Zum Status der Ev.-theol. Fakultäten in der Bundesrepublik*, in *ZevKR* 31 (1986) 27—71.
- HENKYS, R., *Die Kirche im sozialistischen Einheitsstaat der DDR*, in *Eichholz-Brief* (1984) 57—66.
- HENKYS, R., *Staat und Kirchen in der DDR*, in *aus Politik und Zeitgeschichte* (1985) nr. 2. S. 25—38.
- HENNES, K. R., *Breve sguardo al sistema di sostentamento del clero nella Repubblica Federale Tedesca*, in *QuDEccl* 2 (1989) 86—89.
- HERKENRATH, H., *Stellung der Kirche zu totalitären Regimen in Lateinamerika*, in *Informationsdienst des Katholischen Arbeitskreises für zeitgeschichtliche Fragen* nr. 127 (1984) 1—16.
- HERMS, E., *Abschließender Bericht über die Arbeit der Projektgruppe „Rechtliche Rahmenbedingungen kirchlicher Praxis“*, in *ZevKR* 30 (1985) 257—275.
- HESSE, K., *Ausgewählte Schriften*, Hrsg. HÄBERLE, P. — HOLLERBACH, A., (Rechts- und Staatswissenschaftliche Abhandlungen 45) Heidelberg 1984.
- HOEREN, T., *Kirchen und Datenschutz. Kanonistische und staatskirchenrechtliche Probleme der automatisierten Datenverarbeitung*, in *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici* (Beihefte 1) Essen 1986.
- HOEREN, TH. — MATTNER, A., *Feiertagsgesetze der Bundesländer. Synoptischer Kommentar*, Köln — Berlin — Bonn — München 1989.
- HOFMANN, W., *Bemühungen um die Reform der Grundordnung der Evangelischen Kirche in Deutschland nach 1981*, in *ZevKR* 29 (1984) 83—90.
- HONECKER, M., *Recht, Ethos, Glaube*, in *ZevKR* 29 (1984) 383—405.
- HONECKER, M., *Theologie außerhalb der Theologischen Fakultäten*, in *ZevKR* 31 (1986) 401—427.
- HONECKER, M., *Zur Frage der Ordination von Theologen in Sonderdiensten auf Zeit*, in *ZevKR* 30 (1985) 63—70.
- HUBER, E. R., — HUBER, W., *Staat und Kirche im 19. und 20. Jahrhundert. Dokumente zur Geschichte des deutschen Staatskirchen-*

- rechts. Band IV, in Staat und Kirche in der Zeit der Weimarer Republik*, Berlin 1988.
- HUSSEY, J. M., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire* (Oxford History of the Christian Church) Oxford 1986.
- HÜBLER PETRONCELLI, F., *Attuali prospettive di tutela per gli archivi ecclesiastici*, in *DirEccl* (1987) I, 566—579.
- IBAN, I. C., *Iglesia — Estado en España hoy*, in *AnDrEcclEst* 2 (1986) 357—381.
- IBAN, I. I. — SANCHIS, L. P., *Lecciones de derecho eclesiástico*, ²Madrid 1987.
- Il Concordato tra la Chiesa e lo Stato ieri e oggi*, in *La Civiltà cattolica* (1984) 417—434.
- Informationen zum Religionsunterricht in Rheinland-Pfalz. Gesetze, Erlasse, Verfügungen des Staates und der Kirche. Stand: August 1981*, in *Evangelische Kirche im Rheinland* Düsseldorf 1981.
- INGOGLIA, A., *Qualificazione della attività svolte dal religioso e contribuzione obbligatoria*, in *DirEccl* (1988) II, 313—323.
- I nuovi accordi concordatari tra chiesa e stato in Italia* (Pontificia Universitas Urbaniana. Facoltà di Diritto Canonico 26), Bologna 1985.
- I nuovi accordi fra Stato e Chiesa*, Prospettive di attuazione. Atti del XXXVI Convegno nazionale di studio. A cura dell'Unione Giuristi Cattolici Italiani, (Quaderni di Iustitia 37), Milano 1986.
- Inventar staatlicher Akten zum Verhältnis von Staat und Kirchen 1933—1945*, Hrsg. von der ev. Arbeitsgemeinschaft für kirchliche Zeitgeschichte und der Kommission für Zeitgeschichte. Bearb. von ABELE, C. und BOBERACH, H. Unter Mitwirkung von BRAUN, H. und NICOLAISEN, C., I—II, Kassel 1987.
- ISERLOH, E., *Das Verhältnis von weltlicher und geistlicher Gewalt im Mittelalter*, in *KNA-öl* (1986) nr. 24/25, 5—7.
- JANES CARRATU, F., *Enti ecclesiastici ospedalieri e „servizi abortivi“*, in *DirEccl* 94 (1983) I, 395—432.
- JENSEN, J., *Die Ehescheidung des Bischofs Hans von Lübeck von Prinzessin Julia Felicitas von Württemberg-Weitlingen AD 1648—1653: ein Beitrag zum protestantischen Ehescheidungsrecht im Zeitalter des beginnenden Absolutismus* (Rechtshistorische Reihe 35), Frankfurt a. M. — Bern — New York — Nancy 1984.

- JEROUSCHEK, G., *Vom Wert und Unwert der pränatalen Menschenwürde*, in JZ 44 (1989) 279—285.
- JOHANEK, P., *Martin Luther, die Bauern und das Recht*, in *Agrarrecht* (1984) 201—206.
- JOHNSEN, H., *Aktuelle Struktur- und Verfassungsprobleme der Evangelischen Kirche in Hessen und Nassau*, in ZevKR 31 (1986) 289—312.
- JOUFFROY, J., *Les laïcs dans l'Église réformée*, in AnCan 29 (1985—1986) 193—200.
- Judentum und Antisemitismus von der Antike bis zur Gegenwart. Im Auftrag des Fachbereichs Geschichtswissenschaften der Philipps-Universität Marburg*, Hrsg. KLEIN T. — LOSEMANN, V. — MAI, G., Düsseldorf 1984.
- JUNG, H. R., *Baulast und Patronat an der katholischen Pfarrkirche St. Penkratius in Odenthal. Zum Gegenwartsbezug rechtshistorischer Fragen im Bereich zwischen kirchlichem und weltlichem Recht. Rechtswissenschaftliche Dissertation*, Köln 1986.
- JURINA, J., *Die Dientsgemeinschaft der Mitarbeiter des kirchlichen Dienstes*, in ZevKR 29 (1984) 171—188.
- JURINA, J., *Die Subsidiarität arbeitsrechtlicher Gesetze gegenüber kircheneigenen Regelungen*, in *Neue Zeitschrift für Arbeits- und Sozialrecht* Beilage nr. 1/86 zu Heft 3/86 (1986) 15—18.
- KALB, H., *Bereicherungsrecht und überweisungsbetrag. Bemerkungen zu einer These H. Pree's*, in ÖAKR 37 (1987/88) 52—57.
- KALB, H. — RATH-KATHREIN, I. — WEBER, K., *Rechtsfragen der Habilitation an katholisch-theologischen Fakultäten staatlicher Universitäten*, in ÖAKR 37 (1987/88) 305—328.
- KAMMERER, K., *Der Schlichtungsausschuß nach dem Mitarbeitervertretungsrecht der Evangelischen Kirche*, in *Der Betriebs-Berater* (1985) 1986—1992.
- KARLEN, P., *Das Grundrecht der Religionsfreiheit in der Schweiz* (Zürcher Studien zum öffentlichen Recht 73), Zürich 1988.
- KÄSTNER, K. H., *„Säkulare“ Staatlichkeit und religionsrechtliche Ordnung in der Bundesrepublik Deutschland*, in ZevKR 34 (1989) 260—286.
- KEIL, G., *Gedanken zur Visitation*, in ZevKR 30 (1985) 317—331.
- KEOGH, D., *The Vatican, the Bishops and Irish Politics 1919—39*,

- Cambridge — London — New York — New Rochelle — Melbourne — Sydney 1986.
- KESSLER, R., *Die Kirchen und das Arbeitsrecht*, Darmstadt 1986.
- KIRBY, P., *Church and State in Nicaragua*, in *Doctrine and Life* 33 (1983) 610—617.
- KIRCHHOF, P., *Die Einkommensteuer als Maßstab für die Kirchensteuer*, in *Deutsche Steuer-Ztg.* (1986) nr. 1—2, 25—34.
- Kirche und Staat: Rechtstexte für Studium und Praxis* (Hessen, Nordrhein-Westfalen, Rheinland-Pfalz, Saarland), Bearbeitet von BECKER, N. — BRAUBURGER, H. — FÜLLKRUG, A. — SCHLIEF, K. E., unter Mitarbeit von SAYNISCH, S., Neuwied — Darmstadt 1984.
- Kirche und Staat — Symbol und Kunst*, Hrsg. SCHNIZER, H. von — WOISETSCHLÄGER, K., Würzburg 1987.
- Kirchliches Jahrbuch für die Evangelische Kirche in Deutschland* 1980, Hrsg. HAUSCHILD, W. D. — WILKENS, E., in Verbindung mit KRETSCHMAR, G. — LÖWE, H. — LOHSE, E., Gütersloh 1984.
- KIRSTE, M., *Der Diplomstudiengang Katholische Theologie an der Universität in Frankfurt. Eine staatskirchenrechtliche Kontroverse*, Münster — New York 1988.
- KIRSTE, M., *Erinnerung und Beanstandung, kirchliche Rechte im staatlichen Rechtskreis. Katholisch-theologische Fakultäten zwischen Kirche und Staat. Ein Beitrag zum Nihil-obstat-Problem*, Diss. Jur. Münster 1985.
- KLECATSKY, H., *Rechtsgutachten über inhalt und Zweckhaftigkeit der Regierungsvorlage vom 25. März 1982 eines Bundesgesetzes, mit dem das Gesetz betreffend die Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgesellschaft geändert wird, 1047 der Beilagen StenProt NR, XV. GP, in ÖAfkR 34 (1983/84) 322—335.*
- KOPP, F., *Religionsgemeinschaften als wirtschaftliche Vereine i. S. von § 22 BGB?*, in *NJW* 42 (1989) 2497—2504.
- KÖHLER, J., (Hrsg.), *Säkularisation in Ostmitteleuropa. Zur Klärung des Verhältnisses von Geistlicher und Weltlicher Macht im Mittelalter, von Kirche und Staat in der Neuzeit* (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 19) Köln — Wien 1984.
- KÖTTING, B., *Staat und Kirche. Das Verhältnis zueinander in der Zeit*

- der Alten Kirche, in *KNA-öl* (1986) nr. 22, 5—9; nr. 23, 5—9.
- KRÄMER, P., *Kirchliche Dienstgemeinschaft. Strukturelle Vorgaben einer Mitarbeitervertretung*, in *StdZ* 207 (1989) 123—132.
- KRÄMER, P., *Standesamtliche und kirchliche Trauung*, in *KIBI* 70 (1990) 149—150.
- KREBBER, W., *Staat und Kirche Hand in Hand? Die Sapientia Christiana in Nordrhein-Westfalen*, in *Frankfurter Hefte* (1984) 7—8.
- KREMP, H., *Nicht mehr verfolgt und doch nicht frei. Die Katholischen Kirche in China*, in *Die neue Ordnung* (1983) 381—388.
- LANDAU, L., *Comment entre-t-on dans le judaïsme? Peut-on le quitter?*, in *PJR* 2 (1985) 16—26.
- LARICCIA, S., *Diritto ecclesiastico*, Padova 1986.
- LARICCIA, S., *Istruzione pubblica e istruzione privata nella costituzione italiana. I principi. La realtà*, in *DirEccl* (1987) I, 687—708.
- LARICCIA, S., *L'attuazione dell'art. 8, 3° comma, della Costituzione: le intense tra lo Stato italiano e le chiese rappresentate dalla Tavola Valdese*, in *DirEccl* (1984) I, 467—494.
- LARRAINZAR, C., *Libertad religiosa y reconocimiento civil del matrimonio canónico*, in *IusCan* 27 (1987) 293—322.
- LAZZAROTTO, A. S., *La chiesa cattolica in Cina. La „politica di libertà religiosa“ dopo Mao*, Milano 1982.
- LEISCHING, P., *Der Wandel in der Bestimmung des Verhältnisses von Kirche und Staat*, in *Die Kirche und ihr Recht*, 83—111.
- LEMKE, H. D., *Unzulässigkeit von Maklertätigkeit an Sonn- und Feiertagen*, in *GewArch* 35 (1989) 286—290.
- LENZ, G., *Die Rechtsbeziehung zwischen dem Land Hessen und der katholischen Kirche unter besonderer Berücksichtigung der Bistumsverträge vom 9. 3. 1963 und 29. 3. 1974* (Europäische Hochschulschriften, Reihe II: Rechtswissenschaft, 540), Frankfurt a. M. — Bern — New York 1987.
- LEUTENBAUER, S., *Das Delikt der Gotteslästerung in der bayerischen Gesetzgebung* (Forschungen zur Deutschen Rechtsgeschichte 14), Köln — Wien 1984.
- LEZIROLI, G., *Fine di un confessionismo (a proposito del punto n. I del protocollo addizionale alle modificazioni consensuali del Concordato Lateranense)*, in *DirEccl* (1984) I, 495—506.
- LEZIROLI, G., *Nuove prospettive di politica ecclesiale ed enti ecclesiastici necessari*, in *DirEccl* (1985) I, 506—524.

- LEZIROLI, G., *Problemi di „destinazione” in materia ecclesiasticistica*, in *DirEccl* 94 (1983) I, 433—456.
- LEZIROLI, G., *Stato e Chiesa. Per una storia del dualismo giurisdizionale cristiano*, (Collana di studi di diritto canonico ed ecclesiastico, 4 — Sezione ecclesiastiche), Torino 1991.
- L'HUILLIER, P., *L'indissolubilité du mariage dans le droit et la pratique orthodoxes*, in *StCan* 21 (1987) 239—260.
- LIETMEYER, V., *Auswirkungen des Steuersenkungsgesetzes 1986/1988 auf die Kirchensteuer vor dem Hintergrund der längerfristigen Finanzentwicklung der Kirchen*, in *Deutsche SteuerZg.* (1985) 345—350.
- LILLO, P., *Il rapporto di lavoro dei sacrestani*, in *DirEccl* (1987) I, 709—719.
- LINDER, D., *Kommunale Kirchenbaulasten. Die Entstehung und die Löschung von Kirchenbaulasten*, in *Städte- und Gemeinderat* (1987) 291—293.
- LINGNER, O., *Theologie ausserhalb der Theologischen Fakultäten. Rechtliche Aspekte*, in *ZevKR* 31 (1986) 428—456.
- LINK, CH., *Anmerkung zu BVerwG, Urteil vom 2. 9. 1983 — 7 C 169. 8l. (OVG Koblenz)* in *JZ* 40 (1985) 38 k.
- LINK, CH., *„Arme Träger”. Zur unterschiedlichen Förderung freier Träger im Sozial- und Bildungsbereich des Landes Nordrhein-Westfalen*, in *ZevKR* 29 (1984) 291—335.
- LINK, CH., *Kirchen und Neue Medien*, in *ZevKR* 34 (1989) 117—144.
- LINK, CH., *Loslösung einer Gemeinde von der Landeskirche?*, in *ZevKR* 31 (1986) 312—348.
- LISTL, J., *Die Rechtsfolgen des Kirchnaustritts in der staatlichen und kirchlichen Rechtsordnung*, in *Recht als Heildienst. Matthäus Kaiser zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden, Kollegen und Schülern*, Hrsg SCHULZ, W., Paderborn 1989, 160—186.
- LISTL, J., *Grundfragen des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 93—121.
- LISTL, J., *Kirchliches Arbeitsrecht. Das besondere Kündigungsrecht der Kirche*, in *KIBI* 67 (1987) 32—38.
- LISTL, J., *Kirchliches Arbeitsrecht. Der Sonderstatus der kirchlichen Andalten*, in *KIBI* 67 (1987) 165 k.
- LISTL, J., *Konkordat und Kirchenvertrag*, in *MThZ* 39 (1988) 63—78.

- LO CASTRO, G., *La persona fra diritto e ontologia nell'ordinamento canonico e in quello argentino*, in *DirEccl* (1987) I, 720—736.
- LO CASTRO, G., *Ordine temporale, ordine spirituale e promozione umana. Premesse per l'interpretazione dell'art. I dell'Accordo di Villa Madama*, in *DirEccl* (1984) I, 507—567.
- LOMBARDI, F., *I nuovi rapporti tra la Chiesa e lo Stato in Italia, in la Civiltà cattolica* (1984) 479—494.
- LOMBARDIA, P., *El concepto actual de Derecho Eclesiástico y su marco constitucional*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 623—675.
- LOMBARDIA, P., *Opciones políticas y Ciencia del Derecho Eclesiástico Español*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 29—48.
- LOMBARDIA, P. — OTADUY, J., *La Iglesia y la Comunidad política*, in AAVV., *Manual de derecho canónico*, Pamplona 1988, 765—803.
- LOPEZ ALARCON, M., *El matrimonio canónico con efectos civiles en el Derecho español*, in *AnDrEcclEst* 2 (1986) 179—192.
- LOPEZ ARANDA, M., *La legislación canónico-civil española sobre jubilación del clero benefical*, in *RevEDerCan* 41 (1985) 381—400.
- LORENZ, D., *Aktuelle Probleme des Datenschutzes*, in *ZevKR* 29 (1984) 422—447.
- LORENZ, D., *Das Drittsendungsrecht der Kirchen insbesondere im privaten Rundfunk* (Schriften zu Kommunikationsfragen 8), Berlin 1988.
- LUCA, L. d., *Il riconoscimento del matrimonio canonico*, in *DirEccl* (1984) I, 417—431.
- LUCHTERHANDT, O., *Organe des Staates zur Kontrolle der Kirchen. Die Religionsaufsichtsbehörden in kommunistischen Staaten*, in *HerKorr* 38 (1984) 263—268.
- MADEY, J., *Ministry according to the canonical sources of the syro-antiochean Church. Trivandrum: Malankara Academy Publications; Kottayam: Pontifical Orient Institute of Religious Studies*, Paderborn 1986.
- MADRID-MALO GARIZABAL, M., *Libertad religiosa y juramento a la bandera*, in *Universitas Canonica* (1981) 209—214.

- MAHRENHOLZ, E. G., *Staat und staatliches katholisch-theologisches Lehramt*, in *Der Staat* (1986) 79—102.
- MAIER, H., *Katholizismus und Demokratie* (Maier: Schriften zu Kirche und Gesellschaft 1), Freiburg — Basel — Wien 1983.
- MAIER, H., *Staat, Kirche, Bildung* (Maier: Schriften zu Kirche und Gesellschaft 2), Freiburg — Basel — Wien 1984.
- MAINUSCH, R., *Staatskirchenrechtliche und kirchenrechtliche Bemerkungen zum Kirchenstuhlrecht*, in *ZevKR* 34 (1989) 169—203.
- MALY, K., *Christ und Staat im neuen Testament*, in *KNA-öl* (1986) nr. 20/21, 5—10.
- MANCUSO, C., *Gli organi di composizione delle controversie tra il clero e gli I. D. S. C. Brevi annotazioni a proposito d'una recente decisione*, in *DirEccl* (1988) I, 172—191.
- MANCUSO, C., *Rapporti di lavoro con l'Ospedale del Bambino Gesù e giurisdizione del giudice italiano*, in *DirEccl* (1988) II, 285—288.
- MANTIA, C. I., *La Santa Sede e la politica estera italiana all'inizio della seconda guerra mondiale*, in *DirEccl* 94 (1983) I, 670—687.
- MANTUANO, G., „*Ordine proprio*“ *della Chiesa e deliberazione delle sentenze ecclesiastiche di nullità matrimoniale*, in *DirEccl* (1984) I, 569—611.
- MARINO, G., *Die verfassungsrechtlichen Grundlagen des sogenannten Tendenzschutzes im Betriebsverfassungsrecht und im Unternehmensverfassungsrecht. Zugleich ein Beitrag zur Bestimmung des Verhältnisses der Grundrechte und der Kirchenautonomie gegenüber dem Sozialstaatsprinzip* (Schriften zum Sozial- und Arbeitsrecht 77) Berlin 1986.
- MARQUARDT, W., *Arbeiterbewegung und evangelische Kirchengemeinde im wilhelminischen Deutschland. Kirchstuhlfrage und Kirchenvorstandswahlen in Gross Lengden bei Göttingen* (Studien zur Kirchengeschichte Niedersachsens 26) Göttingen 1985.
- MARRÉ, H., *Die Kirchenfinanzierung in Kirche und Staat der Gegenwart. Die Kirchensteuer im internationalen Umfeld kirchliche Abgabensysteme und im heutigen Sozial- und Kulturstaat Bundesrepublik Deutschland* (Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, Beiheft 4), Essen 1990.
- MARRÉ, H., *Zur Loyalität im Dienst der Kirche*, in *ThGl* 78 (1988) 397—414.

- MARTIN DE AGAR, J. T., *Notas de Derecho eclesiástico en la nueva Constitución de Guatemala*, in *AnDrEclEst* 2 (1986) 391—400.
- MARTINEZ BLANCO, A., *La cesión gratuita de bienes inmuebles por las Corporaciones Locales a favor de una parroquia*, in *AnDrEclEst* 2 (1986) 383—389.
- MARTINEZ BLANCO, A., *Naturaleza jurídica de los pactos Iglesia-Comunidades autónomas sobre patrimonio cultural*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 363—367.
- MARTINEZ-TORRON, J., *El derecho de libertad religiosa en la jurisprudencia en torno al Convenio europeo de Derechos Humanos*, in *AnDrEclEst* 2 (1986) 403—496.
- MARTIN SANCHEZ, I., *La libertad de enseñanza en la jurisprudencia del Tribunal Constitucional*, in *AnDrEclEst* 2 (1986) 193—238.
- MARTZ, F., *Les biens paroissiaux dans le système concordataire de l'Alsace—Moselle*, in *PJR* 2 (1985) 212—217.
- MARTZ, F., *Le statut du juif et du chrétien en pays islamique*, in *PJR* 2 (1985) 27—32.
- MARX, S., *Staatskirchenrecht — Gegenstand, Wesen und Bedeutung für den Unterricht an Theologischen Fakultäten* (Fuldaer Hochschulschriften 3), St. Ottilien 1987.
- MATTNER, A., *Sonntagsruhe im Spiegel des Grundgesetzes und der Feiertagsgesetze*, in *NJW* 41 (1988) 2207—2212.
- MATTNER, A., *Sonn- und Feiertagsrecht* (Studien zum öffentlichen Wirtschaftsrecht 3), Köln — Berlin — Bonn — München 1988.
- MAU, R., *Das Verhältnis von Glauben und Rech nach dem Verständnis Luthers*, in *ZRG Kan* 70 (1984) 170—195.
- MAURO, T., *Riflessioni sui principi del regime tributario degli enti ecclesiastici*, in *DirEccl* (1987) I, 803—857.
- MAYER-MALY, TH., *Zur Zugehörigkeit einer erzieherischen Einrichtung zu einer Religionsgemeinschaft*, in *JZ* 44 (1989) 150—154.
- McKAY, G., *Il sostentamento del clero nella Gran Bretagna*, in *QuDEccl* 2 (1989) 90—94.
- McMENAMIN, R. W., *Civil Interference and Clerical Liability*, in *Jurist* 45 (1985) 275—288.
- MEINCK, J., *Zur Privatschulfinanzierung in Nordrhein-Westfalen. Anmerkungen zur Entscheidung des OVG Münster vom 28. 5. 1982 — 5 A 2117/80*, in *ZevKr* 29 (1984) 463—472.

- MELIA, E., *L'acte ecclésial de réconciliation dans l'Église orthodoxe*, in *RevDrCan* 34 (1984) 336—348.
- MERKEL, F., *Kirchenrecht und Seelsorge*, in *ZevKR* 30 (1985) 365—377.
- MERKEL, F., *Zehn Thesen zum Thema „Lehrbeanstandung“*, in *ZevKR* 30 (1985) 276—283.
- MERKS, K. W., *Kirche und Staat in sozioethischer Sicht*, in *ÖAKR* 37 (1987/88) 20—38.
- MERKUR, A., *Die Trennung von Kirche und Staat. Juristischer Ausblick*, in *Gewissen und Freiheit* 29 (1987) 33—40.
- MERTENS, H. J., *Die Grundrechtsfähigkeit der juristischen Person und das Gesellschaftsrecht*, in *Juristische Schulung* 29 (1989) 857—862.
- MESSNER, F., *Collectivités et associations religieuses en République fédérale d'Allemagne phénomènes d'intégration et d'exclusion*, in *PJR* 4 (1987) 126—145.
- MESSNER, F., *La fiscalité des associations culturelles de droit local*, in *PJR* 7 (1990) 3—12.
- MESSNER, F., *La répression des déviances religieuses aujourd'hui: le cas de la déprogrammation aux USA*, in *PJR* 2 (1985) 53—73.
- MESSNER, F., *Le droit conventionnel entre les Églises et les États en RFA*, in *PJR* 6 (1989) 61—91.
- MESSNER, F., *Le financement des Églises. Le système des cultes reconnus (1801—1983)* (Recherches institutionnelles 13), Strasbourg 1984.
- MESSNER, F., *Les Associations Cultuelles en Alsace-Moselle*, in *PJR* 5 (1988) 60—71.
- MESSNER, F., *Régime des cultes (Alsace-Moselle)*, in *Jurisclasseur administratif* fasc. 230, 5 (1987).
- METZ, R., *Innovation et anachronismes au sujet de la nomination des évêques dans de récentes conventions passées entre le Saint-Siège et divers états (1973—1984)*, in *StCan* 20 (1986) 197—219.
- METZ, R., *Le Président de la République française, dernier et unique chef d'Etat au monde qui nomme les évêques*, in *RevSR* 60 (1986) 63—89.
- MEYER, CH., *Kirchensteuersätze 1990*, in *Neue Wirtschaftsbriefe* (1990) 509—512, 1351—1354.
- MEYER, CH., *Rechtsprechung zum Kirchensteuerrecht*, in *Neue Wirtschafts-Briefe* (1988) 221—230.

- MIER MENES, M., *La aplicación del Impuesto sobre el Valor Añadido (I. V. A.) a las entidades eclesiásticas*, in *RevEDerCan* 44 (1987) 551—563.
- MILDENBERGER, M., *Der Prophet im Abendland. Die Kirche in Konfrontation mit dem Islam*, in *Evangelische Kommentare* (1984) 426—429.
- MINNERATH, R., *L'Église et les Etats Concordataires (1846—1981). La souveraineté spirituelle*, Paris 1983.
- MIRABELLI, C., *Alcune considerazioni preliminari sul principio*, in *DirEccl* (1984) I, 613—618.
- MIRABELLI, C., *La posizione della Chiesa nei confronti della Repubblica Italiana*, in *DirEccl* (1987) I, 859—874.
- MISTO, L., *Diritto alla remunerazione, beni dei chierici, uguaglianza e diversità di trattamento*, in *QuDEccl* 2 (1989) 57—70.
- MISTO, L., *Libertà religiosa e libertà della Chiesa. Il fondamento della relazione Chiesa-comunità politica nel quadro del dibattito postconciliare in Italia*, Brescia 1982.
- MISTO, L., *Prima quaedam delineatio ad Concordati inter Italiam et Sanctam Sedem aestimationem*, in *PerRMCL* 75 (1986) 597—611.
- Mitarbeitervertretungsgesetz. Kirchengesetz für die Evangelische Kirche im Rheinland und die Diakonischen Einrichtungen*. Kommentar von WOLF, F. J., Köln 1984.
- MOLANO, E., *El Derecho eclesiástico del Estado como disciplina jurídica*, in *IusCan* 23 (1983) 714—751.
- MOLANO, E., *La laicidad del Estado en la Constitución española*, in *AnDrEcclEst* 2 (1986) 239—256.
- MONETA, P., *Gli impedimenti alla trascrizione del matrimonio nel nuovo Concordato*, in *DirEccl* (1987) I, 875—891.
- MONETA, P., *Le mariage dans le concordat italien de 1984*, in *PJR* 1 (1984) 259—273.
- MONNOT, P., *L'École Publique Française en Concurrence avec l'Instruction Religieuse?*, in *PJR* 5 (1988) 43—55.
- MONTAN, A., *I religiosi e il sostentamento del clero: applicazione del nuovo sistema nelle parrocchie affidate agli istituti religiosi*, in *QuDEccl* 2 (1989) 71—81.
- MORENO ANTON, M., *El principio de igualdad en la asistencia religiosa a las fuerzas armadas*, Salamanca 1989.
- MORENO ANTON, M. G., *La enajenación de bienes eclesiásticos en*

- el ordenamiento jurídico español* (Bibliotheca salmanticensis Estudios 93), Salamanca 1987.
- MORENO BOTELLA, G., *El carácter propio de las entidades religiosas y sus consecuencias en el derecho laboral español*, in *RevE-DerCan* 44 (1987) 529—550.
- MORSEY, R., — REPGEN, K., *Christen und grundgesetz. Mit einem Nachwort von Bischof Karl Lehmann*, Paderborn — München — Wien — Zürich 1989.
- MUSOLES CUBEDO, M. C., *Nota sobre la asistencia religiosa católica en centros hospitalarios públicos*, in *RevEderCan* 45 (1988) 277—286.
- MUSSELLI, L., *Cenni sulla recente evoluzione dei rapporti tra Chiesa e Stato in Svezia*, in *DirEccl* (1987) I, 892—896.
- MÜLLER, G., *Johannes Bugenhagen: Sein Ansatz — seine Wirkungsgeschichte — Lehren für die Zukunft*, in *ZRG Kan* 72 (1986) 277—303.
- MÜLLER, G., *Vom Revolutionär zum Fürstenknecht? Martin Luther und Friedrich der Weise*, in *KNA-öl* (1986) nr. 26, S. 5—8; nr. 27, S. 5—9.
- MÜLLER, H. M., *Das unteilbare Pfarramt*, in *ZevKR* 30 (1985) 156—166.
- MÜLLER, R. A., *Akademische Ausbildung zwischen Staat und Kirche. Das bayerische Lyzealwesen 1773—1849*, Teil 1: Darstellung; Teil 2: Quellen, in *Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte*, N. F. 7, Paderborn — München — Wien — Zürich 1986.
- MÜLLER-VOLBEHR, J., *Die Autonomie der Kirchen im Versorgungsrecht*, in *Zeitschrift für Beamtenrecht* (1989) 161—164.
- MÜLLER-VOLBEHR, J., *Körperschaftsstatus und Sachenrecht der Kirchen*, in *ZevKR* 33 (1988) 153—183.
- MÜNCH, CH., *Religionsmündigkeit in Bayern*, in *BayVBl* 120 (1989) 745—749.
- MÜSSIG, P., *Kirchliches Glockengeläute und öffentlicher Rechtsweg. Bemerkungen zu den Urteilen des BVerG vom 7. 10. 1983 und des OLG Frankfurt a. M. vom 24. 1. 1985, AZ.: 1 U 175/81*, in *Deutsches Verwaltungsblatt* 100 (1985) 837—841.
- NAVARRO, L. F., *La libertad religiosa en la Convención europea de salvaguarda de los derechos del hombre*, in *IusCan* 23 (1983) 779—823.

- NAVARRO VALS, R., *El matrimonio religioso ante el derecho español*, Madrid 1984.
- NAVARRO VALS, R., *La enseñanza del Derecho Canónico en la jurisprudencia española*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 49—92.
- NAVARRO VALS, R., *La objeción de conciencia al aborto: Derecho comparado y Derecho español*, in *AnDrEclEst* 2 (1986) 257—310.
- NAWROCKI, L. J., *Rechtliche Aspekte der polnischen Kirchenpolitik gegenüber den Glaubensminderheiten*, in *Osteuropa-Recht* (1984) 238—248.
- NIEBLER, E., *Die Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zum Verhältnis Staat und Kirche*, in *BayVBI* 115 (1984) 1—6.
- NIEMANN, H., *Die Dispens als Institut des evangelischen Lebensordnungsrecht*, in *ZevKR* 29 (1984) 123—143.
- NIENS, H., *Neue Versorgungssysteme für Pfarrer und Kirchenbeamte — Entstehung, Motive, Systeme —*, in *ZevKR* 29 (1984) 189—233.
- NITSCHKE, J., *Zwischen Kreuz und Sowjetstern. Zeugnisse des Kirchenkampfes in DDR (1945—1981)*, Aschaffenburg 1983.
- Nuovi accordi fra Stato e Confessioni religiose. Studi e testi*, Milano 1985.
- NUYKEN, W., *Nochmals: Auswirkungen des Steuersenkungsgesetzes 1986/88 auf die Kirchensteuer. Entgegnung zu Lietmeyer, DStZ, 14. S. 345 ff.*, in *Deutsche Steuerzeitung* (1985) 480 k.
- OBERMAYER, K., *Der automatische Erwerb der Kirchenmitgliedschaft nach evangelischem Kirchenrecht*, in *Neue Ztschr. f. Verwaltungsrecht*, (1985) 77—81.
- OHNESORG, N., *Tarifvertrag oder „Dritter Weg“: Zu den Grenzen autonomer Regelungen des Arbeitsrechts durch kirchliche Arbeitgeber*, in *Der Personalrat* (1989) 320—323.
- OLMOS ORTEGA, M. E., *El matrimonio canónico en el Código Civil de 1981*, in *RevEspDerCan* 39 (1983) 43—78.
- OLMOS ORTEGA, M. E., *El registro de entidades religiosas*, in *RevEDerCan* 45 (1988) 97—121.
- OLMOS ORTEGA, M. E., — VENTO TORRES, M., *La libertad religiosa tras un decenio de constitución*, in *RevEDerCan* 46 (1989) 235—253.

- ONIDA, F., *La nuova legge federale in tema di manifestazioni religiose nelle scuole pubbliche statunitensi*, in *DirEccl* (1984) I, 853—858.
- ONIDA, F., *L'evoluzione del separatismo statunitense nella giurisprudenza dell'ultimo decennio*, in *DirEccl* 94 (1983) I, 559—585.
- ONIDA, F., *Relazioni diplomatiche con la Santa Sede e preghiera nella scuola: tentativo d'imporre una svolta al separatismo americano?*, in *DirEccl* 94 (1983) I, 633—640.
- ONIDA, F., *Separatismo e Libertà religiosa negli Stati Uniti*, Milano 1984.
- ONIDA, F., *Stato e religione nella Repubblica del Sud Africa*, in *DirEccl* (1985) I, 485—505.
- ONIDA, F., *Stato e religione nel nuovo ordinamento costituzionale canadese*, in *DirEccl* (1985) I, 37—59.
- ONIDA, F., *Stato e religione nell'ordinamento australiano*, in *DirEccl* (1988) I, 38—54.
- ONIDA, F., *Ultimi sviluppi nell'interpretazione del principio di libertà religiosa nell'ordinamento statunitense*, in *DirEccl* 94 (1983) I, 349—378.
- ONYEWUEKE EBOH, S., *Church — State Relations in Nigeria. A Juridical Survey of the Church — State Relationship from 1960—1983*, Roma 1984.
- OTADUY, J., *Las empresas ideológicas: aproximación al concepto y supuestos a los que se extiende*, in *AnDrEcclEst* 2 (1986) 311—332.
- OTADUY GUERIN, J., *La extinción del contrato de trabajo pro razones ideológicas en los centros docentes privados*, Pamplona 1985.
- OTTAVI, F., *Il regime giuridico degli immobili di proprietà della Santa Sede, Previsto dagli articoli 13, 14, 15 e 16 del Trattato del Laterano*, in *DirEccl* 94 (1983) I, 641—669.
- PAJER, F., *L'insegnamento della religione negli Stati europei*, in *MonEccl* 112 (1987) 153—158.
- PAPANDREOU, D., *Überlegungen zu der aktuellen vorkonziliaren Etappe des heiligen und großen Konzils der Orthodoxen Kirche*, in *MThZ* 37 (1986) 65—74.
- PAPIER, H. J., *Staatliche Förderung kirchlicher Einrichtungen. Zur Problematik der „Arme-Träger-Klausel“*, in *Die Verwaltung* (1985) nr. 1, 29—37.

- PARLATO, V., *Legislazione statale in materia religiosa e normazione pattizia*, in *DirEccl* 94 (1983) I, 586—632.
- PARLATO, V., *Legislazione statale, nuovo Concordato e Intesa con la Tavola Valdese*, in *DirEccl* (1987) I, 897—908.
- PASCALI, R., *Dubbi sull'assenza di rilevanza civile delle dispense canoniche da matrimonio „rato e non consumato”*, in *DirEccl* (1987) I, 909—949.
- PASCALI, R., *Patti lateranensi e custodia costituzionale* (Pubblicazioni della facoltà giuridica dell'università di Napoli 207), Napoli 1984.
- PAWLOWSKI, H. M., *Bemerkungen zum Verhältnis von Staat und Kirche*, in *Kreuz-Wege* (1984) 226—238.
- PAWLOWSKI, H. M., *Das Verhältnis von Staat und Kirche im Zusammenhang der pluralistischen Verfassung*, in *Der Staat* (1989) 353—375.
- PAWLUK, T., *Problem wygasnienia konkordatu polskiego z 1925 r.*, in *Prawo Kanoniczne* 29 (1986) nr. 1—2, 133—148.
- Pax et Iustitia. Festschrift für Alfred Kosteletzky zum 70. Geburtstag*, Hrsg. KLAUZA, H. W. — KLECATSKY, H. R. — KÖCK, H. F. — PAARHAMMER, J., Berlin 1990.
- PEÑA YAÑEZ, C., *El juicio de reconocimiento de las resoluciones eclesiásticas*, in *IusCan* 24 (1984) 358—386.
- PÉRISSET, J. C., *„Sorties de l'Église” — Éléments canoniques pour une réflexion pastorale*, in *CahDrEccl* 5 (1988) 20—27.
- PETERS, R., *Le droit canonique anglican après sa revision*, in *PJR* 2 (1985) 167—184.
- PETRONCELLI, M., *Osservazioni sui collegamento tra celebrazione religiosa del matrimonio e suoi effetti civil*, in *DirEccl* (1985) I, 320—335.
- PETSCHEN, S., *Las relaciones de la Iglesia y el Estado en los Cantones de la Confederación Helvética (Introducción y textos constitucionales)*, in *RevEspDerCan* 40 (1984) 461—491.
- PETSCHEN, S., *L'école confessionnelle catholique en Espagne*, in *PJR* 3 (1986) 164—172.
- PETTITI, L. E., *La liberté d'enseignement dans le droit européenne*, in *MonEccl* 112 (1987) 159—169.
- PEYROT, G., *Condizione giuridica della Confessioni religiose prive di intesta*, in *DirEccl* (1984) I, 619—657.

- PFEIFFER, B. E., „Religionsfreiheit“ in Europa heute, in *Toleranz und Repression* 44—59.
- PIETRZAK, M., *La Chiesa cattolica in Polonia tra società e potere statale*, in *DirEccl* (1989) I, 35—53.
- PIRSON, D., *Die kirchlichen Fachhochschulen als Gegenstand des Staatskirchenrechts*, in *ZevKR* 30 (1985) 1—28.
- PIRSON, D., *Sukzession in der Amtsverantwortung*, in *ZevKR* 32 (1987) 510—517.
- PLATHOW, M., *Rechtliche Rahmenbedingungen kirchlicher Lebensordnung*, in *ZevKR* 30 (1985) 331—345.
- PLUMITALLO, V., *L'istruzione religiosa: Un istituto di collegamento per la famiglia*, in *DirEccl* (1987) I, 988—1009.
- PLÜCK, S., *Das Badische Konkordat vom 12. Oktober 1932*. (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte. Reihe B: Forschungen 41), Mainz 1984.
- POHLE, M., *Die Christen und der Staat nach Römer 13.*, Mainz 1984.
- PORTERO SANCHEZ, L., *Reseña de Derecho del Estado sobre materias eclesiásticas. Año 1982*, in *RevEspDerCan* 40 (1984) 125—141.
- PORTERO SANCHEZ, L., *Reseña de Derecho del Estado en materia religiosa (Año 1983)*, in *RevEspDerCan* 40 (1984) 529—541.
- POULAT, E., *Liberté, laïcité. La guerre des deux France et le principe de la modernité* (Ethique et société), Paris 1987.
- PÖLZ, W., *Religion in der offenen Gesellschaft*, in *Toleranz und Repression. Zur Lage religiöser Minderheiten in modernen Gesellschaften*, Hrsg NEUMANN, J. — FISCHER, M. W., Frankfurt a. M. — New York 1987, 33—43.
- PRAUS, H., *Die kirchliche Situation in der DDR nach dem Luther-Jahr*, in *Informationsdienst des Katholischen Arbeitskreises für zeitgeschichtliche Fragen* nr. 127 (1984) 29—40.
- PREE, H., *Österreichisches Staatskirchenrecht* (Springers Kurzlehrbücher der Rechtswissenschaft), Wien — New York 1984.
- PRESAS BARROSA, C., *Alternativas legales a una cuestión patrimonial: los bienes artísticos de la Iglesia española*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 207—234.

- PRESAS BARROSA, C., *Consideraciones sobre el patrimonio eclesiástico y el concepto de enajenación contemplado desde la legislación estatal*, in *Dimensiones jurídicas del factor religioso. Estudios en Homenaje al Profesor López Alarcón*, Murcia 1987, 477—492.
- PUCHADES NAVARRO, M. A., *Aspectos económicos de los beneficios fiscales de la Iglesia Católica en el caso del I. V. A.*, in *RevE-DerCan* 46 (1989) 203—233.
- PUNZI NICOLA, A. M., *Responsabilità dell'Istituto religioso per il fatto illecito del membro della Congregazione*, in *DirEccl* (1984) II, 476—489.
- QUARITSCH, H., *Der Streit um die Katholische Theologie an der Universität Frankfurt*, in *NWwZ* 9 (1990) 28—32.
- Raccolta di fonti normative di diritto ecclesiastico*, ed. BARBERINI, G., ²Torino 1988.
- Räte in der Kirche zwischen Recht und Alltag*, Hrsg von CARLEN, L., (Freiburger Veröffentlichungen aus dem Gebiet von Kirche und Staat 24), Freiburg — Schweiz 1987.
- Rechtsquellennachweisung für das deutsche evangelische Kirchenrecht 1983*, in *ABI Evangelische Kirche in Deutschland* (1984) 289—360.
- REDAELLI, C., *Il concreto funzionamento del sistema di sostentamento del clero in Italia*, in *QuDEccl* 2 (1989) 22—34.
- REIS, H., *Die St. Salvator-Kirche in München aus der Sicht des orthodoxen Kirchenrechts sowie des bayerischen und griechischen Staatskirchenrechts*, in *ZevKR* 30 (1985) 186—201.
- Religion et Droit. Actes du IVe Colloque national des Juristes Catholiques Paris, 18—20 novembre 1983*, Paris.
- RENCK, L., *Fragen zur Korporationsqualität von Religionsgesellschaften*, in *Bayerische Verwaltungsblätter* (1984) 708—714.
- RENCK, L., *Religionsfreiheit und das Bildungsziel der Ehrfurcht vor Gott*, in *NJW* 42 (1989) 2442—2445.
- RENCK, L., *Res sacra und Sachgebrauch*, in *NWwZ* 9 (1990) 38—40.
- RENCK, L., *Sonderurlaub für Veranstaltungen von Bekenntnisgemeinschaften*, in *Neue Zschr. für Verwaltungsrecht* (1987) 669—671.
- RENK, L., *Die Trennung von Staat und Kirche*, in *BayVBI* (1988) 225—231.
- REPGEN, K., *Reichskonkordats-Kontroverse und historische Logik*, in

- Demokratie und Diktatur. Geist und Gestalt politischer Herrschaft in Deutschland und Europa*, Festschrift für Karl Dietrich Bracher, Hrsg von FUNKE, M. — JACOBSEN, H. A., 158—177, Düsseldorf 1987.
- RÉVÉSZ, L., *Staat und Kirche im „realen“ Sozialismus. Recht und Wirklichkeit* (Bern: Schweizerisches Ost-Institut), München 1986.
- La Revisione del concordato* (Quaderni dell'Osservatore Romano I) A cura di DALLA TORRE, G., Città del Vaticano 1985.
- RICHARDI, R., *Arbeitsrecht in der Kirche. Staatliches Arbeitsrecht und kirchliches Dienstrecht*, München 1984.
- RICHARDI, R., *Das Selbstbestimmungsrecht der Kirchen im Arbeitsrecht*, in *Neue Zeitschrift für Arbeits- und Sozialrecht* Beilage nr. 1/86 zu Heft 3/86 (1986) 3—10.
- RICHARDI, R., *Zum Selbstbestimmungsrecht der Kirchen im Arbeitsrecht*, in *JZ* 41 (1986) 135—137.
- RICHTER, K., *Jugendweihe und katholische Kirche*, in *Deutschland-Archiv* (1987) nr. 2, 168—180.
- RIZ, R., *La Fecondazione in Vitro: Aspetti di Diritto Penale e di Riforma Legislativa*, in *Apollinaris* 61 (1988) 49—68.
- ROBBERS, G., *Kirchliches Asylrecht?*, in *AÖR* 113 (1988) 30—51.
- ROBLES MUÑOZ, C., *La base del matrimonio en el Código Civil. El Acuerdo con la Santa Sede* (1887), in *RevEDerCan* 41 (1985) 365—380.
- RODOPOULOS, P., *Oikonomia nach orthodoxem Kirchenrecht*, in *ÖAKR* 36 (1986) 223—231.
- ROGGENDORF, J., *El sistema del impuesto eclesiástico en la República Federal de Alemania*, Pamplona 1983.
- ROY, Y. I., *Le mariage des prêtres et le droit civil français*, in *AnCan* 27 (1983) 307—339.
- RUBIO RODRIGUEZ, J. J., *El „favor iuris“ de las causas pias ante la intangibilidad de la legitima en el derecho comun e hispano*, in *Apollinaris* 62 (1989) 69—84.
- RUGGERI, A., *Intese „concordatarie“ e intese „paraconcordatarie“ nel sistema delle fonti*, in *DirEccl* (1988) I, 55—100.
- RUH, U., *Staatskirchenverträge in Nordrhein-westfalen*, in *HerKorr* 38 (1984) 205—206.
- RÜHLING, U., *Arbeitsrecht in den Kirchen. Zu einer Gegenposition*

- wider die herrschende Meinung, in *Forum Recht* (1986) nr. 2, 46—47.
- RÜTHERS, B., *Wie kirchentreu müssen kirchliche Arbeitnehmer sein?*, in *NJW* 39 (1986) 356—359.
- SACHS, M., *Sonderurlaub für kirchliche Tagungen*, in *BayVBI* (1986) 193—198.
- SANDER, K., *Blankettverweisungen in kirchlichen Arbeitsrechtsregelungen des Dritten Weges*, in *Neue Zeitschrift für Arbeits- und Sozialrecht* Beilage nr. 1/86 zu Heft 3/86 (1986) 23—28.
- SARACENI, G., *Chiesa e comunità politica*, Milano 1983.
- SAUER, O., *Das Vereinsförderungsgesetz*, in *NJW* 43 (1990) 1028—1030.
- SCHACHTEN, W., *Quis iudicabit? Das konfessionell gebundene Staatsamt eines katholischen Universitätstheologen und die beamtenrechtliche Fürsorgepflicht des Staats im Bereich der Grundrechte* (Schriften zum öffentlichen Recht 560), Berlin 1989.
- SCHARBAU, F. O., *Pfarrervereine und Pfarrerausschüsse*, in *ZevKR* 30 (1985) 167—182.
- SCHATZSCHNEIDER, W., *Anmerkung zum Urteil des BVerwG vom 7. 10. 1983 — 7 c 44/81*, in *NJW* 37 (1984) 991 [a liturgikus harangozásról].
- SCHATZSCHNEIDER, W., *Kirchenautonomie und Datenschutzrecht. Zur Sonderstellung von öffentlich-rechtlichen Religionsgemeinschaften auf dem Gebiet des Datenschutzes* (Heidelberger Forum 20), Heidelberg 1984.
- SCHATZSCHNEIDER, W., *Rechtsordnung und „destruktive Kulte“*. *Zur juristischen Auseinandersetzung mit den sog. neuen Jugendreligionen*, in *Bayerische Verwaltungsblätter* 116 (1985) 321—327.
- SCHLAICH, K., *Die Neuordnung der Kirche in Württemberg durch die Reformation*, in *ZevKR* 29 (1984) 355—378.
- SCHLICK, J. — GINDREY, J., *Formation et protection sociale dans les législations civile et canonique*, in *PJR* 4 (1987) 146—157.
- SCHLINK, B., *Neuere Entwicklungen im Recht der kirchlichen öffentlichen Sachen und der res sacrae*, in *Neue Zschr. für Verwaltungsrecht* 6 (1987) 633—640.
- SCHLÜTER, R., *Überlegungen zum Konfessionsprinzip und zur Konfessionalität im Religionsunterricht*, in *ThGL* 75 (1985) 298—309.

- SCHMIDT, K., *Eintragung „religiöser Wirtschaftsvereine“?*, in *NJW* 41 (1988) 2574—2578.
- SCHMIDT-RODRIGAN, P., *Die Bedeutung der Baulast der Frankfurter Dotationsurkunden von 1830 für den Wiederaufbau der Kirchengebäude nach dem Zweiten Weltkrieg* (Europäische Hochschulschriften Reihe II Rechtswissenschaft 512) Frankfurt a. M. — Bern — New York 1986.
- SCHNITKER, T. A., *Kirche, Staat und Liturgie. Zwei bedeutsame Jahre im Leben der Kirche von England: 1533 und 1833*, in *Liturgisches Jahrbuch* 33 (1983) 105—117.
- SCHNIZER, H., *Rechte der Toten?*, in *Gerichtsmedizin und Medizinrecht. Festschrift für Wolfgang Maresch zum 70. Geburtstag am 9. Oktober 1988*, Hrsg DIRNHOFER, R. — SCHICK, P. J., Graz 1988, 383—400.
- SCHWARK, H., *Geschichte und Rechtsgrundlagen der Polizeiseelsorge in den Ländern der Bundesrepublik Deutschland und Berlin (West)* (Europäischen Hochschulschriften Reihe II Rechtswissenschaft 599) Frankfurt a. M. — Bern — New York 1986.
- SCHWENDENWEIN, H., *Das österreichische Kirchenbeitragsgesetz (Aufbringung von Mitteln für die religiöse Wirksamkeit)*, in *Dir-Eccl* (1987) I, 1021—1038.
- SCHWENDENWEIN, H., *Die Universität im Spannungsfeld von Kirche und Staat* (österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 516), Wien 1988.
- SCHWENDENWEIN, H., *Universität und Wissenschaft zwischen Kirche und Staat: Jesuitenuniversität und Theologische Fakultät im Spannungsfeld zwischen Kirche und Staat*, in *Tradition und Herausforderung. 400 Jahre Universität Graz*, Hrsg FREISITZER, K. — HÖFLECHNER, W. — HOLZER, H. L. — MANTL, W., Graz 1985, 143—155.
- SCHWERDT, G., *Zwischen Kooperation und Konflikt. Die Bedeutung der Kirchengemeinden als Körperschaften des öffentlichen Rechts und ihr Einfluss auf kommunale politische Entscheidungen*, in *Der Städtetag* (1984) 424—428.
- SEEBER, D. A., *Italiens neues Konkordat*, in *HerKorr* 38 (1984) 157—159.
- SEIDE, G., *Geschichte der Russischen Orthodoxen Kirche im Ausland*

- von der Gründung bis in die Gegenwart (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte 51), Wiesbaden 1983.
- SERRANO RUIZ, J. M., *Comentario a la sentencia del Tribunal constitucional italiano sobre efectos de las decisiones canónica en las causas matrimoniales*, in *RevEspDerCan* 39 (1983) 95—141.
- SHANNON, P. M., *Canon Law/Civil Law*, in *Jurist* 45 (1985) 618—630.
- SHEPHERD, W. C., *To secure the blessings of liberty. American constitutional law and the new religious movements*, New York 1985.
- SIEGWALT, G., *L'acte ecclésial de réconciliation. Point de vue systématique (protestant)*, in *RevDrCan* 34 (1984) 322—335.
- SILVESTRI, E., *Il fondamento etico-giuridico del principio internazionale „Pacta sunt servanda“ (Utrumque ius 17)*, Città del Vaticano 1987.
- SIRACUSANO, P., *I delitti in materia di religione. Beni giuridici e limiti dell'intervento penale* (Raccolta di Studi di diritto penale 33), Milano 1983.
- SMITH, M. E., *Relations between Church and State in the United States, with Special Attention to the Schooling of Children*, in *American Journal of Comparative Law* (1987) 1—45.
- SORIA, C., *La tutela del sentimiento religioso en los medios social*, in *IusCan* 27 (1987) 323—335.
- SOUTO PAZ, J. A., *Matrimonio y experiencia jurídica*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 379—391.
- SPENGLER, E., *Die Rechtsprechung zum Arbeitsrecht in kirchlichen Angelegenheiten — insbesondere zur Loyalitätspflicht der kirchlichen Mitarbeiter*, in *Neue Zeitschrift für Arbeits- und Sozialrecht* 4 (1987) 833—839.
- SPERLING, E., *Grundprobleme des kirchlichen Versicherungswesens*, in *ZevKR* 30 (1985) 47—62.
- SPERLING, E., *Neue Akzente im Recht der kirchlichen Friedhöfe*, in *ZevKR* 33 (1988) 35—52.
- SPINELLI, L., *Diritto ecclesiastico*, Torino 1985.
- SPINELLI, L., *Il nuovo codice di diritto canonico e l'Accordo di modificazioni del Concordato Lateranense*, in *DirEccl* (1984) I, 667—683.

- SPINELLI, L., *Nuove dimensioni del diritto di libertà religiosa nella giurisprudenza costituzionale*, in *DirEccl* (1987) I, 1062—1073.
- SPINELLI, L., *Stato e Chiesa. La nuova frontiera delle relazioni. A proposito di una recente pubblicazione*, in *Apollinaris* 62 (1989) 253—258.
- SPIRITO, P., *La posizione costituzionale dei Patti Lateranensi e del Concordato del 1984 nella giurisprudenza della Corte Costituzionale*, in *Apollinaris* 62 (1989) 571—595.
- Staat, Kirche, Wissenschaft in einer pluralistischen Gesellschaft. Festschrift zum 65. Geburtstag von Paul Mikat*, Hrsg. SCHWAB, D. — GIESEN, B. — LISTL, J. — STRÄTZ, H. W., Berlin 1989.
- Staat un Kirche: Referate der Tagung der Deutschen Richterakademie in Trier vom 6. bis 12. Nov. 1983*, in *Bayerisches Staatsministerium der Justiz*, München 1984.
- STANGL, B., *Untersuchungen zur Diskussion um die Demokratie im Deutschen Katholizismus unter besonderer Berücksichtigung ihrer Grundlagen und Beurteilung in den päpstlichen und konziliaren Erklärungen und Stellungnahmen* (tuduv-Studien Reihe Politikwissenschaften 5), München 1985.
- STAROSTA, T., *Religionsgemeinschaften und wirtschaftliche Betätigung. Eine Untersuchung aus verfassungsrechtlicher Sicht*, Hamburg 1987.
- Stato Italiano e Confessioni Religiose. Teste Integrali dei Nuovi Accordi Concordatari con la Chiesa Cattolica, delle Intese con i Valdesi, i Metodisti, gli Avventisti, le Assemblies di Dio, l'Unione delle Comunità Israelitiche e del Riconoscimento della Personalità Giuridica dei Testimoni di Geova*, ed. LEONZIO, V., (Ecclesia. Studi, Ricerche, Documenti di Vita Ecclesiale 3), Roma 1988.
- STEHLIN, A. S., *Weimar and the Vatican 1919—1933. German—Vatican Diplomatic Relations in the Interwar Years*, Princeton University Press, Princeton 1983.
- STEIN, A., *Evangelisches Kirchenrecht: ein Lehrbuch. 2., überarbeitete Aufl.* Neuwied, Darmstadt 1985.
- STEIN, A., *Hans Dombois' Anfrage an das gegenwärtige evangelische Bischofsamt im Vergleich mit der Grundordnung der Ev. Landeskirche in Baden*, in *ZevKR* 32 (1987) 546—555.
- STEIN, A., *Martin Luthers Bedeutung für die Anfänge des evangelischen Eherechts*, in *ÖfKR* 34 (1983/84) 29—46.

- STENZEL, P., *Kirchenvorsteher, Presbyter, Älteste. Eine Analyse der Volkskirche*, Frankfurt a. M. — Bern — New York — Nancy 1984.
- STERNER, F., *Pauschale Lohn-Kirchensteuer*, in *Deutsches Steuerrecht* (1987) 77—79.
- STOLZ, W., *Die Entwicklung des Patronatsrechts in einer reformierten Landeskirche*, in *ZevKR* 29 (1984) 255—289.
- Studi sui rapporti tra la Chiesa e gli Stati*, ed. GHERRO, S. (Pubblicazioni della facoltà di giurisprudenza dell'Università di Padova 110), Padova 1989.
- SUTTNER, E. C., *Gottesdienst und Recht in der orthodoxen Kirche*, in *Liturgisches Jahrbuch* 33 (1983) 30—42.
- TALAMANCA, A., I beni culturali ecclesiastici tra legislazione statale e normativa bilaterale, in *DirEccl* (1985) I, 3—36.
- TALAMANCA, A., *Insegnamento religioso e principio di laicità. Un Paramento di costituzionalità tra discordanze giurisprudenziali e polemiche ideologiche*, in *DirEccl* (1989) I, 23—34.
- TEDESCHI, M., *Alle radici del separatismo americano*, in *DirEccl* (1984) I, 83—118.
- TEDESCHI, M., *Contributo alla determinazione della scienza del diritto ecclesiastico*, Milano 1983.
- TEDESCHI, M., *L'accordo di modificazione del Concordato Lateranense tra la Repubblica Italiana e la S. Sede del 18 febbraio 1984*, in *RevEDerCan* 41 (1985) 61—76.
- TEDESCHI, M., *Prime impressioni sul nuovo accordo*, in *DirEccl* (1984) I, 685—694.
- TEDESCHI, M., *Saggi di diritto ecclesiastico*, Torino 1987.
- TEDESCHI, M., *Secolarizzazione e libertà religiosa*, in *DirEccl* (1986) I, 44—54.
- TETTEL, R. G., *The Supreme Court's 1984—85 church-state decisions: Judicial paths of least resistance*, in *Harvard civil rights* 21 (1986) 651—688.
- TEUFEL, E., *Ursprung der Freiheit. Religionsunterricht zwischen Staat und Kirche*, in *Evangelische Kommentare* (1987) nr. 1, 25—27.
- THIEME, W., *Kirche und Arbeitsrecht*, in *Die öffentliche Verwaltung* (1986) nr. 2, 62—65.
- THOMSON, D., *Entrée et sortie de l'Église „Mormon”*, in *PJR* 2 (1985) 7—15.
- TILING, P. V., *Erfahrungen mit der Lebensordnung in den lutherischen Kirchen*, in *ZevKR* 30 (1985) 345—354.

- TITLEY, E. B., *Church, State and the Control of Schooling in Ireland 1900—1944*, Kingston — Montreal 1983.
- TOPALOV, A. M., *L'Église adventiste du 7° jour. Organisation interne*, in *PJR* 3 (1986) 147—157.
- TORRE, G. DALLA, *La disciplina concordataria del patrimonio ecclesiastico*, in *MonEccl* 111 (1986) 31—56.
- TOZZI, V., *Assistenza religiosa e diritto ecclesiastico* (Pubblicazioni della Facoltà giuridica dell'Università di Napoli 219), Napoli 1985.
- TROIANOS, S., *Die Religionsfreiheit in den internationalen Texten*, in *Kanon VIII*, 163—172.
- TURCHI, V., *Ancora in tema di arresti domiciliari e assistenza spirituale. Appunti su „misure alternative alla carcerazione e libertà religiosa”*, in *DirEccl* (1988) II, 288—313.
- UCELLA, F., *Sul nuovo accordo tra Italia e Santa Sede*, in *RevEDer-Can* 45 (1988) 309—312.
- VACHEROT, J., *Libre exercice des cultes, liberté d'association, développement des sectes et protection de l'ordre public*, in *AnCan* 29 (1985—1986) 305—311.
- VANNICELLI, L., *La libertà religiosa nella formula di giuramento del testimone alla luce delle sentenze della Corte Costituzionale*, in *DirEccl* (1987) I, 1098—1111.
- VANNICELLI, L., *Obiezione di coscienza al servizio militare*, Roma 1988.
- VANNICELLI, L., *Servizio sanitario e libertà religiosa nell'ordinamento italiano* (Pubblicazioni della Facoltà di Giurisprudenza. Dipartimento di Scienze Giuridiche-Università di Modena N. F. 7), Milano 1985.
- VARNIER, G. B., *Divorzio civile e dispensa canonica „super rato”*. *Una deludente realtà con qualche nuova prospettiva*, in *DirEccl* (1987) I, 1112—1152.
- VAVOUSKOS, K., *Le Proselytisme*, in *Kanon VIII*, 157—161.
- VEGAS, G., *I profili tributari del nuovo Concordato*, in *DirEccl* (1984) I, 705—720.
- VEGAS, G., *Premessa alla considerazione economica di alcune questioni di diritto ecclesiastico. Finanziamenti pubblici e privati e comportamento individuale*, in *DirEccl* (1986) I, 534—562.

- VEIGEL, C. S., *Der staatskirchenrechtliche Status der theologischen Fakultäten*, Tübingen 1986.
- Verfassung wahren und gestalten. In memoriam Horst Gölnder*, Hrsg BLASCHKE, K., (Nordelbischer Konvent 22) Kiel 1984.
- VIANA TOMÉ, A., *Los acuerdos con las confesiones religiosas y el principio de igualdad (Sistema español)*, Pamplona 1985.
- VIANA TOMÉ, A., *Los acuerdos con las confesiones religiosas y el principio de igualdad*, Pamplona 1985.
- VIKSTRÖM, J., *Neueste Entwicklungen im Verhältnis von Staat und Kirche in Finnland*, in *ZevKR* 29 (1984) 560—570.
- VILADRICH, P. J., *El principio de cooperación entre el Estado y las confesiones religiosas en la Constitución española*, in *DirEccl* (1987) I, 1153—1170.
- VILLA ROBLEDO, M. J., *Reflexiones en torno al concepto de „notorio arraigo“ en el art. 7 de la Ley Orgánica de Libertad religiosa*, in *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado* 1 (1985) 143—183.
- VISSER'T HOOFT, W. A., *Lehrer und Lehramt der Kirche*, Frankfurt a. M. 1986.
- VITALE, A., *Ordinamento giuridico e interessi religiosi*, ³Milano 1990.
- VITALI, E. G., *L'Istituto per le Opere di Religione (I. O. R.) e il diritto italiano*, in *DirEccl* (1987) I, 1171—1190.
- VITALI, E. G., *Prime considerazioni sull'art. 8 del nuovo concordato: la trascrizione del matrimonio*, in *DirEccl* (1984) I, 695—704.
- VOLL, O. J., *Handbuch des Bayerischen Staatskirchenrechts. Unter Mitwirkung von J. Störle*, München 1985.
- VOLL, O. J., *Kirchensteuerrecht in Bayern. Änderungen seit 1954 und weitere ausgewählte Aspekte, insbes. Kircheneintritt und Austritt aus der Kirche*, in *BayVBI* (1988) 70—77.
- VOLLNHALS, C., *Das Reichskonkordat von 1933 als Konfliktfall im alliierten Kontrollrat*, in *Vierteljahreshefte f. Zeitgeschichte* (1987) 677—706.
- WAGNER, O., *Altpreußische Kirchengebiete auf neupolnischem Territorium*, in *ZevKR* 30 (1985) 378—403.
- WAGNER, K. J., *Zur Kirchensteuer bei Pauschalierung der Lohnsteuer*, in *Finanzrundschau* (1990) 97—106.
- WALF, K., *La relation des facultés de théologie catholique avec l'État et la société: le cas de la République fédérale d'Allemagne*, in *StCan* 23 (1989) 101—118.

- WEBER, H., *Anmerkung zum Urteil des BVerfG vom 4. 6. 1985.*, in *NJW* 39 (1986) 370 k.
- WEBER, H., *Benutzungszwang für Trauerhallen (Friedhofskapellen) und friedhofseigene Leichenkammern auf kirchlichen Friedhöfen*, in *ZevKR* 33 (1988) 15—35.
- WEBER, H., *Die Verleihung der Körperschaftsrechte an Religionsgemeinschaften*, in *ZevKR* 34 (1990) 337—382.
- WEBER, U., *Einigungsstellenspruch zum Tendenzschutz bei Dienstzeitregelungen in einer karitativen Einrichtung*, in *Neue Zeitschrift für Arbeits- und Sozialrecht* 7 (1990) 93—94.
- WEIMANN, TH., *Tarifverträge für kirchliche Mitarbeiter? Ein Beitrag zur Entscheidung der evangelischen landeskirchen, für ihre Mitarbeiter Tarifverträge abzuschließen bzw. mit der Setzung des kirchlichen Arbeitsrechts eine paritätisch besetzte kommission zu beauftragen*, Tübingen 1985.
- WEST, E. M., *The Supreme Court and Religious Liberty in the Public Schools*, in *Journal of Church and State* 25 (1983) 87—112.
- WIELAND, J., *Die Angelegenheiten der Religionsgesellschaften, in Der Staat* (1986) 321—350.
- WIELAND, J., *Die verfassungsrechtliche Stellung der Kirchen als Arbeitgeber*, in *Der Betrieb* (1987) 1633—1638.
- WILKENS, E., *Pfarrer in der DKP?*, in *ZevKR* 29 (1984) 448—458.
- WILLIAMS, G. H., *John Paul's Relations with Non-Catholic States and Current Political Movements*, in *Journal of Church and State* 25 (1983) 13—55.
- WILSON, B. R., *Religion nach englischem Recht, in toleranz und Repression* 136—151.
- WINKEL, B., *Die Kirche in ihrem gesellschaftlichen Umfeld in der DDR*, in *ZevKR* 30 (1985) 86—94.
- WINTER, J., *Die Barmer Theologische Erklärung. Ein Betrag über ihre Bedeutung für Verfassung, Recht, Ordnung und Verwaltung der Evangelischen Landeskirche in Baden nach 1945* (Freiburger Rechts- und Staatswissenschaftliche Abhandlungen 47), Heidelberg 1986.
- WINTER, J., *Die staatlichen Ersatzleistungen für den evangelischen Religionsunterricht in Baden*, in *ZevKR* 29 (1984) 235—254.

- WOOD, J. E., *Die Religion und das staatliche Schulwesen*, in *Gewissen und Freiheit* (1984) 22, 72—76.
- WÖLBER, H. O., *Austritt der Gesellschaft aus der Kirche. Zur neuen EKD-Umfrage über die Kirchenmitgliedschaft*, in *Evangelische Kommentare* (1984) 615—618.
- WURTZBACHER-RUNDHOLZ, I., *Theodor Heuss über Staat und Kirche 1933—1946 — mit Materialienanhang über Konkordatsfragen 1927* (Europäische Hochschulschriften Reihe III Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 282), Frankfurt a. M. — Bern — New York 1986.
- ZABALZA BAS, I., *Los concordatos y contratos Iglesia — Estado en el Derecho eclesiástico alemán*, in *AnDrEclEst* 2 (1986) 333—349.

FÜGGELÉK

I.

AZ EMBERI JOGOK EGYETEMES NYILATKOZATA (Részlet)

Bevezető

Tekintettel arra, hogy az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon.

Tekintettel arra, hogy az emberi jogok el nem ismerése és semmibe vévése az emberiség lelkiismeretét fellázító barbár cselekményekhez vezetett, és hogy az ember legfőbb vágya egy olyan világ eljövetele, amelyben az elnyomástól, valamint a nyomortól megszabadult emberi lények szava és meggyőződése szabad lesz...

a közgyűlés kinyilvánítja
az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát...

2. cikk

Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonna, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra...

7. cikk

A törvény előtt mindenki egyenlő és minden megkülönböztetés nélkül joga van a törvény egyenlő védelméhez. Mindenki nek joga van egyenlő védelemhez a jelen Nyilatkozatot sértő

minden megkülönböztetéssel és minden ilyen megkülönböztetésre irányuló felbujtással szemben.

18. cikk

Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához, ez a jog magában foglalja a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.

II.

A POLGÁRI ÉS POLITIKAI JOGOK NEMZETKÖZI EGYEZSÉGMÁNYA

(Részlet)

18. cikk

1. Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy meggyőződését vallásos cselekmények és szertartások végzése útján akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa, gyakorolhassa és taníthassa.

2. Senkit sem lehet olyan kényszer alá vetni, amely csorbítaná azt a szabadságát, hogy saját vallása vagy meggyőződése legyen, vagy hogy ilyent elfogadjon.

3. A vallás vagy meggyőződés kinyilvánításának szabadságát csak a törvényben megállapított olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek a közbiztonság, a rend, a közegészség, az erkölcs, vagy mások alapvető jogai és szabadságai védelmének érdekében szükségesek.

4. Az Egyezségokmány részes államai kötelezik magukat a szülők és adott esetben a törvényes gyámok ama szabadságának tiszteletben tartására, hogy gyermekeik vallásos és erkölcsi nevelését saját meggyőződésüknek megfelelően biztosítsák.

III.

A GAZDASÁGI, SZOCIÁLIS ÉS KULTURÁLIS JOGOK NEMZETKÖZI EGYEZSÉGOKMÁNYA (Részlet)

2. cikk.

2. Az Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat arra, hogy biztosítják az Egyezségokmányban rögzített jogoknak fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, vagyoni helyzetre, születésre, vagy minden egyéb helyzetre tekintet nélkül való gyakorlását.

IV.
A MENEKÜLTEK HELYZETÉRE
VONATKOZÓ 1951. ÉVI EGYEZMÉNY
(Részlet)

4. cikk

A szerződő államok a területükön tartózkodó menekültek számára legalább olyan kedvező elbánást nyújtanak, mint saját állampolgárai(k) számára a vallásgyakorlás szabadsága és gyermekeik vallásos nevelése vonatkozásában.

V.
MEGÁLLAPODÁS A SZENTSZÉK
ÉS A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KÖZÖTT
(1990. II. 9.)

Azzal a szándékkal, hogy hivatalosan helyreállítsák és fejlesszék a kölcsönös baráti kapcsolatokat a Szentszék és a Magyar Köztársaság — az erre kellően felhatalmazott képviselőik útján — megállapodnak az alábbiakban:

1. A mai napon helyreállítják a diplomáciai kapcsolatokat az Apostoli Szék és Magyarország között, a Szentszék részéről nunciátúra, a Magyar Köztársaság részéről nagykövetség szintjén.

2. A Szentszéket Budapesten apostoli nuncius képviseli, míg a Magyar Köztársaság az Apostoli Szék mellé rendkívüli és meghatalmazott nagykövetet akkreditál.

3. Az utolsó hónapokban Magyarországon végbement mélyreható politikai és társadalmi fejlődés eredményeként az egyházat érintő kérdések ma már rendezettek, amelyeket egyrészt az új Kánonjogi Kódex másrészt a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló új törvény rendelkezései szabályoznak.

Ennek következtében a két fél túlhaladottnak tekinti az 1964. szeptember 15-én, Budapesten aláírt okmányokban rögzített részleges Megállapodásokat, a csatolt Jegyzőkönyvekkel és a két Melléklettel együtt, melyeket ezennel hatályon kívül helyeznek. A kölcsönös érdeklődésre számot tartó egyedi kérdéseket, amelyek kétoldalú megegyezést kívánnak, a felek a jövőben közös megállapodás útján oldják meg.

Aláírásra került Budapesten, 1990. február 9-én két eredeti példányban, olasz és magyar nyelven, mindkét példány egyaránt hiteles.

A Magyar Köztársaság Kormánya nevében

A Minisztertanács elnöke

(Az olasz változatot a Szentszék nevében a bíboros államtitkár írta alá.)

VI.
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA
az 1989. évi XXXI. törvény által
megállapított módosított és egységes szöveg
(Részlet)

60. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára.

(2) Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások útján vagy egyéb módon akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa.

(3) A Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik.

INDOKOLÁS
az alkotmány módosításáról szóló törvényjavaslathoz
A 34. §-hoz

1. Az emberi jogokról szóló nemzetközi egyezmények, mint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya elismerésével Magyarország kötelezettséget vállalt az általános emberi jogoknak, mint alapvető értékeknek az elismerésére. A Javaslát az Egyezmények szellemében újraszabályozza az alapvető jogokat és kötelezettségeket.

7. A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága keretében mindenki szabadon követheti személyes meggyőződését, ateista vagy hívő lehet, utóbbi esetben pedig szabadon követheti bármely vallás előírásait. Mindaddig, amíg az nem jár mások

jogának, vagy szabadságának sérelmével, bírálhatja mások meggyőződését, ilyen értelmű propagandát folytathat, és összefüggésben a véleménynyilvánítás szabadságával, illetőleg a tanszabadsággal ateista vagy vallásos nevelésben, oktatásban részesítheti gyermekeit, embertársait. Mindezeknek egyik alapfeltételként az alkotmány garantálja az állam és az egyház különválasztását.

VII.

1990. ÉVI XL. TÖRVÉNY

a Magyar Köztársaság alkotmányának módosításáról

A Magyar Köztársaság alkotmányáról szóló — többször módosított — 1949. évi XX. törvény (a továbbiakban: alkotmány) a következők szerint módosul:

40. § Az alkotmány 60. §-a a következő (4) bekezdéssel egészül ki:

„(4) A lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

VIII.

1990. ÉVI IV. TÖRVÉNY

a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról

A magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú, értékhordozó és közösségteremtő tényezői. A hitélet körébe tartozó munkálkodásuk mellett kulturális, nevelési-oktatási, szociális-egészségügyi tevékenységükkel és a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország életében.

A lelkiismereti és vallásszabadság érvényre juttatása, a mások meggyőződését tiszteletben tartó, a tolerancia elvét megvalósító magatartás elősegítése érdekében, és ennek garanciájaként az egyházak önállóságának biztosítása, az állammal fennálló kapcsolatainak szabályozása céljából — összhangban az alkotmánnyal, továbbá a Magyar Köztársaság nemzetközi kötelezettségvállalásaival — az Országgyűlés a következő alkotmányerejű törvényt alkotja:

I. fejezet

A LELKIISMERETI ÉS VALLÁSSZABADSÁG JOGA

1. § A lelkiismereti és vallásszabadság mindenkit megillető alapvető emberi szabadságjog, amelynek zavartalan gyakorlását a Magyar Köztársaság biztosítja.

2. § (1) A lelkiismereti és vallásszabadság joga magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon — akár egyénileg, akár másokkal együttesen — nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa. (alkotmány 60. § (2) bek.)

(2) A vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés terjesztése

a tömegtájékoztatási eszközök útján is történhet. Ebben az esetben e tevékenységre a tájékoztatásra vonatkozó törvény rendelkezéseit kell alkalmazni.

3. § (1) Vallása, meggyőződése és azok kinyilvánítása, illetőleg gyakorlása miatt senkit semmilyen hátrány nem érhet és semmiféle előny nem illet meg.

(2) Állami (hatósági) nyilvántartásba vallási és más meggyőződésre vonatkozó adatot felvenni nem szabad. A nyilvántartásban már szereplő ilyen adatról csak az érintett személy vagy — halála után — egyenesági rokona részére adható tájékoztatás.

4. § A lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlásában senkit sem szabad akadályozni, a jog gyakorlása azonban — ha törvény másként nem rendelkezik — nem mentesít az állampolgári kötelezettség teljesítése alól.

5. § A szülőnek, gyámnak joga van ahhoz, hogy a kiskorú gyermek erkölcsi és vallási neveléséről döntsön, és arról megfelelően gondoskodik.

6. § Az egyéni és közösségi vallásgyakorlást lehetővé kell tenni a szociális, egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményben gondozott, a büntetésvégrehajtási intézetben fogvatartott számára.

7. § (1) A katonai létesítményben a katonai szolgálatot teljesítő a vallását — a szervezet működési rendjével összhangban — egyénileg szabadon gyakorolhatja.

(2) A katonai létesítményen kívül a katonai szolgálatot teljesítő egyéni és közösségi vallásgyakorlása nem korlátozható.

8. § (1) Az azonos hitelveket követők, vallásuk gyakorlása céljából, önkormányzattal rendelkező vallási közösséget, egyházat (a továbbiakban együtt: egyház) hozhatnak létre.

(2) Egyház minden olyan vallási tevékenység végzése céljából alapítható, amely az alkotmánnyal nem ellentétes és amely törvénybe nem ütközik.

II. fejezet AZ EGYHÁZAK

Az egyházak nyilvántartásba vétele

9. § (1) Az egyházat a székhelye szerint illetékes megyei bíróság, illetőleg a Fővárosi Bíróság (a továbbiakban együtt: bíróság) nyilvántartásba veszi, ha

a) az egyházat legalább száz természetes személy megalapította,

b) az egyház az alapszabályát elfogadta,

c) az ügyintéző és képviseleti szerveit megválasztotta, és

d) az alapítók nyilatkoznak arról, hogy az általuk létrehozott szervezet a 8. §-ban foglaltaknak megfelel.

(2) Az egyház alapszabályának vagy belső törvényének, szabályának (a továbbiakban: alapszabály) tartalmaznia kell legalább a következőket:

a) az egyház nevét, székhelyét, szervezeti felépítését,

b) ha az egyház valamely szervezeti egysége jogi személy, ennek megnevezését.

(3) Az egyház elnevezése már nyilvántartásba vett egyház elnevezésével nem lehet azonos vagy összetéveszthető.

10. § (1) Az egyház nyilvántartásba vételére vonatkozó bejelentést a képviseletére jogosult személy nyújthatja be.

(2) A bejelentéshez csatolni kell az elfogadott alapszabályt és a 9. § (1) bekezdésének d) pontja szerinti nyilatkozatot. Közölni kell továbbá az egyház képviseletére jogosult személyek nevét.

11. § Az egyház nyilvántartásba vétele akkor tagadható meg, ha az nem felel meg a 8. §-ban foglaltaknak, illetőleg az alapítók nem tettek eleget a 9–10. §-ban foglalt feltételeknek.

12. § (1) Az egyház nyilvántartásba vételéről a bíróság a bejelentés beérkezését követő hatvan napon belül nem peres eljárásban határoz.

(2) Ha az egyház alapszabálya a 9. § (2) bekezdésében foglaltak tekintetében módosul, illetőleg a képviseletére új személy

lesz jogosult, azt a változástól számított harminc napon belül a képviselőnek a bíróságnál be kell jelentenie.

13. § (1) Az egyház a nyilvántartásba vétellel nyeri el jogi személyiségét, és az abból való törléssel szűnik meg jogi személyisége, a határozat meghozatalának napjával.

(2) Az egyház és — ha az alapszabály így rendelkezik — az egyház önálló képviseleti szervvel rendelkező szervezeti egysége (szervezete, intézménye, egyházközsége stb.) jogi személy.

(3) Az egyház vallásos célra létesülő önálló szervezete (szervezeti szervezet stb.) akkor válik jogi személlyé, ha — képviselőjének bejelentése alapján — a bíróság nyilvántartásba veszi. A bejelentésben közölni kell a szervezet székhelyét, ügyintéző és képviseleti szervét. A bejelentéshez csatolni kell az illetékes egyházi szerv nyilatkozatát arról, hogy a szervezet az egyház szabályai szerint megalakult, és az egyház keretében működik. A nyilvántartásba vételre egyebekben a 12. § (1)—(2) bekezdésében foglaltakat megfelelően alkalmazni kell.

Az egyházak szövetségei

14. § (1) Az egyházak által létrehozott szövetséget a bíróság nyilvántartásba veszi, ha az alapító egyházak az alapszabályát elfogadták, ügyintéző és képviseleti szerveit megválasztották, és a képviseletére jogosult személy a szövetség nyilvántartásba vételére vonatkozó kérelmet a bírósághoz benyújtotta. A szövetség a nyilvántartásba vétellel nyeri el jogi személyiségét.

(2) Az egyházak szövetsége alapszabályában rendelkezni kell a szövetség céljáról, nevééről, székhelyéről, valamint a szervezetről. Egyházi szövetség elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység végzése céljából nem alapítható.

(3) A bíróság az egyházak szövetségének nyilvántartásba vételét megtagadja, ha annak céljai az alkotmány vagy más törvény rendelkezéseivel ellentétesek, illetőleg ha az alapítók nem tettek eleget az (1) és (2) bekezdés rendelkezéseinek.

(4) Az (1)—(3) bekezdésben nem szabályozott kérdésekben az egyházak szövetségének nyilvántartásba vételére, működésére

felügyeletére és megszűnésére az egyházakra vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni.

Az egyházak és az állam kapcsolata

15. § (1) A Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik. [alkotmány 60. § (3) bek.]

(2) Az egyház belső törvényeinek, szabályainak érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható.

(3) Az egyházakat azonos jogok illetik és azonos kötelezettségek terhelik.

16. § (1) Az állam az egyházak irányítására, felügyeletére szervet nem hozhat létre.

(2) Az egyházi jogi személy törvénysértése esetén az ügyész pert indít az egyházi jogi személy ellen.

Az egyházak művelődési, szociális és egészségügyi tevékenysége

17. § (1) Az egyházi jogi személy elláthat minden olyan nevelési-oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet, amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam vagy állami szerv (intézmény) számára. E tevékenységi körben az egyházi jogi személy intézményt létesíthet és tarthat fenn.

(2) Az egyházi jogi személy az állam által fenntartott nevelési és oktatási intézményekben — a tanulók és a szülők igényei szerint — nem kötelező jelleggel (fakultatív tantárgyként) vallásoktatást tarthat.

Az egyházak gazdálkodása

18. § (1) Az egyházi jogi személy vagyona elsősorban természetes személyek, jogi személyek, jogi személyiség nélküli szervezetek adományaiból és egyéb hozzájárulásaiból, illetőleg az egyházi szolgáltatásokért fizetett díjakból képződik. Az egyházi jogi személy — az egyház belső törvényeiben és szabályaiban

meghatározott módon, külön engedély nélkül — adományokat gyűjthet.

(2) Az egyházi jogi személy — a céljai megvalósításához szükséges gazdasági feltételek megteremtésére — gazdasági-vállalkozási tevékenységet folytathat, a társadalmi szervezetekre vonatkozó szabályok szerint (Ptk. 70—73. §) vállalatot alapíthat, továbbá gazdasági társaságot hozhat létre, illetőleg abban részt vehet.

(3) Nem tekinthető gazdasági-vállalkozási tevékenységnek, ha az egyház jogi személy

a) kulturális, nevelési-oktatási, szociális és egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményeket működtet,

b) a hitélethez szükséges kiadványokat, kegytárgyakat állít elő és értékesít,

c) az egyházi célra használt épületeket részlegesen hasznosítja,

d) temetőt tart fenn.

19. § (1) Az állam az egyházi jogi személy nevelési-oktatási, szociális és egészségügyi, sport-, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményei működéséhez — külön törvény rendelkezései szerint — normatív módon meghatározott, a hasonló állami intézményekkel azonos mértékű költségvetési támogatást nyújt, illetőleg a támogatás az ilyen ellátásokra elkülönített pénzeszközökből történik.

(2) Az egyházi jogi személynek az (1) bekezdésben nem említett egyéb tevékenysége segítésére állami támogatás adható, amelyet az Országgyűlés — az éves állami költségvetés elfogadása során — egyházanként és konkrét célonként állapít meg. A támogatásra vonatkozó igényt az egyház magyarországi legfelsőbb szerve a művelődési miniszterhez nyújthatja be.

Az egyházak nyilvántartásból való törlése

20. § (1) A bíróság az egyház magyarországi legfelsőbb szervének kérelmére az egyházat törli a nyilvántartásból más egyházzal való egyesülése, két vagy több egyházra való szétválása ese-

tén, valamint ha az egyház a feloszlását kimondta. E rendelkezést megfelelően alkalmazni kell a 13. § (3) bekezdése szerint nyilvántartásba vett jogi személy esetén is azzal, hogy a nyilvántartásból való törlést a jogi személyen kívül az illetékes egyházi szerv is kérheti a bejegyzéshez általa adott nyilatkozat visszavonása esetén.

(2) A bíróság az ügyész keresete alapján törli a nyilvántartásból azt az egyházat, egyházi jogi személyt, amelynek tevékenysége a 8. § (2) bekezdésébe ütközik, ha e tevékenységet felhívása ellenére sem szünteti meg.

(3) A bíróság megállapítja az egyház megszűnését és törli a nyilvántartásból, ha tevékenységével felhagy és vagyonáról nem rendelkezik.

(4) Ha a jogsértés az egyház szervezeti egységének vagy a 13. § (3) bekezdése szerint létesült önálló szervezetének működése során fordul elő, a (2) bekezdés szerinti felhívást a bíróság az egyház magyarországi legfelsőbb szervéhez intézi.

21. § (1) Az egyház vagyona az egyház más egyházzal való egyesülése, illetőleg két vagy több egyházra való szétválása esetén a jogutód egyház tulajdonába kerül. Szétválás esetén a vagyon megosztásának arányát az egyház határozza meg.

(2) Ha az egyház feloszlott, illetőleg ha a bíróság a megszűnését állapította meg, vagyonát — a hitelezők követeléseinek kielégítése után — a 17. § (1) bekezdésében felsorolt vagy más közérdekű célokra kell fordítani.

(3) Ha az egyház feloszlott, illetőleg ha a bíróság a megszűnését állapította meg, és a vagyonáról — a megszűnéstől számított kilencven napon belül — nem intézkedett, továbbá ha az egyházat a 20. § (2) bekezdése alapján törölték a nyilvántartásból, a vagyonból alapítványt (alapítványokat) kell létrehozni, amelynek célját a Minisztertanács határozza meg, és egyidejűleg kijelöli az alapítót is. Ha a vagyon nagysága alapítvány létrehozását nem teszi lehetővé, az állami tulajdonba kerül, és a művelődési miniszter gondoskodik a közérdekű célra való felhasználásáról. A va-

gyon hasznosításának módját mindkét esetben nyilvánosságra kell hozni.

III. fejezet ZÁRÓ RENDELKEZÉSEK

22. § Az e törvény hatálybalépésekor törvényesen elismert egyházként, bejegyzett szerzetesrendként működő szervezeteknek a nyilvántartásba való bevezetéséről — a művelődési miniszter előterjesztése alapján — a bíróság 1990. június 30-ig gondoskodik, és erről a bejegyzett szervezetet értesíti.

23. § (1) A szabálysértésekről szóló 1968. évi I. törvény a következő 103/A. §-sal egészül ki:

„A vallásgyakorlás jogának megsértése

103/A. § Aki nyilvántartásba vett egyház szertartásaira rendelt helyiségben nyilvánosan botrányt okoz, illetőleg a vallási tisztelet tárgyát vagy a szertartások végzésére szolgáló tárgyat a szertartásokra rendelt helyiségben vagy azon kívül meggyaláz, tízezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.”

(2) A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (Btk.) a következő 174/A. §-sal egészül ki:

„A lelkiismereti és vallásszabadság megsértése

174/A. § Aki mást

a) a lelkiismereti szabadságában erőszakkal vagy fenyegetéssel korlátoz,

b) a vallásának szabad gyakorlásában erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályoz,

büntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

(3) A vállalkozási nyereségadóról szóló, módosított 1988. évi IX. törvény 3. §-ának első mondata a társadalmi szervezet kifejezés után „az egyház” szövegrésszel egészül ki.

24. § (1) Ez a törvény a kihirdetése napján lép hatályba.

(2) Felhatalmazást kap a Minisztertanács, hogy az állami költségvetési támogatásban részesülő, továbbá az adóköteles tevékenységet folytató egyházi jogi személy pénzügyi elszámolásá-

nak, nyilvántartás vezetésének és beszámolásának, valamint a gazdasági-vállalkozási tevékenységéből származó eredménye megállapításának szabályait meghatározza

(3) Felhatalmazást kap az igazságügy-miniszter, hogy az egyházak nyilvántartásának ügyviteli szabályait megállapítsa.

(4) A törvény hatálybalépésével egyidejűleg a hatályát veszti:

a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvény, a bevett és az elismert vallásfelekezetek közötti, az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről szóló 1947. évi XXXIII. törvény,

a vallásoktatásról szóló 1949. évi 5. törvényerejű rendelet, az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról szóló 1957. évi 22. törvényerejű rendelet még hatályban lévő rendelkezései,

az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról és az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetéséről szóló 1989. évi 14. törvényerejű rendelet,

a szerzetesrendek működéséről szóló 1989. évi 17. törvényerejű rendelet,

a vallásoktatásról szóló 21/1957. (III. 24.) Korm. rendelet és a végrehajtására kiadott 39/1957. (M. K. 5.) MM utasítás.

Dr. Szűrös Mátyás s. k.,
a Köztársaság ideiglenes elnöke

Dr. Fodor István s. k.,
az Országgyűlés megbízott elnöke

INDOKOLÁS

*a lelkiismereti és vallásszabadságról,
valamint az egyházakról szóló törvényjavaslathoz*

ÁLTALÁNOS INDOKOLÁS

1. A megújuló politikai rendszer egyik alapvető követelménye az emberi és polgári jogok tiszteletben tartása és megvalósulásuk biztosítékainak megteremtése. E jogok sorában a lelkiismereti és vallásszabadság kifejezi a társadalomban létező ideológiai pluralizmust, megalapozza az eltérő meggyőződésű emberek kölcsönös toleranciáját és megértését.

A lelkiismeret és vallás szabadságának emberi jogai szerves egységet mutatnak annak ellenére, hogy a lelkiismereti szabadság fogalma lényegesen tágabb, mint a vallásszabadságé. A lelkiismereti szabadság nemcsak a vallásos embereket, hanem mindenkít megillető szabadságjog. Elismerését azonban az alkotmány mellett a vallásszabadság jogáról szóló törvényben is biztosítani kell, mert fogalma szervesen kapcsolódik a vallásszabadság kategóriájához, s megvalósulása általános garanciáinak rögzítése itt is indokolt. Ugyanakkor a lelkiismereti szabadság — ezen belül a vallásszabadság — gyakorlatban történő érvényesülését szolgálják a szólás- és sajtószabadság, a tanszabadság jogáról vagy a fegyveres katonai szolgálat megtagadásának jogáról rendelkező törvények is.

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvényjavaslat (a továbbiakban: Javaslat) az emberi jogokról szóló nemzetközi egyezményekkel — mint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányával, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányával —, valamint a Magyar Köztársaság alkotmányával összhangban állapítja meg a lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlására vonatkozó részletes szabályokat, e jogok gyakorlásának kereteit, azokat a törvényes garanciákat, amelyek biztosítják e szabadságjogok zavartalan gyakorlását, illetőleg az egyházak nyilvántartásával, felügyeletével és működésével kapcsolatos rendelkezéseket.

2. Az egyes meggyőződések tiszteletben tartásának és a különböző lelkiismereti meggyőződések, vallások egyenlő elbírálásának biztosítóka az állam ideológiai semlegessége és az egyházaknak az államtól történő elválasztása.

A lelkiismeret és vallás szabadságának megvalósulása a társadalomban az emberi szabadságot és a társadalom demokratizmusát egyaránt jellemzi. A lelkiismeret szabadságának és a vallás szabadságának jogai alapvetően a személyiséghez kötődő, individuális jellegű jogok. E szabadságjogok korlátozása az egyén szabadságának és kiteljesedésének korlátozását jelenti.

Mindezek alapján a lelkiismeret és vallás szabadságának joga egy demokratikus társadalomban csak olyan korlátozásoknak vethető alá, amely a társadalom védelme érdekében szükséges; vagyis e jogok gyakorlása keretében nem lehet olyan tevékenységet végezni, amely az alkotmány rendelkezéseivel ellentétes, vagy amely törvénybe ütközik.

A lelkiismereti és vallásszabadságra, illetőleg az egyházakra vonatkozó jelenlegi szabályozás nem felel meg az említett követelményeknek. Az alkotmány mellett törvényi szinten a vallásszabadsággal összefüggő alapvető kérdéseket két — rendelkezéseit tekintve meghaladott és elavult — törvény rendezi: az 1895. évi XLIII. törvény és az 1947. évi XXXIII. törvény. E törvényeken kívül ugyan számos alacsonyabb szintű jogszabály foglalkozik a szabadságjogok gyakorlásával kapcsolatos kérdésekkel, a lelkiismereti és vallásszabadság jelentős kérdései azonban mindeddig nem nyertek szabályozást. Így például az egyházak jogi személyiségének kérdése sem rendezett, és intézményalapítási joguk is korlátozott.

3. A szabályozás jelentőségét bizonyítja az is, hogy Magyarországon napjainkban lényegesen megnövekedett a vallási kérdések iránti közfigyelem, több új egyház alakult, illetőleg jelezte megalakulási szándékát, valamint azt is, hogy több szerzetesrend és karitatív vallási közösség kezdte meg munkáját a közelmúltban.

Mindezekre figyelemmel indokolt és időszerű a lelkiismereti és vallásszabadság átfogó — az alkotmány 8. §-ának (2) bekezdése alapján —, alkotmányerejű törvényben való szabályozása.

RÉSZLETES INDOKOLÁS

I. fejezet

A LELKIISMERETI ÉS VALLÁSSZABADSÁG JOGA

A 1. §-hoz

A lelkiismereti és vallásszabadság az embert születésétől fogva megillető, alapvető szabadságjog, amelyet nem az állam vagy más hatalom adományoz, ezektől senki nem fosztható meg, és mindenkit — bármilyen feltétel és jogi, nemzetiségi, nyelvi

vagy más megkülönböztetés nélkül — megillet. Tehát Magyarországon a lelkiismereti és vallásszabadság jogát a Javaslat szerint a magyar állampolgárok, valamint a Magyar Köztársaság joghatósága alá tartozó nem magyar állampolgár természetes személyek egyaránt gyakorolhatják. Magától értetődik, hogy vallásukat a nem magyar anyanyelvű hívők is saját anyanyelvükön gyakorolhatják.

Alapvető elve a lelkiismereti és vallásszabadság jogára vonatkozó szabályozásnak, hogy az alapjog gyakorlását a Magyar Köztársaság nemcsak megtűri és elismeri, hanem azt aktív tevékenységével előmozdítani és biztosítani kívánja, így e jog gyakorlását törvényes védelemben is részesíti.

A 2. §-hoz

A Javaslat az alkotmány rendelkezését idézve kimondja: a lelkiismeret és vallás szabadságának keretében mindenkinek joga van ahhoz, hogy vallását vagy más lelkiismereti meggyőződését szabadon, minden kényszer nélkül megválaszthassa, ateista vagy hívő lehessen, utóbbi esetben pedig szabadon követhesse bármely vallás előírásait. Mindaddig, amíg az nem jár mások jogainak vagy szabadságának sérelmével, bírálhatja mások meggyőződését, ilyen értelmű propagandát folytathat, és összefüggésben a véleménynyilvánítás szabadságával, illetőleg a tanszabadsággal ateista vagy vallásos nevelésben, oktatásban részesíthet másokat.

Figyelemmel a tömegtájékoztatásra vonatkozó törvényi előírásokra a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés gyakorlása a tömegkommunikációs eszközök adta lehetőségek igénybevételel is történhet.

A 3. §-hoz

A Javaslat kiemelt jogelveket rögzít, amikor megállapítja, hogy senkit semmilyen hátrány nem érhet, illetőleg semmiféle előny nem illet meg vallása, meggyőződése, azok kinyilvánítása és gyakorlása miatt, tehát az állam szempontjából az egyes vallások, meggyőzések azonos elbírálás alá esnek, illetőleg az álla-

mi szerv a döntéseinél ilyen tény — ritka, törvényi kivételtől eltekintve (alternatív katonai szolgálat) — nem vehet figyelembe. Ha valakit e szabály megszegése miatt ér jogsérelem, az orvoslásra a konkrét ügyre vonatkozó jogszabály alapján kerül sor (pl. államigazgatási, munkaügyi, büntetőeljárásban).

Az említett elvhez kapcsolódó garanciális szabály, hogy az állami (hatósági) nyilvántartásba (pl. anyakönyv, népességnyilvántartás) ne kerülhessen a vallásra — ideértve a vallási tevékenységben való részvételre — vagy más meggyőződésre vonatkozó adat. Ez a tilalom nem jelenti azt, hogy az ügyfél az őt érintő eljárásban nem közölheti a meggyőződését, ha ez a jogai érvényesítéséhez szükséges (pl. a fegyver nélküli katonai szolgálat ügyében). Ugyanez vonatkozik a különböző intézményekre, ideértve az állami intézményeket is (pl. büntetésvégrehajtási intézet). Minden esetben figyelemmel kell azonban lenni a Javaslat 2. §-ának (1) bekezdésében foglalt elvre, mely szerint a meggyőződésre vonatkozó nyilatkozat csak önkéntes lehet.

A hatósági nyilvántartásokban, jelesül az anyakönyvekben meglévő, a vallásra vonatkozó bejegyzést törölni nem kell, de a Javaslat erősen korlátozza azok körét, akik számára erről az adatról tájékoztatás adható. (Erre esetenként az egyházi anyakönyvek megsemmisülése miatt lehet szüksége az érdekelteknek).

A 4. §-hoz

A lelkiismereti és vallásszabadság joga sértetlenségének biztosítása érdekében a Javaslat kimondja, hogy az emberi alapjog gyakorlásában senkit sem szabad akadályozni. Ez alapján senkit sem lehet olyan kényszernek alávetni, amely csorbítaná azt a szabadságát, hogy ne legyen vallásos, illetőleg, hogy saját vallása legyen, vagy hogy más vallását elfogadja.

A szabadságjog gyakorlása a Javaslat szerint nem mentesít az állampolgári kötelezettségek teljesítése alól, törvény azonban e fő szabálytól eltérő rendelkezéseket állapíthat meg. Ilyen szabály található a honvédelemről szóló törvényben, amely az alternatív katonai szolgálat intézményével lehetőséget ad arra, hogy lelkiis-

mereti okokra hivatkozva — a törvényben meghatározott feltételek fennállása esetén — a hadkötelezett mentesüljön a fegyveres katonai szolgálat teljesítésének kötelezettsége alól. A Javaslat e rendelkezése nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlásának feltétele volna az állampolgári kötelezettségek bármelyikének teljesítése.

Az 5. §-hoz

A Javaslat kinyilvánítja a lelkiismereti és a vallásszabadsághoz kapcsolódó azt a jogosultságot is, hogy a szülő, illetőleg — ha a kiskorú nem áll szülői felügyelet alatt — a gyám döntsön, és megfelelően gondoskodjék a kiskorú gyermek erkölcsi és vallási neveléséről. Ez alapján a szülő vagy a gyám rendelkezhet a felügyelete alatt álló kiskorú vallási hovatartozásáról, s dönthet a gyermek ateista vagy vallásos nevelése, neveltetése (pl. hitoktatáson való részvétel, iskolaválasztás) tekintetében is. Ha a gyermeket nem a szülő, gyám gondozza, a gondozó (pl. nagyszülő, nevelőszülő) által nyújtott nevelés tartalma végső soron a szülő, gyám megbízásától függ.

A 6—7. §-hoz

A lelkiismereti és vallásszabadság jogának gyakorlása korlátozható, ha a személy — többnyire nem saját akaratából — olyan intézménybe, szervezetbe kerül, amelynek szigorú zárt rendje, fegyelme van (pl. börtön, kórház). Minthogy a lelkiismereti és vallásszabadság az ember legszemélyesebb joga, ennek gyakorlását még ilyen helyzetben sem lehet megvonni.

A szociális, egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményekben, a büntetés-végrehajtási intézetekben — rendeltetésüket figyelembe véve — olyan működési rendet kell kialakítani, hogy az ott gondozottak, illetőleg fogvatartottak vallásukat — akár egyénileg, akár közösen — gyakorolhassák.

A Javaslat a katonai létesítményben az egyéni vallásgyakorlás lehetőségét rögzíti, emellett azonban kimondja, hogy a katonai létesítményen kívül a katona vallásgyakorlásában nem korlá-

tozható. Hangsúlyozni kell, hogy az egyéni vallásgyakorlás körébe tartozik az is, ha a katonai létesítményben az azonos vallású katonák vallási kérdések megbeszélésére összegyűlnek, szervezett közösségi vallásgyakorlatot azonban nem folytatnak.

A 8. §-hoz

A Javaslat e rendelkezése a vallási közösségek sajátosságát határozza meg más önkéntesen létrejött szervezetekhez képest. Ez a sajátosság: a vallás gyakorlása. Az nyilvánvaló, hogy ilyen közösséget az azonos hitelveket vallók hoznak létre, de az egyáltalán nem zárja ki, hogy az azonos hitelveket vallók — a vallásgyakorlás szabadsága alapján — különböző közösségeket alakítsanak. Ennek az elkülönülésnek sokféle oka lehet, amelyet az állam nem vizsgál (ez az önkéntesség elvét sértené). Ez esetben csak az a követelmény, hogy a közösségek a nevük alapján megkülönböztethetők legyenek [ld. 9. § (3) bek.].

Alapvető elve a lelkiismereti és vallásszabadság jogára vonatkozó szabályozásnak az, hogy az egyház csak olyan vallási tevékenység céljából alapítható, amely az alkotmánnyal nem ellentétes és amely törvénybe nem ütközik. A közösségi joggyakorlás e korlátozása a törvényben megnyilvánuló társadalmi érdek védelme miatt szükséges.

A Javaslat — a szöveg egyszerűsítése, könnyebb érthetősége érdekében — az általánosan alkalmazott jogtechnikai megoldással élve a vallási közösség, a vallásfelekezet és az egyház elnevezést együtt, egy szóval: egyház jelöli meg. Ez azonban nem jelenti a vallásonként különböző szervezeti megjelölések megszűntetését, állami egységesítését.

II. fejezet AZ EGYHÁZAK

Az egyházak nyilvántartásba vétele

A 9—10. §-hoz

A Javaslat meghatározza az egyház nyilvántartásba vételének feltételeit. Ezek — összhangban a vallásgyakorlás szabadságának

elvével — olyan minimális követelmények, amelyek elengedhetetlenek egy szervezet létrejöttéhez (tagság, alapszabály, képvislet stb.). A bíróság az egyház hitelveit nem vizsgálja, csupán arról kíván megbizonyosodni — az alapítók ilyen tartalmú nyilatkozata alapján —, hogy vallási közösséget kívánnak létrehozni, és a közösség tervezett tevékenysége törvénybe nem ütközik.

Az egyház alapszabályának, belső törvényének, szabályainak kialakításáról az alapítók szinte teljesen szabadon dönthetnek, ugyanis a Javaslat a szervezet működésével kapcsolatban alig tartalmaz rendelkezéseket, a belső működési rend kialakítását az alapítókra bízta. A Javaslat alapján azonban az alapítóknak rendelkezniük kell az egyház olyan szervezeti egységéről (egységeiről), amelyet önálló jogi személyiséggel kívánnak felruházni.

A Javaslat az egyes egyházak névhasználatához fűződő érdekének védelmében előírja, hogy az egyház elnevezése nem lehet azonos vagy összetéveszthető a korábban már nyilvántartásba vett egyház elnevezésével.

A 11—12. §-hoz

A Javaslat alapján az egyház nyilvántartásba vételét csak akkor lehet megtagadni, ha a létrehozott szervezet nem tekinthető egyháznak, vagyis azt nem az azonos hitelveket követők hozták létre a közös vallásgyakorlatuk céljából, valamint, ha az egyház vallási tevékenysége alkotmányellenes, vagy törvénybe ütköző, végül, ha az alapítók nem tettek eleget az alapítással kapcsolatos előírásoknak.

A 13. §-hoz

A Javaslat rendelkezései szerint a megalakult egyház a nyilvántartásba vételével szerzi meg a jogi személyiséget, tehát a nyilvántartásba vételt követően nyílik lehetősége arra, hogy önállóan jogokat szerezzen és kötelezettségeket vállaljon, vagyis a polgári jog szabályai alapján jogalannyá váljon. Az egyház a jogi személyiséget a nyilvántartásból való törléssel, a határozat meg-

hozatalának napján veszti el. Az egyház belső szervezeti egysége azzal válik jogi személyé, hogy az egyház alapszabálya annak minősíti és az alapszabály módosításával vagy a szervezeti egység megszűnésével szűnik meg.

A Javaslat alapján ha az egyház valamely önálló, vallásos célra létesült szervezete, így például a szerzetesi szervezet, a diakónus és diakonissza intézmény, vagy más karitatív közösség jogi személyiségű szervezetté kíván válni, a szervezet képviselőjének a bíróságtól a nyilvántartásba vételt kérni kell.

Az egyházak szövetségei

A 14. §-hoz

Az egyházak szövetséget hozhatnak létre az általuk közösen meghatározott célok megvalósítása érdekében. E célok nem feltétlenül kötődnek a vallásgyakorláshoz (pl. közös érdekképviselés), de e szervezetre is indokolt hasonló szabályokat megállapítani, mint a szövetségbe tartozó egyházakra, mivel e szövetségek szervezeti lényegüket tekintve nem különböznek azoktól.

Az egyházak szövetségének csak olyan egyház lehet a tagja, amelyet a bíróság már korábban nyilvántartásba vett.

A Javaslat meghatározza a szövetség alapszabályának minimális tartalmát, és kimondja, hogy egyházi szövetség elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység végzése céljából nem alapítható. Ez utóbbi korlátozást a gazdálkodó tevékenység szervezeti formáira vonatkozó törvényekkel való összhang indokolja.

Az egyházak és az állam kapcsolata

A 15. §-hoz

Az alkotmány ilyen rendelkezésére figyelemmel a Javaslat kinyilvánítja: az egyházak az államtól elválasztva működnek. Megállapítja, hogy az egyes egyházakat azonos jogok illetik és azonos kötelezettségek terhelik, így nyilvánvalóan a törvény előtt, a különböző állami eljárásokban is egyenlőek.

A Javaslat szerint az egyház szabályainak, törvényeinek érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható. A rendel-

kezést az indokolja: az állami és az egyházak elválasztásának elve alapján az egyházak utonóm szervezetekként működnek, ezért nem adható arra lehetőség, hogy valamely egyházi előírás, szabály érvényre juttatása és végrehajtása céljából a szervezeten kívüli eszközöket vegyenek igénybe.

Ugyanakkor természetesen az egyház az állami jogban meghatározott jogokat ugyanúgy érvényesítheti állami kényszer segítségével (pl. bíróság útján), mint bármely más szervezet (pl. a munkavállalójával szemben).

A 16. §-hoz

A Javaslat meghatározza az egyházak felügyeletére vonatkozó szabályokat. Az egyházak irányítására, illetőleg felügyeletére az állam ilyen hatáskörrel rendelkező szervezetet nem hozhat létre.

A vallásszabadság joga alapján létrejövő szervezetek működésének törvényessége biztosítása érdekében a Javaslat kimondja azonban, hogy törvénytértés esetén az ügyész pert indít az egyházi jogi személy ellen.

Az egyházak művelődési szociális és egészségügyi tevékenysége

A 17. §-hoz

A Javaslat széles körűen határozza meg az egyházak nem hitéleti tevékenységei közül a leginkább jelentős oktatási és szociális tevékenység végzésére vonatkozó szabályokat. Megállapítja, hogy az egyházi jogi személy minden olyan nevelési-oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport-, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet elláthat, amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam vagy annak szerve, intézménye számára.

A Javaslat kimondja, hogy bármely egyházi jogi személy a tanulók, hallgatók és a szülők kezdeményezésére az állam által fenntartott nevelési és oktatási intézményekben vallásoktatást tarthat, az oktatás azonban nem kötelező jellegű.

Az egyházak gazdálkodása

A 18. §-hoz

1. E paragrafus (1) bekezdése csak példálódzva sorol fel néhányat az egyházak — jellemző — bevételi forrásai közül. Az adománygyűjtés szabadságának deklarálása a múltbeli állami korlátozás miatt garanciális jelentőségű. Ezek az adományok az adományozó személyi jövedelemadó-alapjából — a magánszemélyek jövedelemadójáról szóló 1989. évi XLV. törvény szerint — akkor vonhatók le, ha a fizetés — akár az egyház által létesített — alapítványra vagy közérdekű kötelezettségvállalásként történt.

Az állam ugyanis az egyházi tevékenység tartalmát, az adomány felhasználását nem ellenőrzi, de az alapítvány, illetőleg a közérdekű kötelezettségvállalás közérdekű jellegét igen. A költségvetés adóbevétele pedig csak közérdekű célból csökkenthető.

2. A Javaslat lehetővé teszi az egyházi jogi személy számára, hogy gazdasági tevékenységet folytasson, amely hozzásegíti a céljai megvalósításához szükséges anyagi alapok bővítéséhez.

Ennek érdekében az egyházi jogi személy gazdasági szervezeteket hozhat létre, amelyek nyereségéből az általános szabályok szerint részesül. Lehetséges azonban az is — ha az egyházi jogi személy számára ez célszerűbb —, hogy maga az egyházi szerv vállalkozik (pl. nyomdagépével), e tevékenysége után vállalkozási nyereségadót fizet, és természetesen megilletik a vállalkozási nyereségadóról szóró törvényben foglalt kedvezmények is. A kétféle lehetőség közül az egyházi jogi személy jogi korlát nélkül választhat. A Javaslat minden gazdálkodási formában kiemeli a vállalkozás fogalomköréből egyes intézményfenntartó, valamint az egyházi működéshez szorosan kapcsolódó gazdasági tevékenységet, mentesítve ezzel az adókötelezettség alól.

A 19. §-hoz

1. A Javaslat abból kiindulva, hogy az egyházak a nevelési-oktatási, szociális, egészségügyi, sport-, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények fenntartásával a társadalom számára

olyan hasznos tevékenységet végeznek, amely állami feladat is, előírja, hogy ezeknek az intézményeknek a működéséhez a költségvetésből normatív módon megállapított állami támogatást kell adni. A támogatás a hasonló állami intézményeknek nyújtott költségvetési támogatással azonos mértékű, illetőleg az ilyen ellátásokra elkülönített pénzeszközökből (pl. Társadalombiztosítási Alapból) történik.

2. A Javaslat szerint az egyházi jogi személy egyéb, az előbbieken nem említett tevékenységéhez is lehet költségvetési támogatást adni, amiről az Országgyűlés dönt. Kifogásként merült fel, hogy az egyházak hitéleti tevékenységéhez (személyi kiadások, templomfenntartás stb.) az állam ne adjon támogatást, mert ez függőséget jelent, és sérti a különböző egyházak egyenjogúságát is. A támogatás e negatív hatását kiküszöböli, ha a támogatásról az Országgyűlés dönt (nem egy közigazgatási szerv), a döntés nyilvános, indokai is megismerhetők. Ugyanakkor ha a vallásszabadságra hivatkozással az ilyen támogatás lehetőségét kizárjuk, esetleg szinte lehetetlenné válik — legalábbis az elkövetkező években — egyes egyházak működése. Ez pedig inkább sértene a vallásszabadságot, mint az állami támogatás nyújtása.

3. Az állami költségvetésből adott hozzájárulásra, támogatásra egyébként az államháztartásra, illetve a konkrét feladat ellátására vonatkozó jogszabályokat kell alkalmazni; és a pénz felhasználását — mint minden más esetben — az Állami Számvevőszék ellenőrzi.

Az egyházak nyilvántartásból való törlése

A 20. §-hoz

A Javaslat részletesen meghatározza az egyház nyilvántartásból való törlésének és a megszűnés megállapításának feltételeit, valamint a bíróság ezzel kapcsolatos eljárásának szabályait.

A 21. §-hoz

Az egyház megszűnésének eseteire figyelemmel a Javaslat rendelkezik az egyház vagyonának sorsáról. A vagyonról általá-

ban maga az egyház dönt, és csak kivételesen állami szerv (Miniszttertanács, illetve a művelődési miniszter), akkor, ha az egyház nem rendelkezett vagyonáról, vagy az egyházat törölték a nyilvántartásból. A vagyont ilyen esetben is közérdekű célra kell fordítani, és azt nyilvánosságra kell hozni. A Javaslat kimondja, hogy ha az egyház egyesüléssel vagy szétválással szűnik meg, a vagyona — az utóbbi esetben a vagyon megosztására vonatkozó egyházi döntés szerint — a jogutód egyház tulajdonába kerül; ha feloszlással vagy a megszűnésének megállapításával szűnt meg, a hitelezők kielégítése után vagyonát a 17. § (1) bekezdésében meghatározott vagy más közérdekű célra kell fordítani. Végül, alapítványtételi kötelezettséget ír elő a Javaslat, ha az egyház feloszlással vagy a megszűnésének megállapításával szűnt meg és vagyonáról kilencven napon belül nem intézkedett, illetőleg, ha az egyházat a bíróság törölte a nyilvántartásból.

III. fejezet ZÁRÓ RENDELKEZÉSEK

A 22. §-hoz

A nyilvántartásba vétel szabályai nem terjedhetnek ki az állam által már a törvény hatálybalépését megelőzően elismert egyházakra, bejegyzett szerzetesrendként működő szervezetekre. Szükséges azonban, hogy — a nyilvántartás teljessége és a jogi személyiség egyértelművé válása érdekében — ezeket az egyházakat, szerzetesi szervezeteket is bevezesse a nyilvántartásba a bíróság.

A 23. §-hoz

A Javaslat — a meglévő egyéb jogi biztosítékok mellé — a szabálysértésről szóló törvény és a Büntető Törvénykönyv kiegészítésével további garanciákat is teremt a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesüléséhez.

A Javaslat a vállalkozási nyereségadóról szóló törvény kiegészítését is tartalmazza, figyelemmel arra, hogy az egyház maga

is végezhet vállalkozási tevékenységet (ld. a 18. §-hoz fűzött indoklás 2. pontját).

A 24. §-hoz

A Javaslat a lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság, teljes körű szabályozására tekintettel hatályon kívül helyezi azokat a jogszabályokat, amelyek az új szabályozással ellentétesek, vagy feleslegessé váltak.

IX.
1990. ÉVI XXIII. TÖRVÉNY
az oktatásról szóló
1985. évi I. törvény módosításáról
(Részlet)

50. § Az Ot. a következő 161/A. §-sal egészül ki:
„161/A. § (1) A törvény rendelkezései a hittudományi egyetemre és főiskolákra nem terjednek ki.

(2) A hittudományi egyetemen és a hittudományi főiskolán szerzett oklevél az általa tanúsított végzettség szintje tekintetében egyetemi, illetőleg főiskolai oklevéllel egyenértékű és egyetemi, főiskolai végzettséghez kötött munkakörök betöltésére, foglalkozás (tevékenység) gyakorlására jogosít.

(3) A hittudományi egyetemek és a hittudományi főiskolák hallgatói jogosultak a felsőoktatási intézmények hallgatóit a törvény rendelkezései szerint megillető, a 33. § (1) bekezdésében foglalt juttatásokra, kedvezményekre, valamint azon túlmenően — külön jogszabályokban — megállapított juttatásokra és kedvezményes szolgáltatásokra.

(4) A hittudományi egyetemeken és a hittudományi főiskolákon folytatott tanulmányokat — a felsőoktatási intézmények nap-pali tagozatán folytatott tanulmányokra vonatkozó rendelkezések szerint — munkaviszonyban töltött időként figyelembe kell venni.”

INDOKOLÁS
az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény
módosításáról rendelkező törvényjavaslathoz
Az 50. §-hoz

A Javaslát az oktatási törvény rendelkezéseit továbbra sem terjeszti ki a hittudományi egyetemekre és főiskolákra, hiszen azok jellege a törvény szabályainak alkalmazását kizárta teszi.

A hittudományi egyetemen, illetőleg főiskolán szerzett oklevél elismerésére vonatkozó törvényi rendelkezést a Javaslat fenn tartja.

Új rendelkezése, hogy a hittudományi egyetemek és főiskolák hallgatóit a felsőoktatási intézmények hallgatóit jogszabályok alapján megillető juttatásokban, kedvezményekben részesíti, és elrendeli e tanulmányok munkaviszonyban töltött időnként való figyelembevételét. Mindezt a hittudományi intézményekben folyó képzés társadalmi jelentőségének és a tanuló állampolgárok egyenjogúságának elismerése teszi indokolttá.

X.
1990. ÉVI XXIV. TÖRVÉNY
Magyar Köztársaság 1990. évi
állami költségvetéséről szóló 1989. évi L. törvény
módosítására

1. § A Magyar Köztársaság 1990. évi állami költségvetéséről szóló 1989. évi L. törvény 14. §-a helyébe a következő rendelkezés lép:

„14. § (1) Az egyházi jogi személy intézményeiben ellátott állami feladatok és a hittudományi egyetemek, főiskolák támogatásának normatívái a következők:

— óvodai ellátás	5.000 Ft/fő/év
— gimnáziumi oktatás	34.000 Ft/fő/év
— diákotthon, externátusi ellátás	44.000 Ft/fő/év
— felsőoktatás nappali hallgatói	60.000 Ft/fő/év
— szociális intézményi ellátás	115.000 Ft/fő/év
— gyermekotthoni ellátás	140.000 Ft/fő/év
— idősök napközi otthoni ellátása	9.000 Ft/fő/év

(2) Az egyházi jogi személy egyéb nevelési, szociális, sport-, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményeiben ellátott, normatívával nem finanszírozott állami feladatokhoz az állami költségvetés a hasonló állami intézményekkel azonos mértékű támogatást nyújt.

(3) A magánszemélyek, társadalmi szervezetek, alapítványok által ellátott állami feladatok normatívái a következők:

— óvodai, externátusi ellátás	5.000 Ft/fő/év
— közoktatási, diákotthon ellátás	20.000 Ft/fő/év
— felsőoktatás	40.000 Ft/fő/év
— szociális intézményi ellátás	70.000 Ft/fő/év
— idősök napközi otthoni ellátása	9.000 Ft/fő/év

(4) Az (1)—(3) bekezdés szerinti támogatást a Művelődési

Minisztériumon és a Szociális és Egészségügyi Minisztériumon keresztül a központi költségvetés biztosítja.”

2. § Ez a törvény a kihirdetés napján lép hatályba.

Dr. Szűrös Mátyás s. k.,
a Köztársaság ideiglenes elnöke

Dr. Fodor István s. k.,
az Országgyűlés megbízott elnöke

INDOKOLÁS

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény előírja, hogy az állam az egyházak nevelési-oktatási, szociális és egészségügyi, sport-, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményeinek működéséhez az állami intézményekkel azonos mértékű költségvetési támogatást nyújt. A Magyar Köztársaság 1990. évi állami költségvetéséről szóló 1989. évi L. törvény 14. §-a ettől eltérő, általában alacsonyabb normatívákat határozott meg a nem költségvetési intézményi formában ellátott állami feladatok támogatására.

A módosító Javaslat a két törvény összhangját, az azonos mértékű támogatást célozza. Azoknál a feladatoknál, amelyeknél a költségvetési törvény normatív támogatást határoz meg (diákotthoni, externátusi ellátást, szociális intézményi ellátást, gyermekotthoni ellátást) ott ezeket a normatívákat javasoljuk az egyházi intézményeknél is alkalmazni. A feladatok másik részénél (óvoda, gimnázium és felsőoktatás, idősek napközi otthona) a javasolt normatíva az adott tevékenység költségeihez igazodik.

A normatívák felemelése, valamint a költségvetési támogatás kiterjesztése az egyházak egyéb nevelési, szociális, sport-, gyermek- és ifjúságvédelmi feladataira a költségvetési törvényben e célra tervezett összeget meghaladja. E többletet az állami költségvetés általános tartalékából szükséges finanszírozni.

XI.

1990. ÉVI XCIV. TÖRVÉNY

az általános forgalmi adóról szóló

1989. évi XL. törvény módosításáról

(Részlet)

Az általános forgalmi adóról szóló, az 1990. évi XIX. törvénnyel módosított 1989. évi XL. törvény (a továbbiakban: Tv.) a következők szerint módosul:

1. § (1) A Tv. 3. § (1) bekezdésének a) pontja kiegészül az 1990. évi V. törvény szerinti „egyéni vállalkozó” szövegrésszel.

(2) A Tv. 3. § (5) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép, és a következő (6) bekezdéssel egészül ki:

„(5) Adóalanynak minősül az a természetes személy, jogi személy, akinek (amelyeknek) a székhelye vagy telephelye külföldön található, de az (1) bekezdés b) pontjában említett tevékenység céljából — ide értve az apportot is — belföldön telephelyet létesít, vagy szokásos tartózkodási helye belföldön van.

(6) Az az (1) bekezdés b) pontjában említett tevékenységet folytató természetes személy, jogi személy, akinek (amelynek) a székhelye vagy lakóhelye, illetőleg telephelye vagy szokásos tartózkodási helye külföldön található, belföldön teljesített termékértékesítése és szolgáltatásnyújtása erejéig — ide értve az apportot is — adóalanyságot választhat.”

2. § A Tv. 5. § (1) bekezdésének c) pontja, valamint e) pontja helyébe a következő rendelkezések lépnek:

(Kizárólag a beszerzéseit terhelő adó visszaigénylése szempontjából tartozik e törvény hatálya alá:)

„e) a művelődési, oktatási, szociális, valamint egyházi célú építmények építésével, felújításával összefüggésben a működési engedéllyel rendelkező egyház, felekezet, illetve ezek szervezeti egységei, amelyek az egyház alapszabálya szerint jogi személynek minősülnek.”

25. § A Tv. 57. §-ának helyébe a következő rendelkezés lép: „57. § A működési engedéllyel rendelkező egyház, felekezet, illetve ezek olyan szervezeti egységei, amelyek az egyház alapszabálya szerint jogi személynek minősülnek — az 53. §-ban és az 56. §-ban biztosított adóvisszaigénylési jogon túlmenően — jogosultak a művelődési, oktatási, szociális, valamint az egyházi célú létesítményeik építésével, felújításával kapcsolatos előzetesen felszámított adónak az adóalanyra vonatkozó szabályok szerinti visszaigénylésére.”

INDOKOLÁS

az általános forgalmi adóról szóló törvényjavaslathoz

A 2. §-hoz

Az adóvisszaigénylésre jogosító beszerzések körét a Javaslathoz kiegészíti a közforgalmú út, híd és járda üzemeltetésével, ha az építetted az önkormányzat. Az „egyházi cél” kiemelésével pedig pontosítja az egyházak egyes beruházásaihoz kapcsolódó ÁFAvisszatérítési jogcímét.

A 25. §-hoz

Bár a „művelődési és oktatási épületek” Építményjegyzék szerinti fogalmába a templomok, imaházak eddig is beletartoztak, a Javaslathoz — garanciális okokból kifolyólag — külön is kiemeli, hogy a működési engedéllyel rendelkező egyház, felekezet, illetve ezek olyan szervezeti egységei, amelyek az egyház alapszabálya szerint jogi személynek minősülnek, az egyházi célú építmények építésével és felújításával összefüggésben is visszaigényelhetik az előzetesen felszámított adót.

XII.
1990. ÉVI XCIX. TÖRVÉNY
a vállalkozási nyereségadóról
és az állami vagyon utáni részesedésről szóló
törvények módosításáról
(Részlet)

I. fejezet
A VÁLLALKOZÁSI NYERESÉGA DÓRÓL SZÓLÓ
TÖRVÉNY MÓDOSÍTÁSA

3. § A Tv.¹ 3. §-a helyébe a következő rendelkezés lép:

„3. § A lakásszövetkezet — ha törvény másként nem rendelkezik —, a társadalmi szervezet, az egyház, továbbá az alapítvány, a költségvetési szerv — a szakképzést nyújtó oktatási intézmény kivételével —, a jogi személyiséggel rendelkező, jogi képviselést ellátó munkaközösség és a vízközmű társulat a vállalkozási tevékenységből származó — a gazdálkodásának rendjére vonatkozó külön jogszabály szerint megállapított — eredménye után a 12. §-ban meghatározott mértékű adót köteles fizetni. E szervezetek igénybe vehetik az e törvényben meghatározott adókedvezményeket, egyébként rájuk a törvény hatálya nem terjed ki.”

¹ A vállalkozási nyereségadóról szóló, az 1989. évi XLIV. és az 1990. évi XLIX. törvényekkel módosított 1988. évi IX. törvény.

XIII.
1990. ÉVI CIV. TÖRVÉNY
Magyar Köztársaság 1991. évi állami
költségvetéséről és az államháztartás vitelének
1991. évi szabályairól
(Részlet)

3. § (1) Az állami megbízás alapján közfeladatokat ellátó nem állami intézmények, a hittudományi egyetemek és főiskolák támogatásának normatívái:

— szociális intézményi ellátás	147.000 Ft/fő
— idősek és fogyatékosok napköziotthoni ellátása	24.000 Ft/fő
— fiatakorúak gyermekotthoni és gyógypedagógiai intézeti ellátása	172.000 Ft/fő
— óvodai ellátás	15.000 Ft/fő
— általános iskolai oktatás	30.000 Ft/fő
— alsófokú zenei képzés	19.000 Ft/fő
— általános iskolai fogyatékos gyermekek oktatása	56.000 Ft/fő
— szakközépiskolai oktatás	54.000 Ft/fő
— gimnáziumi oktatás	44.000 Ft/fő
— szakmunkásképző iskolai oktatás	33.000 Ft/fő
— szakmunkásiskolai tanműhelyi oktatás	36.000 Ft/fő
— nemzetiségi vagy két tannyelvű oktatás (kiegészítő hozzájárulás)	14.000 Ft/fő
— diákotthoni ellátás	53.000 Ft/fő
— felsőoktatási nappali hallgatók oktatása	2.000 Ft/fő

(3) Egyházak közvetlen támogatására 1099,9 millió forint szolgál. Ebből 561,4 millió forint a hitéleti tevékenység támogatására, 538,5 millió forint az egyházi ingatlanok felújításához törté-

nő állami hozzájárulás. A keret felosztására az egyházak magyarországi legfelsőbb szervei, illetve nem hierarchikus felépítésű egyházak esetén az erre felhatalmazott szervezeti egységei által delegált képviselőkől álló testület jogosult.

9. § (1) Az 5. §-ban megállapított kiadási előirányzatokat növelni, túllépni, a fejezetek, a címek és a kiemelt előirányzatok között átcsoportosítani — az e törvényben foglalt kivételektől eltekintve — nem lehet.

(2) Kiadási előirányzatokat fejezetek között — az e törvényben foglaltak kivételével — csak az Országgyűlés csoportosíthat át.

(3) A (2) bekezdésben meghatározott tilalom nem vonatkozik arra az esetre, ha az Országgyűlés vagy a Kormány döntése, illetve az érdekelt fejezetek megállapodása alapján év közben az ellátandó feladatok, kötelezettségek, intézmények átadása, más fejezet alá sorolása válik szükségessé. Az ilyen feladat-átadáshoz kapcsolódó kiadási vagy bevételi előirányzat-átcsoportosításhoz a pénzügyminiszter ellenjegyzése szükséges. Az átcsoportosításról az Országgyűlés soron következő ülésén tájékoztatni szükséges.

(4) Ha a fejezetek közötti átcsoportosítást valamely nemzeti érdek oly sürgetővé teszi, hogy az Országgyűlés jóváhagyásának megszerzése jelentős érdeksérelemmel járna, a Kormány engedélyezheti az átcsoportosítást. Erről az Országgyűlés soron következő ülésén be kell számolni.

(5) Az Országgyűlés a következő címek tekintetében magának tartja fenn a jogot az előirányzatok megváltoztatására:

— az egyházak támogatása [3. § (3) bekezdés];

XIV.

1991. ÉVI XXXII. TÖRVÉNY

a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről

Az egyházak a magyar történelemben értékes kultúráteremtő, -megőrző és -átadó munkát végeztek. A hitéleti tevékenység mellett az oktatás, nevelés, az egészségügy, a szociális és kulturális szolgáltatások terén jelentős feladatokat láttak el, és fontos társadalmi szerepet töltek be.

A materialista és ateista világnézet kizárólagosságának elvi alapján álló pártállam az egyházak vagyontárgyainak elkobzásával, szervezeteik jórészen felszámolásával és más hatalmi eszközökkel — folyamatos jogsértéseket elkövetve — az egyházak hitéleti tevékenységét és társadalmi szerepüket szűk korlátok közé szorította.

A jogállamiságot megvalósító Magyar Köztársaságban az egyházak ismét szabadon, korlátozás nélkül betölthetik társadalmi szerepüket, ehhez azonban hiányoznak az anyagi eszközök.

A rendszerváltást megelőző Országgyűlés által a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról megalkotott 1990. évi IV. törvény már utalt arra, hogy a magyarországi egyházak a hitélet körébe tartozó munkálkodásuk mellett kulturális, nevelési-oktatási, szociális, egészségügyi tevékenységükkel és a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország életében. Az akkori körülmények között azonban még nem kerülhetett sor e szerep betöltéséhez szükséges tárgyi, anyagi feltételek biztosítására.

Az Országgyűlés az elkövetett súlyos jogsértések részbeni orvoslása, részben pedig az egyházaknak az 1990. évi IV. törvényben említett tevékenységük folytatásához szükséges tárgyi, anyagi feltételek biztosítása érdekében az egyes egyházi ingatlanok helyzetének rendezéséről a következő törvényt alkotja:

Alapvető rendelkezések

1. § (1) E törvény hatálya kiterjed arra az egyháztól, vallásfelekezettől, vallási közösségtől, egyéb egyházi szervezettől (a továbbiakban együtt: egyház) 1948. január 1-je után kártalanítás nélkül állami tulajdonba került beépített ingatlanra, amely az állami tulajdonba kerülésekor a 2. § (2) bekezdésében meghatározott célt szolgált, feltéve, hogy az ingatlan e törvény hatálybalépésekor állami tulajdonban vagy a helyi önkormányzat tulajdonában van.

(2) E törvény alkalmazásában egyházi tulajdonnak kell tekinteni az egyház javára létesített alapítvány tulajdonát és az egyháznak az egykori kegyúri jogviszonyon alapuló ingatlanhasználati jogát is, ha az egyébként az (1) bekezdésben foglaltaknak megfelel.

(3) A beépített ingatlannal egy tekintet alá esik az állami tulajdonba kerülésekor az ingatlanhoz tartozó és e törvény hatálybalépésekor is beépítetlen földrészlet olyan mértékben, amennyire az ingatlan tervezett hasznosítása azt indokolja; továbbá a volt felekezeti temető.

(4) E §-ban említett, az állam vagy a helyi önkormányzat tulajdonában lévő ingatlan tulajdonjoga, kezelői joga nem ruházható át, és ezek az ingatlanok nem terhelhetők meg. Ez az általános tilalom a 21. § (1) bekezdésében foglalt intézkedésig áll fenn.

2. § (1) Az 1. §-ban említett ingatlan (a továbbiakban: ingatlan) — az egyház igénylése alapján — az e törvényben szabályozott eljárással kerül a volt tulajdonos egyház tulajdonába és használatába (a továbbiakban: ingatlanátadás) az egyház tényleges tevékenysége szerint szükséges mértékben és időben, figyelembe véve az állami, a helyi önkormányzati feladatok ellátásához nélkülözhetetlen tárgyi feltételeket és az állami, illetőleg az önkormányzati költségvetésből az ingatlanátadásra juttatott pénzügyi fedezetet.

(2) Az ingatlanok közül — az (1) bekezdésben foglaltak sze-

rint — az egyháznak át kell adni azokat, a következő célok megvalósításához szükséges ingatlanokat:

a) hitélet (vallásgyakorlás, konferenciatelep, egyházi igazgatás, egyházi alkalmazásban álló személy elhelyezésére szolgáló lakás, papnevelés stb.),

b) szerzetesrend, diakonus és diakonissza közösség működése,

c) oktatás, nevelés,

d) egészségügyi, szociális cél, gyermek- és ifjúságvédelem,

e) kulturális cél (közösségi ház, múzeum stb.).

(3) Az egyház tulajdonába kell adni azokat az állami tulajdonba vett egyházi, illetőleg a helyette használatba adott állami, helyi önkormányzati tulajdonú ingatlanokat, amelyeket az egyház jelenleg is a (2) bekezdésben említett célra használ. Ezeket az ingatlanokat — közvetlen megállapodás hiányában — a 7. §-ban említett jegyzéknek tartalmaznia kell.

(4) Az egyház által igényelt ingatlan helyett a vele történt megállapodás alapján

a) más megfelelő, állami vagy helyi önkormányzati tulajdonú ingatlan vagy épület létesítésére alkalmas beépített telket, illetőleg

b) az egyház részére kivételesen ingatlanvásárlásra, épület létesítésre pénzbeli kártalanítást is lehet adni.

(5) Az ingatlanátadásra vonatkozó igény érvényesítése során az egyház erre felhatalmazott szerve járhat el. Más egyházi szerv nyilatkozata csak az említett szervtől kapott külön megbízás alapján fogadható el.

Az egyeztető bizottságok feladata és működése

3. § (1) Az ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezésére a Kormány és az érdekelt egyház képviselőiből egyházanként egyeztető bizottság (a továbbiakban: bizottság) alakul.

(2) A bizottság elnöke a Miniszterelnöki Hivatal illetékes államtitkára, társelnöke az egyház képviselőinek vezetője, tagjai a művelődési és közoktatási miniszternek, a belügyminiszternek,

az igazságügy-miniszternek, a népjóléti miniszternek, a pénzügyminiszternek és a Miniszterelnöki Hivatalnak a megbízottai, valamint az egyház képviselői a Kormányt képviselő tagokkal azonos számban.

(3) Ha a bizottság helyi önkormányzati tulajdonú ingatlanról tárgyal, a döntésben a bizottság tagjaként az érintett önkormányzat képviselője is részt vesz, és ilyenkor a bizottság egyházi tagjainak száma is ennek megfelelően növekszik.

(4) Az elnököt akadályoztatása esetén a művelődési és közoktatási miniszter megbízottja, a társelnököt az általa kijelölt személy helyettesíti. Az egyház a bizottságba küldött képviselőjét több képviselőjének — a szavazásra is kiterjedő — helyettesítésével is megbízhatja.

(5) A bizottság akkor határozatképes, ha az elnöke, társelnöke (helyetteseik), valamint tagjainak legalább kétharmada jelen van.

(6) A bizottság a javaslatra vonatkozó és egyéb határozatait szótöbbséggel hozza. Helyi önkormányzati tulajdonú ingatlan átadására vonatkozó javaslat esetén — ha azzal nem értett egyet — az önkormányzat képviselőjének állásfoglalását a Kormány elé terjesztett jegyzéken különvéleményként fel kell tüntetni. A bizottság üléséről jegyzőkönyvet kell készíteni.

(7) A bizottság a II. § (1) bekezdése szerint bejelentett igények elbírálásáig folyamatosan, majd évente szükség szerint működik.

Működésének szabályait a bizottság maga határozza meg.

4. § (1) A bizottság feladata — az egyház igénylése alapján [II. § (1) bek.] — az átadásra javasolt ingatlanok jegyzékének összeállítása.

(2) A jegyzék a következőket tartalmazza:

a) az ingatlan azonosítására szolgáló adatokat (címe, helyrajzi száma, területe, beépítettsége),

b) az ingatlan használatának mi volt a célja az állami tulajdonbavételkor, a jegyzék összeállításakor, és mi a tervezett célja az átadást követően,

c) az ingatlannak az állami tulajdonbavételkor ki volt és jelenleg ki a tulajdonosa (kezelője, használója),

d) az állami tulajdonbavétel jogcímét,

e) az átadás tervezett évét,

f) azt a körülményt, hogy az igény kielégítésére a 2. § (4) bekezdése szerint kerül sor,

g) a 6. § (1) bekezdésében foglalt adatokat.

(3) A (2) bekezdés e) pontjának — évenkénti meghatározással — tartalmaznia kell, hogy melyek azok az ingatlanok, amelyeket az egyház a bizottság állásfoglalását követő 3 éven belül kíván átvenni.

(4) A (3) bekezdés szerint időbeli meghatározás nélkül igényelt ingatlanok esetén az egyház ugyancsak a (3) bekezdésben említett 3 év alatt nyilatkozhat arról, hogy melyik ingatlant, melyik évben kívánja átvenni a 7. §-ban meghatározott 10 éven belül. A nyilatkozatot a művelődési és közoktatási miniszterhez kell megküldeni.

5. § (1) A jegyzék összeállítását megelőzően a művelődési és közoktatási miniszter közli a 11. § szerint benyújtott egyház igényeket a tulajdonos helyi önkormányzattal, illetőleg az ingatlan kezelőjével, és felhívja őket, hogy 30 napon belül állapotodjanak meg az igénylővel az ingatlanátadásról. Egyidejűleg az igénylő egyházat is fel kell hívni a közvetlen megállapodásra.

(2) Az ingatlanátadásra vonatkozó megállapodásra a 14. §-t kell alkalmazni.

(3) A megállapodás egy példányát meg kell küldeni a művelődési és közoktatási miniszternek, aki ennek alapján az ingatlanigénylést az egyház által benyújtott igények közül törli.

(4) Az (1) bekezdésben említett határidő egyszer 30 nappal akár az egyháznak, akár a tulajdonosnak (kezelőnek) a művelődési és közoktatási miniszterhez tett bejelentésével meghosszabbodik. További határidőmeghosszabbításnak az egyház bejelentése alapján van helye. Nem lehet az (1) bekezdésben foglalt határidőt meghosszabbítani a 2. § (3) bekezdésében említett ingatlan esetén.

(5) Ha a határidőn belül megállapodás nem született, arról — az akadály ismertetésével — haladéktalanul tájékoztatni kell a művelődési és közoktatási minisztert, és részére a keletkezett iratokat meg kell küldeni.

6. § (1) Ha az érdekeltek közvetlen tárgyalása alapján a megállapodásra nem került sor, a bizottság határoz az ingatlannak a 4. § (1) bekezdésében említett jegyzékbe történő felvételéről. A bizottság határozatának tartalmaznia kell, hogy az átadáshoz előreláthatólag milyen pénzügyi fedezet, cserehelyiség szükséges, és arról ki gondoskodik. A bizottság figyelembe veszi az érdekeltek (az egyház és az ingatlan tulajdonosa, kezelője, használója) véleményét, és törekszik valamennyi érdekelt számára megfelelő megoldás kialakítására.

(2) A bizottsági döntéshez be kell szerezni az ingatlan jelenlegi és tervezett használata szerint érdekelt miniszter, valamint műemlékileg védett ingatlanra, illetőleg védett természeti terület esetén a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter véleményét.

(3) A bizottság ülésére az igényeket a művelődési és közoktatási miniszter megbízottja terjeszti elő. Az előterjesztést megelőzően az érdekeltek jogosultak álláspontjukat nyilatkozatban rögzíteni. Az előterjesztésben ismertetni kell az 5. § szerinti eljárás lényegét, és csatolni kell az előterjesztéshez az érdekeltek nyilatkozatait.

A Kormány eljárása

7. § (1) A bizottság előterjesztése alapján az egyháznak átadásra kerülő ingatlanok jegyzékét (a továbbiakban: jegyzék) az előterjesztés évétől számított tízéves időszakra a Kormány hagyja jóvá. A jegyzék kivételesen indokolt esetben kiegészíthető.

(2) A Kormánnyal — a szavazatokat feltüntetve — ismertetni kell azokat az ingatlanigényeket is, amelyeket a bizottság nem támogatott.

(3) Az (1) bekezdésben említett jegyzék tartalmáról a művelődési és közoktatási miniszter 30 napon belül tájékoztatja az

igénylő egyházat, az ingatlantulajdonos helyi önkormányzatot és az ingatlan kezelőjét.

8. § (1) Az egyház a jóváhagyott jegyzékben szereplő ingatlanok közül az egyes ingatlanok átadására vonatkozó igényét — a hasznosítás kialakított feltételeit ismertetve — a tárgyévet megelőző év március 31-ig jelentheti be a művelődési és közoktatási miniszternél.

(2) A jegyzékbe felvett ingatlanoknak — az egyház igénylése alapján — évente legalább 5%-át az egyháznak át kell adni.

(3) A Kormány az (1) bekezdés szerint tett bejelentés alapján és a (2) bekezdésben foglaltakra tekintettel indítványozza az Országgyűlésnek az ingatlanátadáshoz szükséges pénzügyi fedezetnek az éves állami költségvetésben való biztosítását. Ha az Országgyűlés az indítványnak nem ad helyt, a Kormány a jóváhagyott jegyzékben — az egyház, szükség esetén a bizottság meghallgatása után — az átadás határidejét módosítja.

(4) A jegyzék módosítását az ingatlan átadásának tervezett évét megelőző év március 31-ig kezdeményezheti az egyház, az ingatlantulajdonos helyi önkormányzat, a bizottság más tagja, továbbá az ingatlan kezelője. A módosításra a jegyzékbevitelre vonatkozó eljárás szabályait kell megfelelően alkalmazni.

9. § (1) A Kormány döntésének végrehajtásaként a művelődési és közoktatási miniszter — a 8. § (1) bekezdése szerint tett bejelentés alapján — az éves állami költségvetés elfogadását követő 30 napon belül határozattal intézkedik az ingatlanok az egyház által meghatározott egyházi jogi személy részére való tulajdonba adása és a tulajdonjog az ingatlannyilvántartásba való bejegyzése, illetőleg a 2. § (4) bekezdésének b) pontjában említett kártalanítás kifizetése iránt. A 2. § (3) bekezdésében említett ingatlan esetén az intézkedést a jegyzék jóváhagyását követő 30 napon belül kell megtenni.

(2) Az (1) bekezdésben említett határozatban a kisajátítási eljárás szabályainak megfelelő alkalmazásával rendelkezni kell a helyi önkormányzat tulajdonjogának, illetőleg a kezelő kezelői jogának megvonásáról, az ingatlan birtokba adásának időpontjá-

ról, az ingatlan tulajdonosának, kezelőjének, használójának és egyéb, az ingatlannyilvántartásba bejegyzett jogosultjának a kártalanításáról.

10. § (1) A kártalanítási döntéskor a bizottsági határozatot, illetőleg az azt megelőző eljárás adatait kell alapul venni. A kártalanítást úgy kell meghatározni, hogy az ingatlan használójának a megfelelő elhelyezése biztosítható legyen. Ha az elhelyezésről az ingatlantulajdonos helyi önkormányzat, illetőleg az ingatlan kezelője vagy alapító szerve nem tud gondoskodni, a kincstári ingatlanokból adható csereingatlan, illetőleg a csereingatlan megszerzéséhez a pénzügyi fedezetet az állami költségvetés biztosítja. A kártalanításra a kisajátítási kártalanítás szabályait kell megfelelően alkalmazni.

(2) A kezelő a kezelői jogáért kártalanításra akkor jogosult, ha azt ellenértékért saját pénzeszközből szerezte. A saját pénzeszközből végzett értéknövelő beruházásért kártalanítás akkor is jár, ha egyébként a kezelő a kezelői jogáért kártalanításra nem jogosult.

(3) A kártalanítás pénzügyi fedezetének biztosítását az állami költségvetés helyett az érdekelt egyház is vállalhatja úgy, hogy az állam részéről történő visszafizetésre a Kormánnyal megállapodik.

11. § (1) Az ingatlanátadásra vonatkozó igénylést — a 2. § (3) bekezdésében említett ingatlanokra elkülönítve — e törvény hatálybalépését követő 90 napon belül lehet a művelődési és közoktatási miniszterhez benyújtani.

(2) Az (1) bekezdésben említett határidő után benyújtott igénylésekkel kapcsolatos eljárást a bizottság az alapigénylés [(1) bek.] jóváhagyását követően folytatja le, és terjeszti javaslatát a Kormány elé. Az így később bejelentett igény alapján bejegyzésre kerülő elidegenítési és terhelési tilalom az alapigénylésre vonatkozó határidő lejártától kezdődik.

(3) Az igénylésnek a 4. § (2) bekezdésében foglalt adatokat kell megfelelően tartalmaznia, és ahhoz csatolni kell a rájuk vo-

natkozó, rendelkezésre álló okiratokat. Az igénylés a bizottság tárgyalásának befejezéséig módosítható.

Elidegenítési és terhelési tilalom

12. § (1) A művelődési és közoktatási miniszter az egyházak ingatlanigény-bejelentésétől [11. § (1) bek.] számított 60 napon belül megkeresi az illetékes megyei (fővárosi) földhivatalt (a továbbiakban: földhivatal), hogy az elidegenítési és terhelési tilalom ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzése iránt intézkedjen. A miniszter erről az igénybejelentés záradékolása tárgyában hozott határozatával rendelkezik.

(2) Ha a művelődési és közoktatási miniszter azt állapítja meg, hogy az (1) bekezdésben említett igénybejelentésben foglalt valamely ingatlan nem tartozik e törvény hatálya alá, erről külön határozatot hoz, és az elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzése iránt nem rendelkezik.

(3) A záradékolt igénybejelentésben szereplő ingatlan tulajdonjoga, kezelői joga nem ruházható át, és ez az ingatlan nem terhelhető meg. E tilalom a bejegyzési kérelemnek a földhivatalhoz való benyújtásától az egyházi jogi személy tulajdonjogának bejegyzéséig, legfeljebb azonban 10 évig áll fenn.

(4) A művelődési és közoktatási miniszter az elidegenítési és terhelési tilalom törlése iránt határozattal intézkedik,

a) ha az egyház a 4. § (4) bekezdésében említett nyilatkozatot az említett határidőben nem tette meg,

b) ha az ingatlant az egyház — bár az átadásra rendelkezésre állott — a meghatározott határidőig nem vette át,

c) a 2. § (4) bekezdésében említett megállapodás alapján.

Ez utóbbi esetben — az egyház kérésére — az elidegenítési és terhelési tilalmat az átadásra tervezett ingatlanra kell az ingatlan-nyilvántartásba bejegyeztetni.

(5) A (3) bekezdésben foglalt tilalom alól — az érdekelt egyház egyetértésével — a művelődési és közoktatási miniszter felmentést adhat.

Felülvizsgálat

13. § (1) A művelődési és közoktatási miniszter e törvényben megállapított hatáskörében hozott határozatának felülvizsgálatát — a (4) bekezdésben foglalt kivétellel — törvénysértésre hivatkozással a bíróságtól lehet kérni. A perre a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény XX. fejezetének rendelkezéseit kell alkalmazni azzal az eltéréssel, hogy a perre az ingatlan fekvése szerinti megyei bíróságnak, illetőleg a Fővárosi Bíróságnak van hatásköre és illetékessége.

(2) A bíróság a 12. § (2) bekezdésében említett határozat elleni kereset benyújtásáról — a perindítás bejegyzése végett — haladéktalanul értesíti a földhivalt.

(3) A bíróság a tulajdonos, kezelő, használó kártalanítására vonatkozó döntést, valamint a 12. § (2) bekezdése alapján hozott határozatát megváltoztathatja. A 12. § (1) bekezdésében említett határozat ellen benyújtott keresetnek a bejegyzés végrehajtására nincs halasztó hatálya.

(4) Ha a művelődési és közoktatási miniszter határozata a Kormány döntésének felel meg, illetőleg az előírt határidőben a miniszter nem határoz, az egyház, az ingatlan tulajdonosa, kezelője, használója, illetőleg az, akire a döntés kötelezettséget állapít meg, a Kormányhoz fordulhat intézkedésért.

Az ingatlan közvetlen igénylése

14. § (1) Az egyház az ingatlantulajdonos helyi önkormányzattól, illetőleg az ingatlan kezelőjétől a 11. §-ban foglalt igénybejelentés mellett közvetlenül is igényelheti a volt egyházi tulajdonú ingatlannal az általa meghatározott egyházi jogi személy részére történő átadását. Az átadásra, az egyházi jogi személy tulajdonjogának ingatlan-nyilvántartási bejegyzésére a felek megállapodása alapján kerül sor. Az átadásról a Művelődési és Közoktatási Minisztériumot tájékoztatni kell.

(2) Az (1) bekezdés szerinti megállapodásnak tartalmaznia kell a birtokba adás időpontját, a használó elhelyezésére, a fel-

merülő költségekre és azok viselésére vonatkozó rendelkezéseket.

(3) Ha az ingatlantulajdonos helyi önkormányzat, az ingatlan kezelője és a használó a használat megszüntetésében nem tudott megállapodni, a tulajdonos, a kezelő az ingatlan használatára fennálló jogviszonyt felmondhatja. A felmondásra a lakások elosztásáról és a lakásbérletről szóló 1/1971. (II. 8.) Korm. rendelet 76. §-ának (1), (3), (4) bekezdését, 77. és 78. §-át, illetőleg a nem lakás céljára szolgáló helyiségek bérletéről szóló 1/1972. (I. 19.) Korm. rendelet 18. §-ának (2), (4) bekezdését és 19. §-át kell megfelelően alkalmazni.

(4) E § szerint történő ingatlanátadáshoz szükséges kártalanításról az átadó szerv vagy az alapító szerve gondoskodik. E célra a Kormány az Országgyűlés döntése alapján az állami költségvetésből pénzügyi fedezetet biztosít. Az erre irányuló kérelmet a művelődési és közoktatási miniszterhez kell benyújtani, csatolva a megállapodás tervezetét.

Egyéb rendelkezések

15. § (1) A Kormány és az érdekelt egyház megállapodhat abban, hogy az állam — abból a célból, hogy az egyháznak a társadalom számára hasznos tevékenységéhez megfelelő anyagi feltételeket teremtsen — részleges kárpótlást ad azokért az ingatlanokért, amelyek e törvény alapján nem kerülnek átadásra, valamint az egyháztól kártalanítás nélkül 1948. január 1-je után állami tulajdonba került, az 1. §-ban nem említett ingatlanokért.

(2) A kárpótlásra fordítható összeget az Országgyűlés évente, az állami költségvetés keretében állapítja meg.

16. § (1) A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény 107. §-ának (3) bekezdése alapján a megyei (fővárosi) vagyonátadó bizottságok döntése, illetőleg külön törvény alapján nem kerülhet a helyi önkormányzat tulajdonába az ingatlan, amelyet e törvényben említett jegyzék (7. §) szerint egyházi tulajdonba kell adni.

(2) Azok az állami tulajdonú ingatlanok, amelyekre e tör-

vény szerint az elidegenítési és terhelési tilalmat az ingatlan-nyilvántartásba bejegyezték, de a jegyzékben nem szerepelnek, a művelődési és közoktatási miniszter hozzájárulásával kerülhetnek — az (1) bekezdésben említett módon — a helyi önkormányzat tulajdonába. A döntéshez be kell szerezni az érdekelt egyház, továbbá műemlékileg védett ingatlan, illetőleg védett természeti terület esetén a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter véleményét.

(3) A jogerős bírósági határozat meghozataláig nem kerülhetnek a helyi önkormányzat tulajdonába az (1) bekezdésben említett módon azok az ingatlanok, amelyek esetén a 12. § (2) bekezdése alapján hozott határozat bírósági felülvizsgálatát kérték.

(4) A jegyzékről és az egyházak bejelentett ingatlanigényéről a Művelődési és Közoktatási Minisztérium a megyei (fővárosi) vagyonátadó bizottságot tájékoztatja.

(5) A 21. § (1) bekezdésében foglalt intézkedésig az (1)—(3) bekezdésben említetteken túlmenően sem kerülhetnek az ingatlanok az állam tulajdonából a helyi önkormányzat tulajdonába.

17. § (1) E törvény rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell az olyan, egyébként e törvény hatálya alá tartozó ingatlanra is, amely ugyan egyházi tulajdonban maradt, de azt állami intézkedés folytán — a tulajdonossal kötött szerződés nélkül — harmadik személy használja. Az ilyen ingatlanok tekintetében az egyház tulajdonosi jogait a használóval kötött megállapodásban vagy a bíróság előtt is érvényesítheti.

(2) Az egyház kérheti a Kormánytól az egyébként e törvény hatálya alá tartozó, de e törvény hatálybalépésekor már nem állami vagy helyi önkormányzati tulajdonban levő — az egyház tevékenysége szempontjából különleges jelentőségű (szakrális) ingatlan megszerzéséhez szükséges pénzügyi fedezet biztosítását, illetőleg az ingatlannak a kisajátítását az egyház részére történő átadás céljából. A kérelmet a művelődési és közoktatási miniszternél lehet előterjeszteni. A kérelemről — bizottsági előkészítés után — a Kormány dönt, és ennek alapján az ingatlanra vonatko-

zó kisajátítási kérelmet a művelődési és közoktatási miniszter nyújtja be.

18. § Az e törvényben foglaltak végrehajtása érdekében folyó eljárások során

a) a jogszabályban előírt lakáspótlásról, illetőleg nem lakás céljára szolgáló helyiség pótlásáról — a használó elhelyezésén túl — gondoskodni nem kell,

b) az ingatlanátadásra vonatkozó megállapodáshoz más szervnek az állami vagyon védelme érdekében előírt hozzájárulása nem szükséges.

19. § E törvény alapján indított eljárás és e törvény alapján történő vagyonszerzés illetékmentes.

Záró rendelkezések

20. § (1) E törvény a kihirdetését követő 8. napon — 1. §-a a törvény kihirdetése napján — lép hatályba.

(2) E törvény végrehajtásáról a művelődési és közoktatási miniszter gondoskodik. Ezen belül feladata különösen a bizottságok munkájának előkészítése, ideértve a 4. § (1) bekezdésében említett jegyzékbe kerülő adatok ellenőrzését is. A miniszter az e törvény alapján az egyháznak átadott ingatlanokról nyilvántartást vezet. Az e feladatokhoz szükséges pénzügyi előirányzatot a Kormány biztosítja.

(3) A bizottságokat e törvény hatálybalépését követő két hónapon belül kell a bizottság elnökének megalakítania.

21. § (1) A Kormány az 1. § (4) bekezdésében foglalt tilalmat a 12. § (1) bekezdése szerint záradékolt igénybejelentéseknek a földhivatalokhoz való megküldését követő egy hónapon belül rendelettel megszünteti.

(2) Az egyházak az 1992. évben átvenni kívánt ingatlanokra vonatkozó igényüket (8. §) a 11. § (1) bekezdésében meghatározott határidőig, az ott említett igényléssel együtt jelenthetik be.

22. § A kisajátításról szóló, módosított 1976. évi 24. törvényerejű rendelet 4. §-ának (1) bekezdése a következő o) ponttal egészül ki:

(Ingatlant kisajátítani az alábbi célokra lehet:)

„o) a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény 17. §-ának (2) bekezdése alapján az egyház részére történő átadás.”

23. § Az egyházak működéséhez szükséges, e törvényben nem szabályozott anyagi feltételekről az Országgyűlés külön törvényt alkot.

Göncz Árpád s. k.,
a Köztársaság elnöke

Szabad György s. k.,
az Országgyűlés elnöke

INDOKOLÁS

volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének
rendezéséről szóló törvényjavaslathoz
ÁLTALÁNOS INDOKOLÁS

1. A Magyar Köztársaság 1989. október 23-án kihirdetett, módosított alkotmánya a 60. §-ának (2) bekezdésében meghatározta a lelkiismereti és vallásszabadság lényegét, majd ezt követően a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény annak tartalmát tovább részletezte. Ez a törvény a lelkiismereti és vallásszabadság deklarálása mellett szól arról is, hogy az egyház elláthat minden olyan nevelési-oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport-, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet, amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam vagy állami szerv (intézmény) számára. Még 1989. augusztus 30-án kihirdetésre került az 1989. évi 17. törvényerejű rendelet is, amely ismét lehetővé tette a szerzetesrendek működését hazánkban.

E jogalkotási lépésekkel párhuzamosan az egyházak, vallásfelekezetek, vallási közösségek tevékenysége megélénkölt, nőtt a velük kapcsolatos társadalmi igény is. A rendszerváltás eredményeként általánosságban megszűnt az egyházi működéssel, a vallásgyakorlással szemben fennálló korábbi korlátozás.

Mindezzel nincs összhangban az egyházak, vallásfelekezetek, vallási közösségek, egyéb egyházi szervezetek (a továbbiakban együtt: egyház) működésének tárgyi lehetősége. Különösen

élesen jelentkezett ez az ellentmondás akkor, amikor a szerzetes-rendek működésére ismét lehetőség nyílt, a rendek megmaradt tagjai ezzel élni is kívántak, de még 1950-ben minden vagyonukat (ideértve a lakhelyükként szolgáló anyaházaikat is) állami tulajdonba vették. A katolikus egyház ezért már 1989-ben kérte a rendek elhelyezésének, más egyházak pedig (református, evangélikus) közel ugyanebben az időben az államosított egykori nagyhírű középiskoláik újra működésének biztosítását az államtól. Ezeknek az igényeknek a nyomán — különösen az említett 1990. évi IV. törvénnyel összefüggésben — már az akkori Kormány is elismerte a rendezés szükségességét.

2. A demokratikus választások után megalakult új Kormány a programjába vette a volt egyházi ingatlanok tulajdonviszonyainak újrendezését. E rendezés célja, hogy elősegítse az egyházak működőképességét (a szükséges elhelyezés, „infrastruktúra” biztosításával) a mai feltételek között, mégpedig úgy, hogy figyelembe veszi az egyházi tevékenység fokozatos, de várhatóan erőteljes bővülését. A rendezés egyúttal az egyházaknak okozott jogsérelmek bizonyos mértékű orvoslását is jelenti, bár a hangsúly a működőképesség tárgyi előfeltételeinek megteremtésén van (funkcionalitás elve).

A tulajdoni rendezésnek úgy kell megtörténnie, hogy az minél kevesebb új jogsérelmet okozzon. Részben ezért, részben a társadalmi változásokra és az egyházi igényekre figyelemmel nem oldható meg az összes volt egyházi ingatlan egyházi tulajdonba adása. A folyamatos működés anyagi feltételeinek törvényi rendezése, az egyházak gazdasági autonómiájának megvalósulása — az államtól való gazdasági függés csökkentése — távolabbi célként jelölhető meg.

A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvényjavaslatban (a továbbiakban: Javaslat) két ellentmondó igényt, helyzetet kell törvényi szinten összeegyeztetni: egyrészt az egyházak igazságkeresését (ami a jogszerű állapot azonnali visszaállítását, a tulajdonukban volt, kártalanítás nélkül állami tulajdonba került, „elkobzott” ingatlanok visszaadását in-

dokolná), másrészt a jelenlegi lehetőségeket (ideértve a megváltozott társadalmi körülményeket, a pénzügyi, az egyházi lehetőségeket egyaránt). Ezért a Javaslat a preambulumban elismeri: az egyházakkal szemben a pártállam jogtalanságot követett el, a Javaslat pedig rendelkezik az egyházak működéséhez szükséges ingatlantulajdon biztosításáról.

Alapelv tehát a funkcionalitás, vagyis az egyházi feladatok ellátásához szükséges működőképesség elemi feltételeinek megteremtése, az ingatlanátadás pedig elsősorban az érdekeltek meggyezésén kell hogy alapuljon.

További problémát jelent a rendezés során olyan, a fokozatosságot megvalósító szabályozás, amely mind az egyház, mind az ingatlan jelenlegi tulajdonosa, kezelője, használója érdekét szolgálja (a legtöbb ilyen épületben közintézmény működik). Az egyház működése fokozatosan tud megerősödni, ezért olyan jogi megoldás indokolt, amely a későbbi várható igényt is figyelembe veszi, és nem hozza most hátrányos helyzetbe sem az egyházat, sem a lakosság ellátásáért (pl. oktatásért, egészségügyért) felelős szerveket. Ez a fokozatosság lehetőséget ad az ingatlanátadással járó pénzügyi terhek időbeli elosztására is. Ezzel szemben az is jogos igény, hogy a piacgazdaság fejlődése érdekében meg kell szüntetni a tulajdonviszonyok bizonytalanságát. Mielőbb egyértelművé kell tenni, melyek azok az ingatlanok, amelyek az egyházaknak — bár későbbi időpontban — átadásra kerülnek. A Javaslat ezeknek az ellentétes követelményeknek úgy tesz eleget, hogy záros határidőn belül — az esetleges pereket nem számítva —, legfeljebb 6 hónapon belül tisztázódik az érintett ingatlanok köre, és összesen mintegy egy év alatt meghatározható, hogy mely ingatlanok kerülnek a tízéves időszakban átadásra. Ezt követően az átadandó ingatlanok köre már nem bővül (legfeljebb néhány kivétel lehet), hanem csak pénzbeli kárpótlásra van mód (15. §).

A Javaslatban foglalt rendelkezések megvalósulásához szükséges pénzügyi fedezet előre nem tervezhető, hiszen az az egyházi tevékenység iránti társadalmi igénytől függ. A Javaslat ezért is

tartalmaz olyan rendelkezést [2. § (1) bek.], amely szerint az igények és a lehetőségek (az ország, a költségvetés teherbíróképessége) határozzák meg az ingatlanátadás ütemét. Ez nem jelenti az állami, önkormányzati kötelezettségvállalás hiányát. Természetes, hogy az állami, önkormányzati vagyon, jövedelem egy — az Országgyűlés, illetőleg a képviselőtestület által meghatározott — részét a Javaslatban foglalt feladatokra kell fordítani. Figyelemmel azonban arra, hogy az egyházak jórészt olyan célokra kérik az ingatlanokat, amelyek ellátása egyébként is társadalmi, közösségi (állami vagy önkormányzati) feladat, ezek az anyagi terhek végső soron megtérülnek.

3. A Javaslat leglényegesebb rendelkezései a következők:
a) Az egyház által igényelt, egykor tulajdonában volt — vagy helyette más megfelelő — állami vagy önkormányzati tulajdonú ingatlant lehetőleg természetben és az érdekeltek közvetlen meg egyezésével kell a volt tulajdonos egyház tulajdonába és használatába adni (ingatlanátadás).

b) Kivételesen pénzbeli kártalanítás adható az ingatlanszerzésre, vagy a nem állami, önkormányzati tulajdonú ingatlan az egyház részére való átadása érdekében kisajátítható.

c) A Kormány eljárása — az a) pont szerinti eljáráshoz képest — biztosíték jellegű az egyházak számára, de végső soron az Országgyűlés alakítja a rendezés lehetőségeit, ütemét a pénzügyi feltételek meghatározásával.

d) Minthogy az egyházi igények természetben való kielégítésének alapját az állami és az önkormányzati tulajdonban levő ingatlanok alkotják, garanciális kérdés, hogy a rendezésig a Javaslat hatálya alá tartozó ingatlanok ne kerüljenek ki e szervek tulajdonából. Ezért szükséges ezekre az ingatlanokra az elidegenítési és terhelési tilalom elrendelése.

e) A már említett gazdasági autonómia és a folyamatos működés anyagi feltételeinek biztosítása érdekében a természetben vissza nem juttatott ingatlanokért — ideértve valamennyi, 1948. január 1-je után kártalanítás nélkül állami tulajdonba vett ingatlant — a Kormány és az egyház részleges kárpótlás fizetésében

állapodhat meg, ami az egyháznak a társadalom számára hasznos tevékenységéhez teremthet megfelelő anyagi feltételeket. Így az érintett egyháznak nyújtott állami támogatás olyan mértékben csökkenthető, amilyen mértékben az Országgyűlés ilyen kárpótlási költségvetési előirányzatot határoz meg.

4. A Javaslat nem reprivatizációs lehetőséget ad egyetlen szervezet részére megkülönböztetetten az állami vagyonból, mert a működőképesség biztosítása az alapelve, és ezt nemcsak a korábban elvont ingatlannak a visszaadásával kívánja megoldani. Ezen túlmenően azonban az Alkotmánybíróság 21/1990. (X. 4.) AB határozata szerint sem minősül alkotmányellenesnek a megkülönböztetés, ha valamely alkotmányos jog vagy az alkotmányba nem ütköző társadalmi cél csak a pozitív értelemben vett megkülönböztetéssel érhető el. A vallásszabadság alkotmányos jog (ideértve a vallásos világnézet oktatását is), amelynek megvalósításához legalább azokat a feltételeket indokolt nyújtani, amelyeket a társadalom ma igényel, és amelyekről az egykori állam fosztotta meg az egyházakat. Az egyházak pozitív megkülönböztetése más szervezetekhez képest ezért nem alkotmányellenes.

5. Felmerült, hogy a vallások (felekezetek) egyenjogúsága és a működőképesség elve indokolná: a korábban államosított tulajdonnal nem rendelkező vallási szervezetek is ingyenesen kapjanak ingatlant. E kérdést a Javaslat nem vonja a szabályozás körébe, mert az a célja, hogy a funkcionalitás elvére alapozva azoknak az egyháznak az ingatlanairól rendelkeznie, amelyeket ingatlanaiktól egykor — a világnézeti megkülönböztetés jegyében, alkotmányellenesen — megfosztottak. A sérelmet szenvedetteket hozza tehát a jogszerű „kiinduló helyzetbe” (a mai viszonyok és lehetőségek szerint), ami a többi, ilyen sérelmet nem szenvedett vallási közösségekhez képest nem jelent tilos diszkriminációt. Természetesen akár az állam, akár az önkormányzat dönthet úgy, hogy ingyenesen ad elhelyezést bármely — a társadalom által igényelt tevékenységet folytató — szervezet számára, így a Javaslat hatálya alá nem tartozó vallási közösségek is.

RÉSZLETES INDOKOLÁS

Alapvető rendelkezések

Az 1. §-hoz

Az 1. § szerint a Javaslat hatálya az Általános indoklásban kifejtett funkcionalitás elvének megfelelően azokra a beépített ingatlanokra terjed ki, amelyeket az egyház hitéleti, oktatási, egészségügyi, szociális, kulturális célra használt, és amelyek 1948. január 1-je után kerültek kártalanítás nélkül állami tulajdonba. Nem kerülnek tehát az egyház részére átadásra a termőföldek, gazdasági létesítmények és más olyan vagyontárgyak, amelyek az egyház jövedelemszerzését szolgálták.

Egyházi szervezetek a szerzetesrendek, a diakonus, diakonissza közösségek, de más, az egyház közvetlen felügyelete alatt álló szervezet is (pl. a Szent István Társulat).

A Javaslat az 1948. január 1-je — a „fordulat éve” — után kártalanítás nélkül állami tulajdonba került ingatlanokra vonatkozik. Így hatálya alá tartoznak az iskolák államosítása (1948: XXXIII. tv.), az alapítványok megszüntetése (1949: 2. tvr.), a megszűnt szerzetesrendek ingatlanainak állami tulajdonba kerülése (1950: 34. tvr.), az egyes házingatlanok állami tulajdonbavétele (1952: 4. tvr.), az ún. közérdekű igénybevétel alapján (jogszabályi felhatalmazás nélkül) és a nem szabad megállapodáson alapuló iskolafelajánlások következtében állami tulajdonba került ingatlanok, ha egyébként megfelelnek a Javaslat 1. §-ának (1) bekezdésében foglalt feltételeknek.

Nem vonatkozik viszont a Javaslat az 1946-ban feloszlott egyházi, vallási egyesületek ingatlanaira. Annak azonban nincs akadálya, hogy ha az újból megalakult ilyen egyesület közérdekű tevékenységet végez (pl. az ifjúság gondozását), a helyi önkormányzat, az ingatlan kezelője — vagy akár az egyház a részére átadott — helyiséggel segítse a tevékenységet.

A Javaslat kiterjesztően értelmezi az egyházi tulajdon fogalmát az egykori kegyúri ingatlanhasználatot és az alapítványi tulajdont illetően [1. § (2) bek.]. Ennek az az oka, hogy nem kívánja kizárni a rendezés lehetőségéből ezeket pusztán elvi alapon.

Különösen a fővárosban fordult elő olyan eset (de más településen is lehetséges), hogy a hitéleti célú épület (templom, plébánia) a főváros mint kegyuraság által adott ingatlanon állt, és ily módon az állami tulajdonbavételt formálisan nem az egyháztól történt, hanem a fővárosi (közületi) tulajdon vált — jogszabályi rendelkezés folytán — állami tulajdonná. Nyilvánvalóan helyesebb, ha a templom egyházi és nem önkormányzati tulajdonban van. Az alapítvány figyelembevétele pedig különösen akkor indokolt, amikor egy kis egyháznak csupán néhány ingatlana (oktatási intézménye) volt, és ez alapítványként működött. Az egykor nagyobb ingatlanvagyonnal rendelkező egyházaknál e lehetőségnek alig van jelentősége.

Kiterjeszti a Javaslat hatályát az 1. § (3) bekezdése is, de csupán annyiban, hogy pl. az állami tulajdonba kerüléskor a templomhoz, rendházhoz tartozó kert — ha a törvény hatálybalépésekor még nincs beépítve — az épülethez átadható legyen. Az ilyen esetekben általában szükséges ingatlan-megosztásról a tulajdonos, kezelő gondoskodik. Az állami tulajdonba vett felekezeti temető is átadható. A hatályos jog szerint egyébként a felekezeti temető fenntartója a felekezethez való tartozásra tekintet nélkül köteles lehetővé tenni a halott eltemetését.

Az 1. § (4) bekezdésében általánosan kimondott elidegenítési és terhelési tilalom azt kívánja megakadályozni, hogy a volt egyházi ingatlanokat a tulajdonos önkormányzat vagy a kezelő kivonhassa a rendezés alól. Ennek megfelelően az ilyen szerződés a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdése szerint semmis. Ezeket az ingatlanokat az állam nem privatizálhatja, és az állami tulajdonból önkormányzati tulajdonba sem kerülhetnek (16. §). Az ingatlanforgalmat korlátozó általános elidegenítési és terhelési tilalmat azonban — a Javaslat felhatalmazása alapján — a Kormány köteles feloldani [21. § (1) bek.], amint az egyházi igénybejelentések alapján külön-külön az egyes ingatlanokra az ingatlannyilvántartásba a tilalmat a művelődési és közoktatási miniszter bejegyeztette [12. § (1) bek.].

A 2. §-hoz

A 2. § (1)—(3) bekezdése a rendezés legfontosabb anyagi jogi szabálya. A Javaslat többi rendelkezése elsősorban eljárási jellegű. Az (1) bekezdés azt fogalmazza meg, hogy milyen érdekek egyeztetésével kell az ingatlanokat egyházi tulajdonba és használatba adni. Az ingatlanügyben eljáró szervek — az egyeztető bizottság, a helyi önkormányzat — számára adja meg az állásfoglalás szempontjait. Ilyen szempont, hogy az állami és az önkormányzati feladatok ellátásához szükséges pénzügyi fedezetről az Országgyűlés és a helyi önkormányzat rendelkezhet, továbbá ha az épületet az egyház nem képes a társadalom, a hívei által elvárt célra használni, az mindenkinek hátrány. Nyilvánvaló, hogy az egyház és az adott település lakosságának egyaránt megfelelő megoldást kell keresni ahhoz, hogy az egyházi működés az igények szerint fejlődhessen. Ez a világnézetiileg erősen differenciált közösségekben nem könnyű feladat, márcsak a szűkös gazdasági lehetőségek miatt sem. Meghatározó jelentőségű ezért az érdekelték előítélet nélküli, a tolerancia elvén alapuló együttműködése. Az érdekegyeztetést szolgálja, hogy az egyház által igényelt ingatlan helyett más ingatlan is adható, ha az a jelenlegi igényeinek megfelel [(4) bek.]. E lehetőség az önkormányzat és az egyház közvetlen megállapodására is vonatkozik (14. §).

Az (1) bekezdésben foglalt feltételek alapján fel sem merülhet, hogy a Javaslat végrehajtása akadályozhatja az önkormányzatokat feladataik ellátásában, ellátási kötelezettségük teljesítésében. Önkormányzati ingatlant csak akkor lehet az egyháznak átadni (akár önként, akár a Kormány intézkedése alapján), ha az önkormányzati feladat ellátása nem szenved csorbát. Ez úgy lehetséges, ha az ingatlant a „feladattal együtt” veszi át az egyház, vagy az önkormányzati feladathoz más megfelelő ingatlan (ennek létesítésére pénz) biztosítható, vagy pedig — ilyen is előfordul — az ingatlant részben vagy egészben nem használják. Egyébként hasonló korlátozást — igaz nem az ingatlanra, hanem a kötelező oktatási feladatot ellátó intézményre — már az önkormányzatok

hatásköréről rendelkező 1991. évi XX. törvény 100. §-ának (2) bekezdése is tartalmaz.

A § (2) bekezdése felsorolja: melyek azok a célok, amelyekhez ingatlant kell biztosítani az egyház részére, az (1) bekezdésben foglalt feltételeket figyelembe véve. Alig megoldható kérdés az „egyház tényleges tevékenysége szerint szükséges mérték” megállapítása. Jogi megoldás igazából nincs, hiszen az egyházak ügyeibe az állam, ideértve a helyi önkormányzatot is, nem avatkozhat be, nem tudja vizsgálni, igazoltatni a működtetés feltételeit, kivéve, ha azt jogszabály az intézményt létesítő bármely szervezet számára előírja. Így tehát az egyházak egyoldalú nyilatkozatáról és felelősségvállalásáról lehet szó, amire utal a 8. § (1) bekezdése is. Más kérdés, hogy a Javaslat szerinti egyes jogi megoldások segíthetik a megalapozott igénylést. Így pl. ezt is szolgálja az ingatlanátadás tíz évre szóló ütemezése, ezen belül az ütemezés hároméves bejelentési lehetősége [4. § (4) bek.], az a körülmény, hogy a későbbi években is lehet módosítani, kivételesen indokolt esetben kiegészíteni az igénylést, az elidegenítési tilalom pedig biztosítékot jelent az ütemezett átadásra.

A (3) bekezdés a Javaslat egyik fontos, kogens anyagi jogi szabályát mondja ki. Nem ritka ugyanis, hogy a (2) bekezdésben felsorolt célra használt volt egyházi tulajdonú ingatlant az egyházi szervezet bérlőként egyre növekvő bérleti díj ellenében használja, ami különösen sérti az egyházak igazságérzetét. Minthogy ezekben az esetekben az ingatlanhasználó elhelyezéséről nem kell gondoskodni, ezeket az ingatlanokat soron kívül kell az egyház tulajdonába adni [ld. 5. § (4) bek., 9. § (1) bek., 11. § (1) bek.]. Ha az egyház az ingatlant csak részben használja, a tulajdonba adás is ennek megfelelő arányban történik.

Az (5) bekezdés azért rendelkezik arról, hogy az ingatlanrendezés során minden egyház részéről egy szerv, illetőleg az e szerv által erre külön megbízott egyházi szerv járhat el, mert az egykori ingatlanok új tulajdonosát illetően az egyházon belül is lehet véleménykülönbség, ebben pedig állami, önkormányzati szerv nem dönthet. Továbbá az a helyes, ha minden egyház maga

határozza meg, hogy mely ingatlanokat, milyen sorrendben igényel, hiszen az ingatlanban létrehozott intézmény működtetéséért is az egyház felelős. Az eljáró szervet magától érthetődően az az egyház a saját szabályai szerint jelöli ki. (Így nincs akadálya, hogy pl. a szerzetesrendek vagy az egyházközségek vezetői járjanak el ingatlanaik ügyében, erre megbízást kaphatnak.) Az állam szempontjából az a fontos, hogy minden egyházban legyen egy kijelölt szerv, amely az ügyeket összefogja.

Az egyeztető bizottságok feladata és működése

A 3. és 4. §-okhoz

Az ingatlanátadásra teljesen kötött szabályokat nem lehet meghatározni, ezért megfelelő egyeztető rendszer kialakítása szükséges. Erre szolgál az érdekelt egyház és a Kormány egyenlő számú képviselőiből alakuló bizottság, amely elbírálja az igényeket, és javaslatot tesz a Kormány részére, hogy — tízéves időszakra ütemezve — mely ingatlanok kerüljenek átadásra. Ha az egyeztető bizottság önkormányzati tulajdonban levő ingatlanról tárgyal, a bizottságnak tagja az önkormányzat képviselője is. A Javaslat a bizottság döntéshozatalára vonatkozóan is garanciákat határoz meg.

Az egyeztető bizottság által átadásra javasolt ingatlanok jegyzéke hosszabb időszakra szól, ezért célszerű lehetőséget adni az egyház számára, hogy a most kibontakozóban levő tevékenységének eredményeit figyelembe véve 3 év alatt nyilatkozhasson a további 7 év alatt átvenni kívánt ingatlan átvételének éves ütemezéséről. E nyilatkozat alapján a jegyzék (7. §) módosítására vonatkozó szabályok szerint [8. § (4) bek.] kell eljárni.

Az 5. §-hoz

E § azt kívánja elősegíteni, hogy lehetőség szerint a bizottsági tárgyalás (6. §) előtt az egyház és az ingatlan jelenlegi tulajdonosa, kezelője — más érdekelt, használó bevonásával — közvetlenül állapodjanak meg az átadásról. A közvetlen megegyezéssel ugyanis egyszerűbben rendezhető az ügyek többsége, az érdekelt-

tek szándékai jobban érvényesülhetnek. Különösen célszerű ez a megoldás a lakosság számára ellátást nyújtó, az önkormányzatok által fenntartott intézmények, illetőleg az önkormányzati tulajdonú ingatlanok esetén. A megegyezést elősegítheti, ha az egyház az ingatlant a jelenlegivel azonos célra tudja használni (iskola, szociális otthon stb.), és ezzel — legalábbis részben — az adott területen a közfeladatot is ellátja.

A 6. §-hoz

A bizottság a Javaslat szerint akkor hoz döntést, ha az 5. §-ban leírt eljárás nem járt eredménnyel. Döntésekor minden körülményre tekintettel kell lennie. Ezért írja elő a Javaslat az előkészítés tartalmi követelményeit (minden érdekelt nyilatkozzék, az érdekelt miniszter az ellátási, működtetési lehetőségek, a költségvetési teher miatt). Ekkor kell meghatározni azt is, hogy előreláthatólag (3, illetőleg 10 éven belül) kiket fog terhelni az átadással kapcsolatban kötelezettség.

Ha a közvetlen megállapodás nem járt eredménnyel, a bizottság munkájában az ügyek várhatóan hosszadalmas vizsgálatot, egyeztetést tesznek szükségessé. Minden esetben meg kell oldani ugyanis a jelenlegi használó (legtöbbször ellátást nyújtó intézmény) elhelyezését is. Ezért arra kell törekedni, hogy minél több ügyet rendezzenek helyben, illetőleg ha ez nem sikerül, pontosan jelezzék, milyen központi segítségre van szükség.

A Kormány eljárása

A 7. §-hoz

A bizottság előterjesztését (javaslatát) a Kormány hagyja jóvá, ezzel tízéves időszakra meghatározva az átadásra kerülő ingatlanok jegyzékét. Erre a felkészülési szakaszra mind az egyháznak, mind az ingatlan jelenlegi tulajdonosának, kezelőjének szüksége van. A Kormány a bizottság által átadásra javasolt ingatlanok jegyzékén változtathat, abból elhagyhat, abba a nem támogatott igényekből felvehet.

A jóváhagyott átadási jegyzék későbbi kiegészítésének kivételes lehetősége figyelemmel van a ma még nem pontosan felmérhető későbbi változásokra, és nem kényszeríti az egyházat a „mindent most kell igényelni” elv érvényesítésére. Ez a helyzet némi bizonytalanságot valóban jelent a jelenlegi tulajdonos, kezelő, használó részére, de még mindig kevesebb hátránnyal jár, mint a jogvesztő határidő előbb említett lehetséges következményei. A kiegészítés történhet akár a jegyzékbe nem került alapigénylésből [11. § (1) bek.], de új igénybejelentés alapján is, külön indokolási kötelezettséggel. A tízéves időszak végét ilyen kiegészítés esetén is az első jegyzék előterjesztésének évétől kell számítani. Ezzel áll összhangban a későbbi igénybejelentés [11. § (2) bek.] alapján elrendelésre kerülő elidegenítési és terhelési tilalom ideje is.

A 8. és 9. §-okhoz

E §-ok az egyes ingatlanok átadásának eljárási rendjét szabályozzák.

Minthogy a jegyzék hosszabb időszakra határozza meg előre az átvétel idejét, az egyes ingatlanokra vonatkozóan az egyháznak külön — a tárgyévét megelőző év március 31-ig — kell bejelentenie, hogy készen áll az átvételre, az ehhez szükséges feltételek nála megvannak. Erre azért is szükség van, mert a használonak is fel kell készülnie az átadásra, valamint a megoldáshoz gyakran költségvetési támogatás is kell és az erre vonatkozó igényt az éves költségvetési törvényjavaslatban terjeszti a Kormány az Országgyűlés elé.

A 8. § (2) bekezdése kivételes kötelező szabályt tartalmaz, amely szerint a jegyzékbe felvett ingatlanok évente legalább 5 %át az egyháznak át kell adni, feltéve hogy legalább ennyit igényelt is abban az évben. (Az Országgyűlésnek tehát legalább az ehhez szüksége pénzügyi fedezetet kell biztosítania.)

A Kormány által hosszú távra meghatározott ingatlanátadási jegyzék és az Országgyűlés pénzügyi döntése alapján közvetlenül még nincs lehetőség az egyes ingatlanok ügyének megfelelő lezá-

rására. Ezért rendelkezik úgy a Javaslat, hogy az egyedi döntéseket — a Kormány rendelkezésének megfelelően — a művelődési és közoktatási miniszter adja ki, aki e téren nem mint a művelődési és közoktatási ágazat minisztere kap feladatot és hatáskört a Javaslatban, hanem mint a Javaslat végrehajtásáról gondoskodó miniszter [20. § (2) bek.]. Határozata az a közvetlen rendelkezés, amelynek alapján az ingatlan egyházi tulajdonba és használatba adása, valamint az érdekeltek (a jelenlegi tulajdonos, kezelő, használó, egyéb jogosult) kártalanítása megtörténik.

A 10. §-hoz

E § az ingatlan jelenlegi tulajdonosának, kezelőjének, használójának kártalanításáról olyan módon rendelkezik, hogy az ingatlanátadás nekik a lehető legkevesebb hátrányt okozza (az új igazságtalanság lehető elkerülése), de figyelemmel van arra, hogy az ország nehéz gazdasági-pénzügyi helyzetében is ki kell elégíteni az indokolt egyházi igényeket. A kártalanítás mértékére nézve alapelv: a jelenlegi használó (többnyire közintézmény) megfelelő elhelyezése. Erről azonban lehetőség szerint magának a jelenlegi tulajdonosnak, kezelőnek kell gondoskodnia, végső soron azonban a szükséges kártalanítást az állami vagyonból kell fedezni. A kártalanítási döntés meghozatalánál (ki, miként vegyen részt pl. az elhelyezés megoldásában, a költségek fedezésében) az előzetes eljárásban született megállapodásokat, megismert lehetőségeket figyelembe kell venni, illetőleg a kisajátítási kártalanítás szabályait (pl. a cserehelyiség megfelelősége) kell alkalmazni.

A kártalanítás egyébként a kisajátítási kártalanításra vonatkozó rendelkezések szerint történik, tehát a helyi önkormányzat a tulajdonában lévő ingatlanért a tulajdon elvonásakor teljes, feltétlen és azonnali kártalanításra jogosult. Az állami tulajdonú ingatlan kezelőjének a kezelői jogért járó kártalanítása azonban korlátozott.

A § (3) bekezdése egyházi javaslatot fogalmaz meg, miszerint az egyház vállalhatja a szükséges kártalanítás (vagy egy ré-

sze) pénzügyi fedezetének biztosítását, ha annak későbbi visszafizetésére a Kormány garanciát nyújt (természetesen az erre vonatkozó pénzügyi lehetőségek között). Ez a rendelkezés a külföldi egyházi segítőkézséget és országunk jelenlegi pénzügyi problémáit tükrözi.

A 11. §-hoz

A § az egyházak ingatlanigényeinek bejelentésére 90 napos határidőt állapít meg. Ez elegendő idő, mert az egyházak az előzetes felmérést — az akkori Kormány felhívása alapján — már 1990. januárjában megkezdték.

A (2) bekezdés szerint nincs akadálya annak, hogy az egyház a 90 nap elteltével — 10 éven belül — jelentsen be igényt, de ez már csak az alapigénylések [(1) bek.] jóváhagyásáról hozott kormánydöntést követően kerül elbírálásra és az elidegenítési és terhelési tilalom kezdete is az alapigénylésre vonatkozó szabály szerint alakul (tehát a 2 év múlva igényelt ingatlanra már csak 8 évig tart).

Ez utóbbi megoldás nem elsősorban az igénybejelentésből való kifejejtés ellen véd, hanem inkább arra ad lehetőséget, hogy az egyházi tevékenység előre nem látott mérvű fejlődése esetén mód legyen az igénylésre. A későbbi igénybejelentésre azonban már nem fog kiterjedni a törvény hatálya [a 17. § (2) bek. kivételével], ha időközben az ingatlant az állami vagy önkormányzati tulajdonból elidegenítették.

Az igénybejelentés tartalmának a bizottság által elkészítendő jegyzék számára szükséges adatokhoz kell igazodnia. Nyilvánvalóan azonban nem az ingatlanátadás tervezett évét — amiben egyeztetésre van szükség — kell közölni, hanem az ezzel kapcsolatos egyházi igényt. Ezzel az időbeli sorolással is közlik az egyházak az igénylésben az általuk megállapított fontossági sorrendet. (Ezért is indokolt, hogy egyházanként egy szerv nyújtsa be az igénylést.) Célszerű már az igénylésben közölni, ha az egyház elfogadná a 4. § (2) bekezdésének f) pontja szerinti megoldást, a g) pontra nézve azonban természetesen nem kell nyilatkozni. Az

eljárás meggyorsítása érdekében szükséges a bizonyításra alkalmas minden iratot csatolni (ideértve az ingatlan-nyilvántartásban fellelhető iratokat is). Az igénylés módosítása nem az új igénybejelentést (kiegészítést), hanem az eredetileg közölt adatok módosítását (pl. használati cél, átvétel éve), esetleg az igény visszavonását jelenti.

Elidegenítési és terhelési tilalom

A 12. §-hoz

Az egyház igénybejelentését — ha az igényelt ingatlan a Javaslat 1. §-ban meghatározott feltételeknek megfelel — a művelődési és közoktatási miniszter záradékolja, és egyúttal megkeresi az illetékes megyei (fővárosi) földhivalt, hogy az elidegenítési és terhelési tilalomnak az ingatlannyilvántartásba való bejegyzése iránt intézkedjék. (Az eddigi tapasztalatok szerint nagy számú igénybejelentésre is lehet számítani, ezért célszerű, ha az egyetlen, országosan eljáró miniszter rendelkezését a megyei szintű földhivatalok továbbítják az illetékes helyi — körzeti — földhivatalokhoz.)

Ha olyan ingatlant igényel az egyház, amely nem tartozik a törvény hatálya alá, az elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzése iránt a művelődési és közoktatási miniszter nem rendelkezik, de e határozatának felülvizsgálatát a bíróságtól lehet kérni (13. §). Ilyen esetben az ingatlannyilvántartásban a perfeljegyzésről kell haladéktalanul gondoskodni, hogy így az ingatlan forgalmát a jogerős döntés meghozataláig korlátozni lehessen.

A kezelői jog átadásával ugyan nem kerül ki az ingatlan a törvény hatálya alól, de az rendszerint együtt jár a használat változásával is, ami már nehezíti az átadást. Ez indokolja a kezelői jog forgalmának tiltását is.

Fel kell oldani a tilalmat, ha az egyház a Javaslatban biztosított igényével nem él, vagy az igényelt ingatlan helyett más ingatlan átadásában, pénzbeli kártalanításban [2. § (4) bek.] állapodtak meg [(4) bek.]. Fel lehet oldani a tilalmat, ha ezzel az

érdekelte egyház is egyetért [(5) bek.], mert előfordulhat, hogy más megfelelő megoldást találnak az igény kielégítésére.

A művelődési és közoktatási miniszter a határozatai meghozatala során az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló — az 1981. évi I. törvénnyel módosított és egységes szerkezetbe foglalt — 1957. évi IV. törvény szerint jár el (pl. bizonyítás, határozat közlése).

Felülvizsgálat

A 13. §-hoz

Bonyolult kérdés az eljárás során a jogorvoslat szabályozása. A Javaslat szerint hozható alapvető érdemi döntés — az ingatlanátadás — lényegét tekintve az érdekeltek (Kormány, önkormányzat, kezelő, egyház) megegyezése, és a megvalósulás végső soron a pénzügyi lehetőségektől függ. E § (1) bekezdésében szabályozott jogorvoslat a döntés érdemére kiható eljárási jogsértés esetén, illetőleg a jelenlegi tulajdonost, kezelőt, használót, egyéb jogosultat megillető kártalanítás kérdésében, valamint — és ez fontos garancia — az igénylés jogalapját illetően (12. §) nyújt bírósági úton orvoslási lehetőséget. Természetes továbbá, hogy a törvénysértésre hivatkozáskor nemcsak e törvény, hanem bármely törvény (ideértve a lelkiismereti szabadságot, az önkormányzati feladatok épségét biztosító törvényeket is) megsértéséről lehet szó.

Ha a miniszter határozata nem felel meg a Kormány döntésének, vagy a Javaslatban előírt határidőt lépi túl, a minisztert a Kormány utasíthatja a megfelelő határozat kiadására.

Az ingatlan közvetlen igénylése

A 14. §-hoz

Az egyház és a helyi önkormányzat, illetőleg az ingatlan kezelője közvetlenül is megállapodhat az ingatlanátadásról. Ez a lehetőség nagy szerepet játszhat az egyházak működési feltételeinek rendezésében, figyelemmel arra, hogy az előzetes felmérések szerint nagyszámú az ingatlanigény, és közülük sok az olyan

helyi jelentőségű, amit könnyebben rendezni lehet közvetlen megállapodással (pl. egyházi alkalmazottak szolgálati lakása, iskola, templomkert). Az ilyen megállapodásnak része lehet az ingatlanhasználatra vonatkozó megegyezés is (pl. szociális otthonnál az önkormányzat beutalási lehetősége, az otthonban lakók elhelyezésének változatlanul hagyása, középiskola esetén a városban lakók számára a beiskolázási arány megállapítása). Az ingatlanátadásról a rendelkezni jogosult képviselőtestület dönt, a szükséges érdekegyeztetések (pl. iskola esetén a szülőkkel, nevelőtestülettel), illetve a lakossági vélemény megismerése után. Az ingatlanátadásnak — a Javaslat külön rendelkezése folytán, a hatálya alá tartozó ingatlanokat illetően — nem akadályozza az Öt. 79. §-ában foglalt, a vagyon forgalomképességére vonatkozó rendelkezés. (Ugyanez irányadó a Javaslat 5. §-ában említett eljárás esetén is.) A jelenlegi használó elhelyezéséről az ingatlant átadó (tulajdonos, kezelő) vagy a kezelő alapító szerve gondoskodik, de — a lehetőséghez képest — e célra az állami költségvetés is fedezetet nyújt.

Egyéb rendelkezések

A 15. §-hoz

E szabályozás alapja, hogy már előre látható: valamennyi volt egyházi tulajdonú ingatlan átadására nem kerül sor, mert ezeknek az ingatlanoknak a fenntartása, az intézmények működtetése sem valósítható meg, a társadalmi igények is változtak. Ugyanakkor az egyházak mind teljesebb anyagi autonómiájának megvalósítását segíti elő — amint erre az Általános indokolás már utalt —, ha az egyház részleges kárpótlást kaphat a tőle 1948. január 1-je után kártalanítás nélkül állami tulajdonba került ingatlanokért (kivéve a Javaslat alapján átadásra kerülő ingatlanokat), amit az egyház a társadalom számára hasznos tevékenységének anyagi fedezetéül használhat fel. (Ebből akár ingatlant is vásárolhat.) A kárpótlás összegéről a Kormány és az egyház erre illetékes szerve (képviseelője) állapodhat meg, de kifizetése az Ország-

gyűlés által — az ország anyagi teherbíró képessége szerint — meghatározott ütemben történhet.

A 16. §-hoz

E § kizárja azoknak az állami tulajdonban levő ingatlanoknak az önkormányzati tulajdonba kerülését, amelyeket a Kormány által jóváhagyott jegyzék szerint az egyháznak kell átadni. Ha az ingatlan az említett jegyzékben nem szerepel, de arra a Javaslat szerint az elidegenítési és terhelési tilalmat elrendelték, az a művelődési és közoktatási miniszter hozzájárulásával az önkormányzat tulajdonába kerülhet. A Javaslat hatálya alá tartozó ingatlanok az önkormányzati tulajdonba kerülést korlátozó említett döntések meghozataláig nem kerülhetnek át az állami tulajdonból az önkormányzat tulajdonába [16. § (5) bek.].

A 17. §-hoz

Az (1) bekezdés arra ad lehetőséget, hogy az egyház igényelje az olyan ingatlana használatának visszaszerzését (a használó kihelyezését), amelynek tulajdonjogát ugyan nem vonták meg tőle, de egykori állami intézkedés alapján és azóta is, az egyházzal kötött szerződés nélkül az ingatlant más használja. Mód van arra is, hogy a használó és az egyház bérleti szerződéssel rendezze a fennálló állapotot, ha az egyház maga nem kívánja használni az ingatlant.

A (2) bekezdés kivételes szabályt ad arra az esetre, ha az egyház számára mással nem pótolható jelentőségű ingatlan már kikerült az állam vagy a helyi önkormányzat tulajdonából, és különleges indoka van, főként pedig a pénzügyi fedezet is biztosítható a visszaszerzésre. Ilyen esetben a kisajátításról szóló jogszabály szerint lehet az ingatlant az egyház számára megszerezni.

A 18. §-hoz

A Javaslatban foglaltak minél gyorsabb végrehajtását szolgálja a más jogszabályokból eredő korlátozások feloldása.

A 19. §-hoz

Figyelemmel a rendezést szükségessé tevő — a Javaslat preambulumban kifejtett — körülményekre, az illetékmentesség kimondása indokolt.

Záró rendelkezések

A 20. §-hoz

Az 1. §-nak az azonnali hatálybalépése az általános érvényű elidegenítési és terhelési tilalom kimondása miatt szükséges.

A Javaslatban foglalt feladatok végrehajtása az eddigi tapasztalatok szerint a közigazgatás számára sok munkát fog adni (sorozatos egyeztetések, tényállás-megállapítás stb.). Meg kell határozni, hogy ezért mely központi közigazgatási szervezet felelős, és a szükséges pénzügyi fedezetről is gondoskodni kell.

A 21. §-hoz

E § felhatalmazást ad a Kormánynak, hogy miután valamennyi, a 11. § (1) bekezdése alapján tett igénylés ügyében az egyedi intézkedés megtörtént — az ingatlannyilvántartásban az elidegenítési és terhelési tilalmat bejegyezték —, az általános tilalmat feloldja (ez a tilalom az eljárási szabályokkal összhangban mintegy 6 hónapig tart).

A 22. §-hoz

A 17. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezéssel összefüggésben a kisajátítási jogcímek kiegészítése szükséges.

A 23. §-hoz

A Javaslatban az Országgyűlés csak az egykor ingatlantulajdonnal rendelkező egyházak ingatlanhoz (épülethez) juttatását rendezi, valamennyi egyház, vallásfelekezet, vallási közösség működésének anyagi, pénzügyi feltételei külön szabályozást igényelnek. Ennek a szabályozásnak az egyházak mind teljesebb gazdasági autonómiáját kell szolgálnia.

XV.
AZ ORSZÁGGYŰLÉS
30/1990. (III. 21.) OGY határozata az egyetemekről
(Részlet)

1. Az egyetemek, valamint a hittudományi egyetemek felsorolását a határozat melléklete tartalmazza.
2. Ez a határozat 1990. július 1-jén lép hatályba.

Melléklet
Állami egyetemek

Hittudományi egyetemek

Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia
(Budapest)

Budapesti Református Teológiai Akadémia

Debreceni Református Teológiai Akadémia

Evangélikus Teológiai Akadémia (Budapest)

Országos Rabbiképző Intézet (Budapest)

XVI.
A MINISZTERTANÁCS
1048/1990. (III. 21.) MT határozata a főiskolákról
(Részlet)

1. A főiskolák, valamint a hittudományi főiskolák felsorolását e határozat *melléklete* tartalmazza.

2. Ez a határozat 1990. július 1-jén lép hatályba.

Melléklet
az 1048/1990. (III. 21.) MT határozathoz
Állami főiskolák

Nem állami főiskola

Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete (Budapest)

Hittudományi főiskolák

Egri Hittudományi Főiskola

Esztergomi Hittudományi Főiskola

Győri Hittudományi Főiskola

Szegedi Hittudományi Főiskola

Görög Katolikus Hittudományi Főiskola (Nyíregyháza)

Ferences Hittudományi Főiskola (Budapest)

Pannonhalmi Szent Gellért Főiskola

Piarista Hittudományi és Tanárképző Főiskola (Budapest)

Baptista Teológiai Akadémia (Budapest)

H. N. Adventista Egyház Lelkészképző Intézete (Budapest)

XVII.

A MINISZTERTANÁCS

76/1990. (IV. 25.) MT rendelete az egyházak gazdálkodásának egyes kérdéseiről

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény (a továbbiakban: Lvt.) 24. §-ának (2) bekezdésében kapott felhatalmazás alapján a Minisztertanács a következőket rendeli:

A rendelet hatálya

1. § A rendelet hatálya kiterjed arra az egyházi jogi személyre [Lvt. 13. § (1)—(2) bekezdése], amely az állami költségvetésből, illetőleg más elkülönített pénzeszközből költségvetési támogatást kap (Lvt. 19. §), vagy vállalkozási nyereségadó köteles tevékenységet folytat.

Egyházi jogi személy gazdálkodása

2. § (1) Az egyházi jogi személynek az állami támogatásból, a gazdasági-vállalkozási tevékenységből [a vállalkozási nyereségadóóról szóló módosított 1988. évi IX. törvény — a továbbiakban: VA — 1. § (1) bekezdés] származó, illetőleg az egyéb bevételeit elkülönítetten kell nyilvántartania.

(2) Az egyházi jogi személy a meghatározott célra szolgáló támogatás felhasználását, maradványának elszámolását a céltámogatást nyújtó szervezet előírásai szerint végzi.

3. § (1) Az egyházi jogi személy költségeit (kiadásait) az alábbi csoportosításban tartja nyilván:

a) kulturális, nevelési-oktatási, felsőoktatási, szociális és egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi, sport, tudományos, műemlékvédelmi tevékenységgel kapcsolatos közvetlen költségek;

b) a hitéleti tevékenység megvalósítása érdekében, valamint

a hitéleti célú ingatlanfenntartással, temetőfenntartással kapcsolatos közvetlen költségek (kiadások);

c) a gazdasági-vállalkozási tevékenység közvetlen költségei.

(2) Az (1) bekezdésben nem említett egyéb (közvetett) költségek az (1) bekezdésben foglalt tevékenységek között, a bevételek vagy a közvetlen költségek arányában kell megosztani.

(3) Az egyházi jogi személynek az (1) bekezdés a) és b) pontjában említett tevékenységek megvalósítására szolgáló állóeszközei értékcsökkenését az alapítói (induló) vagyonnal szemben kell elszámolnia, a VA 1., 2. számú mellékletében meghatározott szabályok szerint.

Könyvviteli és nyilvántartási szabályok

4. § Az egyházi jogi személy könyvviteli kötelezettsége megállapításánál a 2. §-ban meghatározott bevételek éves együttes összegét kell alapul venni. Ha a bevétel együttes összege az 50 millió forintot nem éri el, választható az egyszeres könyvvitel előírásain alapuló naplófőkönyv vezetése. Ezt meghaladó bevétel esetén az egyszerűsített kettős könyvvitel szabályai szerint kell eljárni. Ha az egyházi jogi személy részére nyújtott állami támogatás összege az évi 50.000 forintot nem haladja meg és vállalkozási tevékenységet nem végez, elegendő — a saját belső szabályzatuk szerint — pénztárkönyv vezetése. A könyvvizetésre egyebekben a könyvvitel rendjéről szóló általános szabályokat kell alkalmazni.

A vállalkozási tevékenységből származó eredmény megállapítása, módosítása

5. § (1) Az egyházi jogi személynek a gazdasági-vállalkozási tevékenységből származó eredményét az VA előírásai szerint a (2)—(3) bekezdésben foglalt eltérésekkel kell megállapítania.

(2) Az eredmény megállapítása során a költségek között a vállalkozási tevékenységet szolgáló állóeszközök értékcsökkenési leírása számolható el a VA 1., 2. számú mellékletében meghatározott szabályok szerint.

(3) A kulturális, nevelési-oktatási, felsőoktatási, szociális, egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi, sport, tudományos, műemlékvédelmi és hitéleti célú ingatlan-fenntartó tevékenységet folytató egyházi jogi személy — ha e tevékenységekből származó tárgyévi bevételei nem fedezik a tárgyévi kiadásait — a gazdasági-vállalkozási tevékenységének eredményéből az e célokra fordított összeget az eredmény megállapításánál adóalap-csökkentő tényezőként veheti figyelembe.

A vállalkozási nyereségadó alapja

6. § A gazdasági vállalkozási tevékenység eredménye után fizetendő vállalkozási nyereségadó alapja a naptári évben elért — az 5. § szerint módosított — eredmény pozitív összege (nyeresége).

Eljárási szabályok

7. § (1) Az állami költségvetéssel szembeni pénzügyi kötelezettségek és igénybevehető támogatások bevallása és pénzügyi rendezése önadózás formájában, az adóigazgatási eljárásról szóló jogszabályok szerint történik.

(2) Az egyházi jogi személy mérleg, illetőleg vagyonkimutató készítése kötelezettségének az erről szóló pénzügyminiszteri rendeletben foglaltak szerint tesz eleget.

Záró rendelkezések

8. § (1) Ez a rendelet kihirdetése napján lép hatályba.
(2) E rendelet 5—6. §-át első ízben az 1990. évi eredményelszámolás során kell alkalmazni.

(3) Az egyházi jogi személy végleges induló vagyonának az 1990. december 31-i állapotnak megfelelő vagyont kell tekinteni.

(4) Az egyházi jogi személy 1990. évben — az előző évi bevételtől függetlenül — választhatja az 1989. évben alkalmazott

könyvvézetési rendszert, de az eredmény meghatározásánál a VA szerinti új adattartalmat biztosítani kell.

Németh Miklós s. k.,
a Minisztertanács elnöke

XVIII.
A MINISZTERTANÁCS
89/1990. (V. 1.) MT rendelete
a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény
végrehajtásáról
(Részlet)

A Minisztertanács a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény (a továbbiakban: T) végrehajtására a következőket rendeli:

A T. 10—14. §-aihoz

167. § A szolgálati idő számításánál figyelembe kell venni az egyházi személyeknek e minőségben eltöltött idejét, ha

a) ezt követően legalább annyi szolgálati időt szerzett, mint amennyi időn át egyházi személyként működött, vagy

b) nem egyházi személyként szerzett szolgálati ideje alapján is jogosult lenne nyugdíjra.

168. § (1) Szolgálati időnek számít a szerzetesrendi tagként pedagógus munkakörben eltöltött idő.

(2) Szerzetesrendi tagként nem pedagógus munkakörben eltöltött időt akkor kell szolgálati időként figyelembe venni, ha a szerzetesrendi tag

a) túlnyomórészt nem szerzetesrendi tagok részére végzett munkát, vagy

b) a szerzetesrendi tagok részére létesített intézménynek az állam által történt átvételekor munkaviszonyba lépett.

(3) A (2) bekezdés rendelkezései szerint kell figyelembe venni a diakonissza nővérek és a Szociális Misszió Társulat nővéreinek ilyen minőségben munkában töltött idejét is.

169. § Az egyházi személyként és a szerzetesrendi tagként

szerzett szolgálati időt az egyházi szervek által kiállított igazolás alapján lehet figyelembe venni.

177. § Nem számít megszakításnak az az idő, amely alatt az igénylő

j) egyházi személy volt.

XIX.
A MINISZTERTANÁCS
1108/1990. (VI. 13.) MT határozata
egyes testületek megszüntetéséről

1. §. A Minisztertanács

— az Országos Vallásügyi Tanácsról szóló 1092/1989. (VI. 30.) MT határozatot és az ezt módosító 1070/1990. (IV. 23.) MT határozatot;

hatályon kívül helyezi.

XX.

A KORMÁNY

1059/1991. (XII. 6.) Korm. határozata
a főiskolákról szóló 1048/1990. (III. 21.) MT
határozat módosításáról

1. A főiskolákról szóló — az 1051/1991. (XI. 5.) Korm. határozattal módosított — 1048/1990. (III. 21.) MT határozat mellékletének a hittudományi főiskolákat felsoroló része a következőkkel egészül ki:

„Pécsi Hittudományi Főiskola

Veszprémi Hittudományi Főiskola

Wesley János Lelkészképző Főiskola (Nyíregyháza)

Közép-Kelet Európai Bibliaiskola és Lelkészképző Intézet
(Budapest)

Az Evangéliumi Pünkösdi Közösség Bibliai Főiskolája (Budapest)

A Tan Kapuja Buddhista Főiskola (Budapest)

Sárospataki Református Teológiai Akadémia

Pápai Református Teológiai Akadémia

Nagykőrösi és Dunamelléki Református Hitoktató és Tanítóképző Főiskola.”

2. Ez a határozat közzététele napján lép hatályba.

Dr. Antall József s. k.,
miniszterelnök

XXI.

A KORMÁNY

185/1991. (XII. 30.) Korm. rendelete
az egyházi jogi személyek és az általuk alapított
intézmények éves beszámoló készítésének
és könyvvézetési kötelezettségének sajátosságáról

A számvitelről szóló 1991. évi XVIII. törvény (a továbbiakban: Tv.) 94. §-ának b) pontjában kapott felhatalmazás alapján a Kormány a következőket rendeli el:

A rendelet hatálya

1. § (1) A rendelet hatálya kiterjed minden, az 1990. évi IV. lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvény szerint működő egyházra, egyházi jogi személyre, az egyház önálló képviselői szervvel rendelkező szervezeti egysége, egyház által alapított intézményre (a továbbiakban: egyház).

(2) Az egyház a Tv. előírásait az e rendeletben meghatározott kiegészítésekkel alkalmazza.

Beszámolási kötelezettség

2. § (1) Az egyház által készítendő beszámoló formáját az éves összes bevétel nagysága, valamint az határozza meg, hogy folytat-e vállalkozási tevékenységet.

(2) A beszámoló lehet

- a) egyszerűsített éves beszámoló;
- b) egyszerűsített mérleg.

(3) Az egyházak egyszerűsített éves beszámolója az e rendelet 1. számú melléklete szerinti mérlegből és eredménykimutatásból áll.

(4) Az egyházak egyszerűsített mérlege az e rendelet 2. számú melléklete szerinti mérlegből és eredménylevezetésből áll.

(5) Egyszerűsített éves beszámolót köteles készíteni az az egyház, amelynél két egymást követő évben az összes hitéleti tevékenységből, továbbá az e tevékenység megvalósítása érdekében végzett szolgáltatásból származó (pl. hitélethez szükséges kiadványok, kegytárgyak előállítás, értékesítése, temető fenntartása, egyházi célra használt épületek részleges hasznosítása, a kulturális nevelési-oktatási, szociális és egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények működtetése (a továbbiakban: hitéleti tevékenység), valamint a külön jogszabály szerint meghatározott vállalkozási (a továbbiakban: vállalkozási) bevétel együttes összege meghaladja az 50 millió forintot.

(6) Egyszerűsített mérleget készíthet az az egyház (értékhatártól függetlenül), amely vállalkozási tevékenységet nem folytat, illetve, amely folytat vállalkozási tevékenységet, azonban a hitéleti tevékenységből és a vállalkozási tevékenységből származó bevételének együttes összege — két egymást követő évben — az 50 millió forintot nem haladja meg.

(7) Az egyháznak kiegészítő mellékletet nem kell készítenie.

(8) A vállalkozási tevékenységet nem folytató egyház a 2. számú melléklet szerinti mérleget, továbbá egyéb beszámolójának formáját és tartalmát az egyházak belső ügyrendi előírásai szerint szabályozza.

Könyvvezetési kötelezettség

3. § (1) A könyvvezetés — a beszámolási kötelezettség függvényében — az egyszeres és a kettős könyvvitel rendszerében történhet.

(2) Egyszeres könyvvitelt köteles vezetni az egyszerűsített mérleget készítő egyház.

(3) Kettős könyvvitelt köteles vezetni az egyszerűsített éves beszámolót készítő egyház.

(4) Az az egyház, amely egyszeres könyvvitelt köteles vezetni, saját elhatározásából bármelyik év január 1-jével áttérhet a kettős könyvvitelre. A kettős könyvvitelre való áttéréssel egyszerűsített éves beszámolót kell készítenie.

(5) A könyvvezetés során elkülönítetten kell kimutatni a hitéleti, valamint a vállalkozási tevékenységgel kapcsolatos bevételeket és költségeket (kiadásokat).

Az egyszerűsített éves beszámoló mérlegének tartalmi sajátosságai

4. § (1) A mérleg tartalmára vonatkozó a Tv. 21—40, §-aiban, valamint a 42. §-ában foglalt előírásokat a (2)—(4) bekezdés szerinti kiegészítésekkel kell alkalmazni.

(2) A mérlegben sem aktív, sem passzív időbeli elhatárolást nem szabad kimutatni.

(3) A mérlegben a saját tőke induló tőkéből és tőkeváltozásból áll, céltartalékot csak a vállalkozási tevékenységgel kapcsolatban lehet képezni.

(4) A hitéleti tevékenységhez használt immateriális javaknál, tárgyi eszközöknél az értékcsökkenést a használatbavételt követően évenként a beszerzési (előállítási) költség alapján számítva a társasági adóról szóló törvény 2. számú melléklete szerint lehet megállapítani.

Egyszerűsített mérleg

5. § Az egyszerűsített mérleg elkészítésekor a Tv. 64—70. és 80. §-aiban foglaltakat kell figyelembe venni azzal, hogy a saját tőke induló tőkéből és tőkeváltozásból áll.

Eredménykimutatás, eredménylevezetés tételeinek tartalma

6. § Az eredménykimutatás tételeinek tartalmát — a bevételeket és a költségeket (kiadásokat) a Tv. 45—49. §-aiban, illetve a Tv. 2. számú mellékletében az eredménylevezetésnél a 80. §-ban foglalt előírások figyelembe vételével kell meghatározni.

Hatálybalépés és átmeneti rendelkezés

7. § (1) Ez a rendelet 1992. január 1-jén lép hatályba.

(2) Az átmeneti rendelkezés részletes szabályait e rendelet 3. számú melléklete tartalmazza.

Dr. Antall József s. k.,
miniszterelnök

I. számú melléklet a 185/1991. (XII. 30.) Korm. rendelethez

AZ EGYSZERŰSÍTETT ÉVES BESZÁMOLÓ MÉRLEGÉNEK ELŐÍRT TAGOLÁSA

<i>Eszközök (aktívák)</i>	<i>Források (passzívák)</i>
A) Befektetett eszközök	C) Saját tőke
I. Immateriális javak	I. Induló tőke
II. Tárgyi eszközök	II. Tőkeváltozás
III. Befektetett pénzügyi eszközök	D) Céltartalék
B) Forgóeszközök	E) Kötelezettségek
I. Készletek	I. Hosszú lejáratú kötelezettségek
II. Követelések	II. Rövid lejáratú kötelezettségek
III. Értékpapírok	
IV. Pénzeszközök	

AZ EGYSZERŰSÍTETT ÉVES BESZÁMOLÓ EREDMÉNYKIMUTATÁSÁNAK ELŐÍRT TAGOLÁSA

Megnevezés	Vállalkozási tevékenység	Hitéleti tevékenység
A) Összes (ár)bevétel		
B) Összes költség (ráfordítás)		
C) Adózás előtti eredmény		
I. Adófizetési kötelezettség		
D) Adózott eredmény		
II. Átcsoportosítás*		
E) Tőkeváltozás		

*Amennyiben a vállalkozási tevékenységből származó eredményt adófizetési kötelezettség nem terheli, illetve a vállalkozásból származó adózott eredményt a hitéleti tevékenység céljaira használ(hat)ják fel, az ennek megfelelő összeggel az adózott eredményt csökkenteni, a hitéleti tevékenység eredményét növelni lehet.

2. számú melléklet a 185/1991. (XII. 30.) Korm. rendelethez

AZ EGYSZERŰSÍTETT MÉRLEG TAGOLÁSA

<i>Eszközök (aktívák)</i>	<i>Források (passzívák)</i>
A) Befektetett eszközök	C) Saját tőke
I. Immateriális javak	I. Induló tőke
II. Tárgyi eszközök	II. Tőkeváltozás
III. Befektetett pénzügyi eszközök	
B) Forgóeszközök	D) Céltartalék
I. Készletek	E) Kötelezettségek
II. Követelések	I. Hosszú lejáratú kötelezettségek
III. Értékpapírok	II. Rövid lejáratú kötelezettségek
IV. Pénzeszközök	

A VÁLLALKOZÁSI TEVÉKENYSÉG EREDMÉNYÉNEK LEVEZETÉSE

- I. Vállalkozási tevékenység bevételei
Hitéleti tevékenység bevételei

Együttes bevétel

II. + Vállalkozási tevékenység bevétele

— Vállalkozási tevékenység költségei (ráfordításai)

Pénzforgalmi könyvvitel szerinti vállalkozási eredmény

+ (—) Vásárolt készletek készletváltozásának értéke

— Befektetett eszközök tárgyévi értékcsökkenési leírása

+ (—) Pénzügyileg realizált vállalkozási eredmény**

**A vállalkozási tevékenység után az adóalap meghatározása a társasági adótörvényben meghatározottak figyelembevételével történik.

3. számú melléklet a 185/1991. (XII. 30.) Korm. rendelethez

Az egyházi jogi személyeknek, valamint az egyházak által alapított intézményeknek a rendező beszámoló készítése során a következők szerint kell eljárni:

1. Az 1991. december 31-én meglévő készpénzállomány, valamint az egyeztetett bankszámlák egyenlegeit az egyszerűsített éves beszámoló mérlegének, illetve az egyszerűsített mérlegnek az Eszköz oldalán a pénzeszközök között, a Forrás oldalán a saját tőke részét képező induló tőke tételen kell felvenni.

2. Az 1991. december 31-i állapotnak megfelelően az értékkel kimutatott eszközöket, a számviteli törvény szerinti minősítés alapján a befektetett eszközök, illetve a forgóeszközök megfelelő tételén az Induló tőkével szemben kell felvenni. Az értékkel ki nem mutatott eszközöket a mérlegbe nem lehet felvenni.

3. Amennyiben az egyháznak más gazdálkodóval, vagy magánszeméllyel szemben követelése, illetve tartozása áll fenn 1991. december 31-én, úgy azt a követelések, illetve a kötelezettségek között kell kimutatni.

XXII.

A BELÜGYMINISZTER

22/1990. (VIII. 13.) BM rendelete az őrizetnek,
illetve az előzetes letartóztatásnak
rendőrségi fogdában történő végrehajtásáról
szóló 11/1990. (II. 18.) BM rendelet módosításáról

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló, módosított 1979. évi 11. törvényerejű rendelet 127. §-ának (3) bekezdésében kapott felhatalmazás alapján az igazságügyminiszterrel és a legfőbb ügyésszel egyetértésben a következőket rendelem:

1. § Az őrizetnek, illetve az előzetes letartóztatásnak rendőrségi fogdában történő végrehajtásáról szóló, 11/1990. (II. 18.) BM rendelet (a továbbiakban: Rendelet) a következő 2/A. §-sal egészül ki:

„2/A. § (1) A fogva tartott számára lehetővé kell tenni, hogy az egyház (felekezet) lelkészének, illetőleg más képviselőjének (a továbbiakban együtt: lelkész) gondozásában részesülhessen.

(2) A fogva tartott és a lelkész találkozását bármelyik fél kezdeményezheti. A fogdában a lelkész és a fogva tartott ellenőrzés nélkül tarthat kapcsolatot.

(3) Lehetővé kell tenni a csoportos vallásgyakorlást.

(4) Az (1)–(3) bekezdésben említett jogosultságok gyakorlása nem sértheti a bíróság, az ügyész, illetőleg a nyomozó hatóság rendelkezéseit, működésének rendjét, a büntetőeljárás érdekeit.

(5) A lelkész az egyházi előjáró megbízólevelével léphet be a fogdába.”

2. § A Rendelet 4. §-a a következő i) ponttal egészül ki:

(A fogva tartásért felelős rendőri szerv... biztosítja:)

i) a fogva tartott, s a lelkész találkozásához — lehetőleg a fogdán belül — a megfelelő helyiséget.”

3. § A Rendelet Mellékletének 7. pontjában tett felsorolás a következőkkel egészül ki:

(A fogva tartottak az alábbi használati tárgyakat tarthatják maguknál:)

„a vallásgyakorláshoz szükséges, az őrzésbiztonságot nem veszélyeztető kegytárgyak.”

4. § Ez a rendelet a kihirdetés napján lép hatályba.

Dr. Horváth Balázs s. k.,
belügyminiszter

XXIII.

AZ IGAZSÁGÜGY-MINISZTER

8/1990.(IV. 27.) IM rendelete a fogva tartottak vallásgyakorlásáról

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi II. törvényerejű rendelet 127. §-ának (1) bekezdésében kapott felhatalmazás alapján — a legfőbb ügyésszel egyetértésben — a következőket rendelem:

1. § A büntetésvégrehajtási intézetben (a továbbiakban: bv. intézet) minden fogva tartott számára lehetővé kell tenni, hogy:

a) istentiszteleten és egyéb vallási rendezvényen (a továbbiakban együtt: istentisztelet) részt vehessen,

b) az egyház lelkészének, illetőleg más képviselőjének (a továbbiakban együtt: lelkész) gondozásában részesülhessen.

2. § A fogva tartott jogosult magánál tartani a vallás gyakorlásához szükséges könyvet; a szükséges mértékű és a biztonságot nem veszélyeztető kegytárgyakat.

3. § A fogva tartott számára lehetővé kell tenni az egyházi házasságkötést, a keresztelést és az egyházi temetést.

4. § (1) Az 1—3. §-okban említett jogosultságok gyakorlása nem sértheti a bv. intézet rendjét és a biztonságot; az előzetesen letartóztatott esetében a bíróság, illetőleg az ügyész rendelkezéseit.

(2) A fogva tartott eltiltható az istentiszteleten való részvételtől, ha az a biztonságot vagy a bv. intézet rendjét veszélyezteti; erről az eltiltás előtt a lelkészt meg kell hallgatni.

5. § Ha a fogva tartottnak kiskorú gyermeke van, lehetővé kell tenni, hogy gyermeke vallásos neveléséről döntsön, és azt írásban vagy szóban a gyermek törvényes képviselőjével (a másik szülővel vagy a gyámmal) közölhesse.

6. § Ha a fogva tartott az egyház részére adományt kíván tenni, írásbeli nyilatkozata alapján a meghatározott összeget a letéti pénzből át kell utalni. A levonás nem előzheti meg a fogva tar-

tott keresményére vonatkozó letiltások teljesítésének sorrendjét.

7. § A lelkész az egyházi előljáró megbízólevelével léphet be a bv. intézetbe.

8. § (1) Az istentiszteletről a fogva tartottakat megfelelő időben tájékoztatni kell. Az istentiszteletre önként jelentkezők részvétele nem korlátozható, kivéve a 4. § (2) bekezdése alapján eltiltottakat, valamint a magánelzárást töltő és a fegyelmező részlegbe utalt fogva tartottakat.

(2) Az istentiszteleten elkövetett fegyelemsértés elbírálása a bv. intézet parancsnokának a hatáskörébe tartozik.

9. § (1) A fogva tartott vallási hovatartozását csak kérelmére és jogainak gyakorlása érdekében szabad nyilvántartásba venni.

(2) A fogva tartott vallási adatairól tájékoztatást a fogva tartott adhat, a bv. intézet ilyen irányú megkeresésnek nem tehet eleget. Ha a fogva tartott a bv. intézetben meghal, a vallási adatairól egyenesági rokona részére a bv. parancsnoka adhat tájékoztatást.

10. § A bv. intézetben a fogva tartott a lelkésszel szabadidejében korlátozás és ellenőrzés nélkül tarthat kapcsolatot. A találkozást bármelyik fél kezdeményezheti.

11. § Az istentiszteletek céljára megfelelő helyiségről a bv. intézet; a vallásgyakorlás tárgyi kellékeiről az egyház gondoskodik.

12. § A bv. intézet köteles elősegíteni az egyház szociális, gondozói tevékenységét, a fogva tartottnak a szabadulásra való felkészítéséhez nyújtott szolgálatait.

13. § (1) A lelkész nem avatkozhat be a büntetésvégrehajtás tevékenységébe.

(2) A büntetésvégrehajtás nem kérhet felvilágosítást a lelkésztől a tevékenysége során tudomására jutott adatokról.

14. § E rendelet alkalmazásában az egyházon a vallásfelekezet(et) és a vallási közösséget is érteni kell.

15. § Ez a rendelet 1990. május 1-jén lép hatályba.

Dr. Kulcsár Kálmán s. k.,
igazságügy-miniszter

XXIV.
AZ IGAZSÁGÜGY-MINISZTER
11/1990. (VI. 13.) IM rendelete
az egyházak nyilvántartásának ügyviteli
szabályairól

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény (Ltv.) 24. §-ának (3) bekezdésében kapott felhatalmazás alapján — a Legfelsőbb Bíróság elnökével egyetértésben — a következőket rendelem:

1. § (1) Az egyházat, az egyház vallásos célra létesült önálló szervezetét, valamint az egyházak szövetségét (a továbbiakban együtt: egyház) a székhelye szerint illetékes megyei bíróság, illetőleg a Fővárosi Bíróság (a továbbiakban együtt: bíróság) az *1. számú mellékletben* megjelölt adatokkal, az ott meghatározott módon veszi nyilvántartásba.

(2) Az egyházat az országos székhelye szerint illetékes bíróságon egy jogi személyként kell nyilvántartásba venni, a szervezeti egységek jogi személyiségéről [Ltv. 13. § (2) bek.] az egyház alapszabálya rendelkezik.

(3) A nyilvántartásba vételről a bíróság a *2. számú melléklet* szerint nyilvántartási értesítőt küld a Legfelsőbb Bíróságnak.

2. § Az egyházat a nyilvántartásból kérelmére [Ltv. 20. § (1) bek.], illetőleg a törlést elrendelő jogerős határozat [Ltv. 20. § (2)—(3) bek.] alapján oly módon kell törölni, hogy az előző bejegyzéseket átlós vonallal át kell húzni.

3. § Az Ltv. hatálybalépése előtt törvényesen elismert egyházként, bejegyzett szerzetesrendként működő szervezetet a bíróság a Pk. lajstromba bejegyzi, és az e rendelet szerinti nyilvántartásba bevezeti. Erről az egyház, szerzetesrend képviselőjét a *3. számú mellékletnek* megfelelően, a Legfelsőbb Bíróságot pedig az 1. § (3) bekezdése szerint értesíti.

4. § Az e rendeletben nem szabályozott kérdésekben — a

6—7. § kivételével — a társadalmi szervezetek nyilvántartásának ügyviteli szabályairól szóló 6/1989. (VI. 8.) IM rendeletben foglaltakat kell megfelelően alkalmazni.

5. § Ez a rendelet a kihirdetés napján lép hatályba.

Dr. Balsai István s. k.,
igazságügy-miniszter

1. számú melléklet a 11/1990. (VI. 13.) IM rendelethez

1. A nyilvántartásba bevezetendő adatok

Nyilvántartási szám:

Lajstromszám:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Sorszám	Az egyház nyilvántartásba vételéről szóló határozat száma, kelte	Az egyház neve	Az egyház székhelye	A képviselet neve	A képviselet címe	A szervezet célja, tevékenységi köre	Áttétel, Megszűnés	Megjegyzés

2. Az ügyek számozását a nyilvántartásban 1-gyel kell kezdeni.

3. Az egyes egyházakat külön lapon kell nyilvántartani.

4. A 7. rovatot az Lt. 13. § (3) bekezdés szerint bejegyzésre kerülő szervezet, illetőleg egyházi szövetség esetén kell kitölteni.

5. A 9. rovatban az Ltv. 13. § (3) bekezdésében említett illetékes egyházi szerv nevét és székhelyét kell bejegyezni.

2. számú melléklet a 11/1990. (VI. 13.) IM rendelethez

Nyilvántartási értesítés a bírósági nyilvántartásba vett egyházzal az egyház vallásos célra létesült önálló szervezetéről, valamint az egyházak szövetségéről

1. A nyilvántartásba vételt elrendelő

1.2. bíróság:

1.3. határozatának száma:

1.4. határozatának kelte:

1.5. nyilvántartási száma:

2. Az egyház

2.1. neve:

2.2. székhelye, címe:

2.3. képviselőjének neve és címe:

..... 19..... hó nap

.....
megyei (fővárosi) bírósági bíró

3. számú melléklet a 11/1990. (VI. 13.) IM rendelethez

..... megyei (Fővárosi) Bíróság

Pk. (1990)

Értesítem, hogy a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény 22. §-a alapján a bíróság az egyházak, egyházi szervezetek bírósági nyilvántartásába nyilvántartási szám alatt bevezette.

Az egyház (szervezet) székhelye:

A képviselő(k)

neve:

címe:

XXV.

A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTER 201/1990. (Műv. K. 16.)

MKM útmutatója a vallásoktatással összefüggő iskolai feladatokról

A vallásoktatás iskolai megszervezése az alkotmányos rendelkezések, a törvények megtartásával² az iskolai munkarend figyelembevételével történjen.

A törvényesség megtartásával azonos fontosságú, hogy a vallásoktatás a társadalmi megbékélés, a kölcsönös türelem és bizalom légkörében valósuljon meg. Mindezek elősegítése érdekében a következőkre hívom fel az iskolák igazgatóinak és az iskola-fenntartóknak a figyelmét:

1. Ha az egyházi jogi személy a vallásoktatást az iskolában kívánja megtartani, a vallásoktatás szervezési kérdéseiben (hely, időpont, beiratkozás, csoportok kialakítása) a helyi lehetőségek és igények ismeretében az iskola, az egyház és az iskolafenntartó állapodjon meg.

2. A vallásoktatásra jelentkező tanulókat felekezetenként, az iskolai tanulócsoporthoz tartozásuk szerint szervezni. Az iskolai tanulócsoporthoz tartozók szervezésére vonatkozó létszámnormatívák alapján célszerű csoportokba szervezni. Az iskola köteles biztosítani a vallásoktatáshoz szükséges tantermet (fűtés, világítás) és csoportonként legfeljebb heti két óra „védett”, vagyis a kötelező iskolai foglalkozások által nem zavart időt, valamint a hitoktató munkafeltételeit. Ahol a heti óraszám lehetővé teszi, a vallásoktatás órája csatlakozzon a napi órarendhez, illetve úgy illeszkedjen az iskolai munkarendbe, hogy az időpont ne zavarja a vallásoktatás eredményességét.

3. A vallásoktatásra való jelentkezés megszervezése, a vallásoktatás tartalmának meghatározása, a hitoktató alkalmazása (dí-

² Ld.: Magyar Köztársaság Alkotmánya 60. §; 1990. évi IV. törvény 17. § (2) bekezdés; 1985. évi I. törvény.

jazása) és tevékenységének ellenőrzése az egyházi jogi személy feladata. A kiskorú gyermek szülője a vallásoktatásban való részvétel iránti igényét az egyházi jogi személy által megjelölt helyen és időben jelentheti be. A jelentkezés, beiratkozás színhelye — megállapodás szerint — az iskola is lehet.

4. A hitoktatót az iskola — a vallásoktatásban résztvevő tanulók vonatkozásában — tekintse pedagógiai partnernek, célszerű véleményét kikérni az említett tanulókkal kapcsolatos nevelési kérdésekben. A hitoktató meghívható a nevelőtestületi értekezletekre, iskolai rendezvényekre. Az iskola nevelőtestületének a tagja is kaphat hitoktatói megbízást.

5. A szülők a gyermeküknek a vallásoktatáson való részvételről az egyházi jogi személytől kérhet okiratot. A vallásoktatással kapcsolatosan ugyanis az iskola irataiba (napló, törzskönyv, bizonyítvány) bejegyzés nem kerül.³

6. Az iskola igazgatója és a hitoktató közötti vitás kérdésekben az egyház az iskolának a helyi irányítását ellátó tanácsai (önkormányzati) szervéhez, az iskola pedig az illetékes egyházi főhatósághoz fordulhat.

Jelen intézkedéssel egyidejűleg az alap- és középfokú oktatási intézményekben folyó vallásoktatásról szóló 4748/1990. számú közlemény, továbbá a fakultatív vallásoktatás óratervéről szóló 4809/1990. számú közlemény érvényét veszti.

Dr. Andrásfalvy Bertalan s. k.,
művelődési és közoktatási miniszter

³ 1990. évi IV. törvény 3. §-ának (2) bekezdése.

KIEGÉSZÍTÉS

A kézirat lezárása óta eltelt időben újabb, témánkat érintő jogforrások keletkeztek. Ezek közül néhányat azért kell idéznünk, mert a Függelékben szereplő jogszabályt módosítanak, az Alkotmánybíróság közelmúltban hozott határozatai pedig kiemelkedő elvi jelentőségük miatt érdemelnek figyelmet.

I. KIEGÉSZÍTÉS

A KORMÁNY

50/1992. (III. 13.) Korm. rendelete az egyházi jogi személyek és az általuk alapított intézmények éves beszámoló készítésének és könyvvizelési kötelezettségének sajátosságáról.

A számvitelről szóló 1991. évi XVIII. törvény (a továbbiakban: Tv.) 94. §-ának b) pontjában kapott felhatalmazás alapján a Kormány az egyházak 1990. évi IV. törvényben biztosított autonómiáját figyelembe véve a következőket rendeli el:

A rendelet hatálya

1. § (1) A rendelet hatálya kiterjed minden, az 1990. évi IV., lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvény szerint működő egyházra, egyházi jogi személyre, az egyház önálló képviselői szervvel rendelkező szervezeti egységére, egyház által alapított intézményre (a továbbiakban: egyház).

(2) A vállalkozási tevékenységet nem folytató egyház a Tv. előírásait az e rendelet 2. és 9. §-ában, a vállalkozási tevékenységet is folytató egyház az e rendelet 3—9. §-aiban meghatározott kiegészítésekkel alkalmazza.

I.

A vállalkozási tevékenységet nem folytató egyház

2. § (1) A vállalkozási tevékenységet nem folytató egyház a beszámoló formáját és tartalmát, a beszámolót alátámasztó nyilvántartási rendet — a (2) bekezdésben foglaltak figyelembe vételével — az egyházak belső ügyrendi előírásai szerint szabályozza.

(2) A könyvvizelés az egyszeres és kettős könyvvitel rendszerében történhet.

(3) Az egyszeres könyvvitelt vezető egyház a Tv. 80. §-ában, a kettős könyvvitelt vezető egyház a Tv. 77—79. §-aiban foglaltakat — a beszámolót alátámasztó sajátos nyilvántartási rendre tekintettel — köteles figyelembe venni.

II.

A vállalkozási tevékenységet is folytató egyház

Beszámolási kötelezettség

3. § (1) Az egyház által készítendő beszámoló formáját az éves összes bevétel nagysága határozza meg.

(2) A beszámoló lehet

a) egyszerűsített mérleg,

b) egyszerűsített éves beszámoló.

(3) Az egyház egyszerűsített mérlege az e rendelet 1. számú melléklete szerinti mérlegből és eredménylevezetésből áll.

(4) Az egyházak egyszerűsített éves beszámolója az e rendelet 2. számú melléklete szerinti mérlegből és eredménykimutatásból áll.

(5) Egyszerűsített mérleget készíthet az az egyház, amely az összes hitéleti tevékenységből, továbbá az e tevékenység megvalósítása érdekében végzett szolgáltatásból származó (pl. hitcselethez szükséges kiadványok, kegytárgyak előállítás, értékesítése, temető fenntartása, egyházi célra használt épületek részleges hasznosítása, a kulturális nevelési-oktatási, szociális és egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények működtetése (a továbbiakban: hitéleti tevékenység), valamint a külön jogszabály szerint meghatározott vállalkozási (a továbbiakban: vállalkozási) tevékenységből származó bevételeinek együttes összege — két egymást követő évben — az 50 millió forintot nem haladja meg.

(6) Egyszerűsített éves beszámolót köteles készíteni az az egyház, amelynek a két egymást követő évben a hitéleti tevékenységből, valamint a vállalkozási tevékenységből származó bevétel együttes összege meghaladja az 50 millió forintot.

(7) Az egyháznak kiegészítő mellékletet nem kell készítenie.

Könyvvizelési kötelezettség

4. § (1) A könyvvizelés — a beszámolási kötelezettség függvényében — az egyszeres és a kettős könyvvitelt rendszerében történhet.

(2) Egyszeres könyvvitelt köteles vezetni az egyszerűsített mérleget készítő egyház.

(3) Kettős könyvvitelt köteles vezetni az egyszerűsített éves beszámolót készítő egyház.

(4) Az az egyház, amely egyszeres könyvvitelt köteles vezetni, saját elhatározásából bármelyik év január 1-jével áttérhet a kettős könyvvitelre. A kettős könyvvitelre való áttéréssel egyszerűsített éves beszámolót kell készítenie.

(5) A könyvvizelés során elkülönítetten kell kimutatni a hitéleti, valamint a vállalkozási tevékenységgel kapcsolatos bevételeket és költségeket (kiadásokat).

Egyszerűsített mérleg

5. §. Az egyszerűsített mérleg elkészítésekor a Tv. 64—70. és 80. §-ában foglaltakat kell figyelembe venni azzal, hogy a saját tőke induló tőkéből és tőkeváltozásból áll.

Az egyszerűsített éves beszámoló mérlegének tartalmi sajátosságai

6. § (1) A mérleg tartalmára vonatkozó, a Tv. 21—40. §-ában, valamint a 42. §-ában foglalt előírásokat a (2)—(4) bekezdés szerinti kiegészítésekkel kell alkalmazni.

(2) A mérlegben sem aktív, sem passzív időbeli elhatárolást nem szabad kimutatni.

(3) A mérlegben a saját tőke induló tőkéből és tőkeváltozásból áll, céltartalékot csak a vállalkozási tevékenységgel kapcsolatban lehet képezni.

(4) A hitéleti tevékenységhez használt immateriális javaknál, tárgyi eszközöknél az értékcsökkenést a használatbavételt követően évenként a beszerzési (előállítási) költség

alapján számítva a társasági adóról szóló törvény 2. számú melléklete szerint lehet megállapítani.

Eredménykimutatás, eredménylevezetés tételeinek tartalma

7. § Az eredménykimutatás tételeinek tartalmát — a bevételeket és a költségeket (kiadásokat) — a Tv. 45—49. §-aiban, illetve a Tv. 2. számú mellékletében az eredménylevezetésnél a 80. §-ban foglalt előírások figyelembe vételével kell meghatározni.

Hatálybalépés és átmeneti rendelkezés

8. § A vállalkozási tevékenységet is folytató egyházra vonatkozó átmeneti rendelkezés részletes szabályait e rendelet 3. számú melléklete tartalmazza.

9. § (1) Ez a rendelet kihirdetése napján lép hatályba, rendelkezéseit azonban 1992. január 1-jétől kell alkalmazni.

(2) E rendelet hatálybalépésével egyidejűleg az egyházak gazdálkodásának egyes kérdéseiről szóló 76/1990. (IV. 25.) MT rendelet 4. §-a, valamint 7. § (2) bekezdése, és a 185/1991. (XII. 30.) MT rendelet hatályát veszti.

Dr. Antall József s. k.,
miniszterelnök

1. számú melléklet az 50/1992. (III. 13.) Korm. rendelethez

AZ EGYSZERŰSÍTETT MÉRLEG ELŐÍRT TAGOLÁSA

Eszközök	Források
A) Befektetett eszközök	C) Saját tőke
I. Immateriális javak	I. Induló tőke
II. Tárgyi eszközök	II. Tőkeváltozás
III. Befektetett pénzügyi eszközök	
B) Forgóeszközök	D) Céltartalék
I. Készletek	E) Kötelezettségek
II. Követelések	I. Hosszú lejáratú kötelezettségek
III. Értékpapírok	II. Rövid lejáratú kötelezettségek
IV. Pénzeszközök	

A VÁLLALKOZÁSI TEVÉKENYSÉG EREDMÉNYÉNEK LEVEZETÉSE

I. Vállalkozási tevékenység bevételei

Hitéleti tevékenység bevételei

Együttes bevétel

II. + Vállalkozási tevékenység bevétele

— Vállalkozási tevékenység költségei (ráfordításai)

Pénzforgalmi könyvvitel szerinti vállalkozási eredmény

+ (—) Vásárolt készletek készletváltozásának értéke

— Befektetett eszközök tárgyévi értékcsökkenési leírása

+ (—) Pénzügyileg realizált vállalkozási eredmény

* vállalkozási tevékenység után az adóalap meghatározása a társasági adótörvényben meghatározottak figyelembe vételével történik.

2. számú melléklet az 50/1992. (III. 13.) Korm. rendelethez

AZ EGYSZERŰSÍTETT ÉVES BESZÁMOLÓ MÉRLEGÉNEK ELŐÍRT TAGOLÁSA

Eszközök (aktívák)	Források (passzívák)
A) Befektetett eszközök	C) Saját tőke
I. Immateriális javak	I. Induló tőke
II. Tárgyi eszközök	II. Tőkeváltozás
III. Befektetett pénzügyi eszközök	D) Céltartalék
B) Forgóeszközök	E) Kötelezettségek
I. Készletek	I. Hosszúlejáratú kötelezettségek
II. Követelések	II. Rövidlejáratú kötelezettségek
III. Értékpapírok	
IV. Pénzeszközök	

**AZ EGYSZERŰSÍTETT ÉVES BESZÁMOLÓ
EREDMÉNYKIMUTATÁSÁNAK ELŐÍRT TAGOLÁSA**

Megnevezés	Vállalkozási tevékenység	Hitéleti tevékenység
A) Összes (ár) bevétel		
B) Összes költség (ráfordítás)		
C) Adózás előtti eredmény		
I. Adófizetési kötelezettség		
D) Adózott eredmény		
II. Átcsoportosítás		
E) Tőkeváltozás		

* Amennyiben a vállalkozási tevékenységből származó eredményt adófizetési kötelezettség nem terheli, illetve a vállalkozásból származó adózott eredményt a hitéleti tevékenység céljaira használ(hat)ják fel, az ennek megfelelő összeggel az adózott eredményt csökkenteni, a hitéleti tevékenység eredményét növelni lehet.

3. számú melléklet az 50/1992. (III. 13.) Korm. rendelethez

Az egyházi jogi személyeknek, valamint az egyházak által alapított intézményeknek a rendező beszámoló készítése során a következők szerint kell eljárni

1. Az 1991. december 31-én meglévő készpénzállomány, valamint az egyeztetett bank-számlák egyenlegeit az egyszerűsített éves beszámoló mérlegének, illetve az egyszerűsített mérlegnek az Eszköz oldalán a pénzeszközök között, a Forrás oldalán a Saját tőke részét képező Induló tőke tételen kell felvenni.

2. Az 1991. december 31-i állapotnak megfelelően az értékkel kimutatott eszközöket,

a számviteli törvény szerinti minősítés alapján a befektetett eszközök, illetve a forgóeszközök megfelelő tételén az Induló tőkével szemben kell felvenni.

Az értékkel ki nem mutatott eszközöket a mérlegbe nem lehet felvenni.

3. Amennyiben az egyháznak más gazdálkodóval, vagy magánszeméllyel szemben követelése, illetve tartozása áll fenn 1991. december 31-én, úgy azt a követelések, illetve a kötelezettségek között kell kimutatni.

II. KIEGÉSZÍTÉS

AZ ORSZÁGGYŰLÉS

2/1993. (II. 4.) OGY határozata az egyetemekről szóló 30/1990. (III. 21.) OGY határozat módosításáról

1. Az egyetemekről szóló 30/1990. (III. 21.) OGY határozat (a továbbiakban: határozat) 1. pontja helyébe a következő rendelkezés lép:

„1. Az állami egyetemek, valamint a hittudományi és nem állami egyetemek felsorolását a határozat melléklete tartalmazza.”

2. A határozat mellékletének a „Hittudományi egyetemek” címe a „Hittudományi és nem állami egyetemek” címre módosul. Ezen belül a „Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia (Budapest)” elnevezés „Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Budapest)” elnevezésre változik.

Ez a határozat a közzétételét követő 8. napon lép hatályba.

Szabad György s. k.,
az Országgyűlés elnöke,

Tóth Sándor s. k.,
az Országgyűlés jegyzője,

Glattfelder Béla s. k.,
az Országgyűlés jegyzője

III. KIEGÉSZÍTÉS
AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG
4/1993. (II. 12.) AB határozata

(az indokolás részleteivel, a különvélemények és a párhuzamos vélemény nélkül)

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!

Az Alkotmánybíróság törvény alkotmányellenességének utólagos megállapítására és a törvény megsemmisítésére irányuló indítványok alapján — dr. Schmidt Péter alkotmánybírónak a határozat B) része 1. pontjára, valamint dr. Vörös Imre alkotmánybírónak a határozat B) részére és a C) rész 2. pontjára vonatkozó különvéleményével; továbbá dr. Herczegh Géza alkotmánybírónak a határozat A) részének indoklásából a I. 2. b) pontra vonatkozó párhuzamos véleményével — meghozta a következő

határozatot:

A)

1. Az államnak vallási és a lelkiismereti meggyőződésre tartozó más kérdésekben semlegesnek kell lennie. A vallásszabadsághoz való jogból az államnak az a kötelessége következik, hogy az egyéni meggyőződés szabad kialakításának lehetőségét biztosítsa.

Az egyház elválasztása az államtól nem jelenti azt, hogy a vallás és az egyház sajátosságait az államnak figyelmen kívül kell hagynia.

2. Az állami iskola nem lehet elkötelezett egyetlen vallás mellett sem.

Az államnak jogi lehetőséget kell biztosítania arra, hogy egyházi iskolák jöhessenek létre, az állam maga azonban nem köteles ilyen iskolákat felállítani.

Ahol az állam az állami iskola épületét egyházi tulajdonba adja, azok számára, akik nem kívánnak egyházi iskolába járni, ténylegesen és úgy kell lehetővé tennie állami iskola látogatását, hogy ez ne jelentsen nekik aránytalan terhet.

3. Azokat az indítványokat, amelyek szerint a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény azért sértené az Alkotmány 60. §-át, mert az alapfokú oktatási intézmény épületének egyházi tulajdonba adása esetén nem biztosít lehetőséget a lelkiismereti és vallásszabadság jogán alapuló iskolaválasztásra, az Alkotmánybíróság elutasítja.

B)

1. Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy ott, ahol az Alkotmány valamely alapjogról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő képviselők kétharmadának szavazatát írja elő, a minősített többség követelménye nem az illető alapjog bármely törvényi szabályozására vonatkozik, hanem csakis az adott alkotmányi rendelkezés közvetlen végrehajtásaként megalkotott törvényre. Ez a törvény az illető alapjog érvényesítésének és védelmének irányát határozza meg. Valamely alapjogról szóló törvényhez minősített többség előírása nem zárja ki, hogy az illető alapjog érvényesítéséhez szükséges részletszabályokat egyszerű többségű törvény határozza meg.

2. A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény elfogadásához nem volt szükség a jelenlévő országgyűlési képviselők két-

harmadának szavazatára. Az Alkotmánybíróság elutasítja azokat az indítványokat, amelyek szerint a törvény a kétharmados többség hiánya miatt az Alkotmány 60. § (4) bekezdésével ellentétes lenne.

C)

1. Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény 15. §-a alkotmányellenes, ezért azt megsemmisíti. A 15. § e határozatnak a Magyar Közlönyben való közzététele napján veszti hatályát.

2. Az Alkotmánybíróság elutasítja azokat a további indítványokat, amelyek szerint a törvény 1. §-ának (2) és (4) bekezdése, a 2. § (2) bekezdésének a) és e) pontja, a 12. § (2) bekezdése, 13. §-a, a 16. § (5) bekezdése, a 17. § (2) bekezdése, valamint 22. §-a alkotmányellenes lenne.

Az Alkotmánybíróság ezt a határozatát a Magyar Közlönyben közzéteszi.

INDOKOLÁS

Több indítvány érkezett a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény (a továbbiakban Etv.) egészé, valamint egyes rendelkezései alkotmányellenességének vizsgálatára. Az alkotmánybíróság az Etv-re, illetve egyes rendelkezéseire vonatkozó indítványokat az alábbiakban külön-külön bírálja el.

A)

I.

Az indítványozók szerint az Etv. sérti az Alkotmány 60. §-át, mert nem tartalmaz garanciát arra nézve, hogy minden településen legyen világnézetileg semleges iskola.

1. Az Alkotmány 60. § (1) bekezdése deklarálja, hogy a Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. A (2) bekezdés a „lelkiismereti meggyőződésre” is kiterjesztve állapítja meg a vallásszabadság hagyományos tartalmát: a hit (meggyőződés) szabadságát; a vallásgyakorlás szabadságát, beleértve a negatív vallásszabadságot, vagyis a meggyőződés kinyilvánítása mellőzéséhez való jogot; s tartalmazza végül — noha nem külön szabályként, hanem az „együttesen” és „nyilvánosan” történő vallásgyakorlás szabadsága révén — a vallási, gyülekezési és egyesülési szabadságot is.

A három elem közül a vallásgyakorlás joga (a hagyományos kultusz-szabadság) a legfontosabb; ez áll a legközelebb a többi szabadságjoghoz is, sőt etekintetben a vallásszabadság a kommunikációs alapjogok közé illeszkedik. Ezt tudja a jog a legteljesebben biztosítani; sőt a vallásszabadság más összetevőit kifejező részjogoknak is ez szolgál közös nevezőjével. Pl. magát a hit (gondolat, meggyőződés) szabadságát is a kommunikáción keresztül ragadja meg az Alkotmány, mikor a vallásszabadság tartalmát a vallás szabad megválasztásával vagy elfogadásával határozza meg. Másfelől viszont az Alkotmány szerint a vallás gyakorlásának szabadsága a vallás kultikus cselekményekkel való kinyilvánításán és tanításán túlra is kiterjed („egyéb módon... gyakorolhassa”). A vallásszabadságnak azt

az elemét, hogy bárki meggyőződése szerint élhessen, nyilvánvalóan másként kell jogilag kezelni, mint a klasszikus, a véleménynyilvánítás szabadságával rokon, „vallásos cselekmények, szertartások végzése útján” való vallásgyakorlást. De a lelkiismereti meggyőződés megvalósítása a társadalmi életben egyben szimbolikus kommunikáció is, amire a kommunikációs szabadságjogok jellemzői megfelelően alkalmazhatók.

A vallásszabadság tartalmának tisztázása érdekében meg kell vizsgálni viszonyát más alapjogokhoz, különös tekintettel az alanyi jogok korlátaira, illetve az objektív intézményvédelemre.

Az Alkotmány 60. § (1) bekezdése együtt mondja ki a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát. A (2) bekezdéstől kezdve azonban az Alkotmány a gondolatszabadságról többé nem rendelkezik, hanem a lelkiismereti és vallásszabadság tartalmát állapítja meg. A gondolat megnyilvánulására az Alkotmánybíróság szerint a véleménynyilvánítási szabadságról szóló 61. § vonatkozik. A 60. § a különös szabályozás az általános 61. §-hoz képest, ahogy a lelkiismereti, illetve vallásszabadság is a gondolatszabadság sajátos területe. A határozat a továbbiakban ezért a gondolatszabadsággal külön nem foglalkozik, hanem — tárgyának megfelelően — a vallásszabadságról szól; megállapításai azonban a lelkiismereti meggyőződésre is vonatkoznak, hacsak a különbségekre nem utal kifejezetten.

a) A vallásszabadság és az emberi méltósághoz való jog

Az emberi méltósághoz való jognak az Alkotmánybíróság két aspektusát fejtette ki. Egyrészt az emberi méltósághoz való jogot — az élethez és a jogképességhez való joggal együtt — az ember jogállását meghatározó jognak tekinti. (Ld. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.) Másrészt az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata — a 8/1990. (IV. 25.) AB határozattól kezdve — az emberi méltósághoz való jogot mint „általános személyiségi jogot” fogja fel, amely magában foglalja a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot. Az Alkotmánybíróság továbbá a lelkiismereti szabadság jogát a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat összefüggésében szintén a személyiség integritásához való jogként értelmezte. (Az állam nem kényszeríthet senkit olyan helyzetbe, amely meghasonlásba vinné önmagával, azaz amely összeegyeztethetetlen a személyiségét meghatározó valamely lényeges meggyőződésével.) A lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság külön is nevesített joga azt ismeri el, hogy a lelkiismereti meggyőződés, s ezen belül adott esetben a vallás az emberi minőség része, szabadságuk a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog érvényesülésének feltétele.

Maga az emberi személyiség a jog számára érinthetetlen (ezt fejezi ki az emberi élethez és méltósághoz való jog korlátozhatatlan volta), a jog csakis a külső feltételek biztosításával segítheti az autonómiát. Ezért a gondolat, a lelkiismeret és a vallásos hit (meggyőződés) szabadságához való jogból önmagában — ha ti. a vallás gyakorlásához való jogot most nem vesszük figyelembe — az államnak az a kötelessége következik, hogy az állam nem ítélezhet vallásos hit vagy lelkiismereti meggyőződés igazságtartalmáról. Ezt az Alkotmány — történeti okból — ma csak a tudomány szabadsága tekintetében mondja ki kifejezetten (70/G. § (2) bekezdés), de az Alkotmánybíróság szerint ugyanilyen tartózkodási kötelezettség háramlik az államra a vallásszabadsághoz való jogból is.

A vallásszabadság szoros összefüggését az emberi méltóság jogával akkor is figye-

lembe kell venni, amikor a vallásszabadság másik két összetevőjéről, a vallásgyakorlásról, illetve a meggyőződés szerinti cselekvésről van szó. Az általános személyiségi jogból folyó cselekvési szabadságnak különös súlyt ad, ha a személyiség lényegét érintő lelkiismereti vagy vallási meggyőződésből fakad a cselekedet. (Ezt ismeri el pl. a fegyveres szolgálat megtagadásához való jog.)

b) A vallásszabadság és a véleménynyilvánítás szabadságához való jog

A vallásszabadság kiemelt védelme a fentiekén túl abból is következik, hogy a vallásgyakorlás joga és a véleménynyilvánítás szabadsága szorosan összefügg. A 30/1992. (V. 26.) AB határozat a gondolat- és vallásszabadságot is a kommunikációs alapjogokhoz sorolta. E jogok „anyajoga”, a véleménynyilvánítási szabadság az alapjogok hierarchiájában az Alkotmánybíróság szerint megkülönböztetett helyet foglal el. Az idézett határozat kimondta, hogy „a véleményszabadságot korlátozó törvényeket megszorítóan kell értelmezni”. Értelmezészerűen vonatkozik ez a vallásszabadságot korlátozó törvényekre is.

A gondolat- és vallásszabadságra a jog akkor képes hatást gyakorolni, ha a gondolat vagy a belső meggyőződés *megnyilvánul*. Ez a megnyilvánulás a vallás gyakorlása. Még a „vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását” (Alkotmány 60. § (1) bekezdés első fordulata) is csak azon keresztül tudja védeni az állam, hogy az eszmék szabad áramlását biztosítja. Egyrészt a gondolat-, a lelkiismereti és a vallásszabadsághoz való jog természete, másrészt a jog lehetőségei folytán is, az állam kompetenciája csakis a meggyőződést alakító, illetve kifejező kommunikációs folyamatra korlátozódhat. Az állam e helyzetéből is következik semlegessége.

A 30/1992. (V. 26.) AB határozat szerint a szabad véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi. Az Alkotmány a szabad kommunikációt — az egyéni magatartást és a társadalmi folyamatot — biztosítja, s nem annak tartalmára vonatkozik a szabad véleménynyilvánítás alapjoga. Mindez érvényes a vallásszabadságra is. A vallásszabadságnak szintén csak „külső korlátai” lehetnek.

c) Az egyház elválasztása az államtól

Az állam vallási semlegességét kifejezetten előírja és garantálja az Alkotmány 60. § (3) bekezdése, amely szerint a Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik.

Az elválasztás elvéből az következik, hogy az állam sem az egyházakkal, sem valamelyik egyházzal nem kapcsolódhat össze intézményesen; hogy az állam nem azonosítja magát egyetlen egyház tanításával sem; továbbá, hogy az állam nem avatkozik be az egyházak belső ügyeibe, és különösen nem foglalhat állást hitbéli igazságok kérdésében. Mindebből következik — ami másrésztől az Alkotmány 70/A. §-ából is folyik —, hogy az államnak az egyházakat egyenlőként kell kezelnie. Mivel az állam éppen azokban a tartalmi kérdésekben nem foglalhat állást, amelyek a vallást vallássá teszik, a vallásról és egyházzal csak elvont, minden vallásra vagy egyházra egyaránt alkalmazható keretszabályokat alkothat, amelyek révén ezek a semleges jogrendbe illeszkednek, s tartalmi kérdésekben a vallások és egyházak önértelmezésére kell hagyatkoznia. Ezért a vallásszabadságnak csakis nem-vallási, s így nem specifikus, hanem mindenkire, illetve bármely más késztetésből fakadó, de hasonló cselekvésre is érvényes korlátai lehetnek.

Éppen a semleges és általános jogszabályi keretek révén az állam és egyház szétválasztása a lehető legteljesebb vallásszabadságot biztosítja.

Az egyház elválasztása az államtól másrészt semmilyen befolyással nincs az államnak arra a kötelességére, hogy az Alkotmány 60. §-a alapján a pozitív és a negatív vallásszabadságot megkülönböztetés nélkül kell biztosítania. A pozitív és a negatív vallásszabadság egyenrangú: az állam egyiket sem tekintheti alapesetnek, amelyhez képest a másik kivétel. Abból, hogy az állam maga semleges, nem a negatív vallásszabadság, s még kevésbé a vallási közömbösség támogatása következik. Az állam megszegi a vallásszabadság jogából rá háramló kötelezettségét, ha nem azon munkálkodik, hogy mindenki számára a tudatos választás legyen lehetséges.

Az állam és egyház elválasztása egymástól nem jelenti azt sem, hogy a vallás és az egyház sajátosságait az államnak a törvényhozás során figyelmen kívül kell hagynia. Az Alkotmányból csak a vallásszabadság olyan korlátozásának tilalma következik, amely kizárólag a vallásos meggyőződésre, illetve a vallásgyakorlásra vonatkozik. Nincs azonban akadálya annak, hogy a jogalkotó a vallás és az egyházak sajátosságait figyelembe véve alkossa meg azokat a jogszabályokat, amelyek a vallásszabadság alapvető jogát érvényre juttatják.

Az egyház az adott vallás és az állami jog számára nem ugyanaz. A semleges állam nem követheti a különböző vallások egyház-felfogásait. Tekintettel lehet viszont mindarra, amiben a vallási közösségek és az egyházak általában, történelmüket és társadalmi szerepüket illetően különböznek az Alkotmány alapján létrehozható (3. §, 63. §, 70/C. §) társadalmi szervezetektől, egyesületektől, érdekképviselőktől. Az Alkotmány azt biztosítja, hogy a vallási közösségek — az egyesülési jog alapján létrehozható szervezeti formák mellett — szabad elhatározásuk szerint igénybe vehetik az állami jog által „egyház”-ként meghatározott jogi formát is. Az állam e jogintézménnyel van tekintettel az egyházak sajátosságaira, és teszi lehetővé, hogy a jogrendbe sajátos minőségükben illeszkedjenek. A vallási közösség az általa választott jogi szervezeti formának megfelelő jogállást nyeri el; vallási közösség voltából fakadó sajátosságait ennek keretei között érvényesítheti.

Az állam és az egyház elválasztásának módja, következetessége, szigorúsága minden ország sajátos történelmi körülményei szerint alakul. Az Alkotmány 60. § (3) bekezdése mai értelme nem választható el sem az egyházaknak a magyar történelemben betöltött szerepétől (beleértve a szekularizáció lefolyását is), sem jelenkori tényleges működésüktől, sem a folyó társadalmi átalakulástól. Általános jelenség, hogy számos, egykor egyházi feladat — pl. iskolai oktatás, betegápolás, szegények segítése — az állam kötelességévé vált, az egyházak viszont szintén fenntartották e tevékenységüket. Ezeken a területeken az elválasztás nem ellentétes az együttműködéssel, mégha ez rigorózus garanciák között is folyik. Az egyházak egyenlőként való kezelése szintén nem zárja ki az egyes egyházak tényleges társadalmi szerepének figyelembe vételét.

d) Az állam kötelessége az alapvető jogok „tisztéletben tartására és védelmére” (Alkotmány 8. § (1) bekezdés) a vallásszabadsággal kapcsolatban sem merül ki abban, hogy tartózkodik az egyéni jogok megsértésétől, hanem gondoskodnia kell a vallásszabadság

érvényesüléséhez szükséges feltételekről, azaz a vallásszabadsággal kapcsolatos értékek és élethelyzetek védelméről az egyéni igényektől függetlenül is. (64/1991. (XII. 17.) AB határozat.)

Az állam semlegessége a vallásszabadsághoz való joggal kapcsolatban nem tétlenséget jelent. Az államnak kötelessége, hogy a vallásos meggyőződés kinyilvánítása, tanítása és az életvitelben való követése, az egyházak működése, s ugyanígy a vallás elutasítása, továbbá a vallási meggyőződésről való hallgatás számára olyan teret biztosítson, amelyben a különböző fel fogások szabadon képződhetnek és fejlődhetnek, s ezen keresztül lehetővé teszik az egyéni meggyőződés szabad kialakítását. Az államnak egyrészt ezt a szabad kommunikációs folyamatot kell biztosítania; ez a kötelessége gondolatszabadsághoz és szabad véleménynyilvánításhoz való jogból is adódik. Másrészt adott esetben gondoskodnia kell más alapvető jogok védelméről a vallásszabadsággal szemben is. Végül magára a vallásszabadság jogára vonatkozó pozitív szabályozásra is szükség lehet. Az államnak szabályozott kompromisszumot kell létrehoznia ott, ahol eleve az állami szabályozás hoz létre olyan helyzetet, amelyben a vallás és a vallástalanság szabadsága egymást kölcsönösen korlátozza. Ilyen „tér” például a kötelező iskolai oktatás keretében folyó világnézeti nevelés.

2. A vallásszabadság érvényesülése a kötelező iskolai oktatás területén

a) Az Alkotmány kihirdetése után az Országgyűlés — a 60. § végrehajtásaként — megalkotta a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényt. E törvény 5. §-a kimondja, hogy a szülőknek, gyámnak joga van ahhoz, hogy a kiskorú gyermek erkölcsi és vallási neveléséről döntsön és arról megfelelően gondoskodjék. A 17. § szerint egyházi jogi személy elláthat minden olyan nevelési-oktatási tevékenységet, amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam számára. E körben az egyház intézményt tarthat fenn. Az állam által fenntartott nevelési és oktatási intézményben pedig az egyház fakultatív tantárgyként vallásoktatást tarthat.

Ezek a rendelkezések részben végrehajtják az Alkotmány 60. §-át, de nem elégségesek az államnak a vallásszabadságra vonatkozó kötelességeit tekintve. Magyarország nemzetközi egyezményekben ennél többet vállalt.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye Első kiegészítő jegyzőkönyve 2. cikke szerint „Senkitől sem szabad megtagadni az oktatáshoz való jogot. Az állam az oktatás és tanítás terén vállalt feladatainak gyakorlása során köteles tiszteletben tartani a szülők vallási és világnézeti meggyőződésével összhangban lévő oktatáshoz való jogot”.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 18. cikk 4. pontja szerint az Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat a szülők és adott esetben a törvényes gyámok ama szabadságának tiszteletben tartására, hogy gyermekeik vallásos és erkölcsi nevelését saját meggyőződésüknek megfelelően biztosítsák. A 2. cikk értelmében a részes államok kötelezik magukat, hogy gondoskodnak olyan törvényhozási és egyéb intézkedésekről, amelyek az Egyezségokmányban elismert jogok érvényesüléséhez szükségesek.

A gyermek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án kelt egyezmény (kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény) deklarálja a gyermek jogát a gondolat- és vallássza-

badságra, és elismeri a szülők jogát arra, hogy a gyermeket érettségének megfelelően e joga érvényesítésében irányítsák. (14. cikk.)

b) Az állam az objektív intézményvédelem körében köteles az egyes alapjogok megvalósításához szükséges jogszabályi és szervezeti feltételeket úgy kialakítani, hogy mind a többi alapjoggal kapcsolatos, mind pedig egyéb alkotmányos feladataira is tekintettel legyen (64/1991. (XII. 17.) AB határozat). Így a vallásszabadság érvényesülési feltételeit egyeztetni kell azokkal az alapjogokkal, amelyeknek az iskolaügyben szintén érvényesülniük kell. Mindenekelőtt azzal, hogy az államnak ingyenes és kötelező általános iskolát kell működtetnie (70/F. §); a szülők, gondviselők pedig kötelesek kiskorú gyermekeik taníttatásáról gondoskodni (70/J. §). A szülőket megilleti az a jog, hogy gyermekeik nevelését megválasszák. (67. § (2) bekezdés.) Az államnak tiszteletben kell tartania és támogatnia kell a tanszabadságot és a tanítás szabadságát. (70/G. § (1) bekezdés.)

Az „állami iskola” illetve az „egyházi iskola” fogalmát a vallásszabadság különböző aspektusainak elegendő iskolatípusok megjelölésére használja. Az állami iskola ismérveinek általában azok az „állam által fenntartott nevelési és oktatási intézmények” felelnek meg, amelyeket az 1990. évi IV. törvény szóhasználata (17. § (2) bekezdés) megkülönböztet azoktól, amelyekben „egyházi jogi személy által ellátott” nevelési-oktatási tevékenység folyik. A jelenlegi helyzetben az „állami” és „egyházi” iskolák alkotmányosan kívánatos szervezeti elkülönítése nem valósult meg mindenütt. Az átmeneti megoldások előrelépést jelenthetnek a teljes szervezeti elkülönülés irányába. A határozat ennek megfelelően az „állami”, illetve „egyházi” iskolát a vallásszabadság jogából fakadó eltérő alkotmányos követelmények szerint különbözteti meg. Az „állami” és az „egyházi” iskola közötti különbség az, hogy bár mindkettő köteles az ismeretek objektív, toleráns és a tanulók lelkiismereti szabadságát tiszteletben tartó közvetítésére, az egyházi iskola valamely vallás tanaival azonosul, míg az állami iskola ezt nem teheti meg, vallási tanítások igazságáról nem foglalhat állást, azaz vallási kérdésekben semlegesnek kell lennie. E megkülönböztetés szempontjából nincs döntő jelentősége az állam és az önkormányzatok közötti feladatmegosztásnak; mint ahogy a jelen átmeneti helyzetben annak sincs, hogy az egyházi iskolát valamely egyház, egyesület vagy más tartja-e fenn. Tehát ugyancsak nem „állami iskola” az, amelyet ugyan az állam vagy önkormányzat tart fenn, de amelyben az állam vallásilag elkötelezett nevelést engedélyezett; ha a vallásos nevelés csupán egyes osztályokban folyik, ezekre nem vonatkozik az állami iskola vallási semlegességének követelménye. A határozatban az „egyházi” iskoláról kifejtettek értelemszerűen vonatkoznak minden olyan iskolára, amelyben valamely világnézetnek elkötelezett nevelés folyik. A határozat az ilyen iskolákat az egyháziakkal együtt „elkötelezett iskolának” is nevezi, megkülönböztetve őket a „semleges” állami iskolától.

Az államnak vallási kérdésekben semlegesnek kell lennie. Ezért az állami iskolának szintén semlegesnek kell lennie. Az állam ugyanis ezekkel a mindenki számára nyitva álló iskolákkal valósítja meg a művelődéshez való jogot, és biztosítja az iskolakötelezettség feltételét. A semlegesség azt követeli meg, hogy iskolai tantervét, szervezetét és felügyeletét az állam úgy alakítsa ki, hogy a tanulóknak a vallási illetve világnézeti információkat és ismereteket „tárgyilagosan, kritikusan és pluralista módon közvetítsék”. Az állami is-

kola nem folytathat olyan oktatást, amely a szülők (és a gyermek) meggyőződése figyelmen kívül hagyásának minősülhetne. (Ld. az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletét a Kjeldsen, Busk, Madsen és Pedersen ügyben, 1976. december 7.) Ezek a feltételek felelnek meg a állami iskolák tekintetében annak a követelménynek, amelyet az Alkotmánybíróság a monopóliumhelyzetben lévő országos közszolgálati rádióra és televízióra határozott meg a véleményszabadság érvényesülése érdekében. Az erre vonatkozó szervezeti megoldások ugyanis akkor alkotmányosak, ha elvileg képesek biztosítani a társadalomban meglévő vélemények teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóságghű kifejezésre jutását (37/1992. (VI. 10.) AB határozat). Ezek az ismérvek az állami iskolákra is megfelelően érvényesek. A semleges állami iskola tehát nem lehet elkötelezett egyetlen vallás vagy világnézet mellett sem, hanem a szabad és megalapozott választás lehetőségét kell nyújtania. A világnézeti ismeretek teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és tárgyilagos tanításának az iskola működése egészében kell megvalósulnia. Tárgyilagos tanítás esetén az állam nem kényszeríthet egyetlen tanárt sem arra, hogy saját meggyőződését elhallgassa.

A semleges állami iskolával azonban az állam még nem mérítette ki kötelezettségét, hogy „gondoskodjék a vallásszabadság érvényesüléséhez szükséges feltételekről”. A szülőknek joguk van arra, hogy gyermekük választásuk szerinti egyházi iskolába járjon; s joguk van arra is, hogy ne kelljen vallási vagy lelkiismereti meggyőződésüktől eltérő irányultságú iskolába járnia. Erre — a szülői vezetés korlátain belül — a gyermeknek is joga van.

A szülő választási jogának az állam intézményvédelmi kötelezettsége felel meg. Az állam nem tagadhatja meg a jogi lehetőségét annak, hogy akár vallásos, akár ateista elkötelezettségű iskolák jöjjenek létre; az ehhez szükséges jogszabályokat meg kell alkotnia. Az állam azonban nem köteles nem-semleges iskolákat felállítani. Ha viszont az egyház vagy a szülők elkötelezett iskolát alapítottak és működtetnek, az állam támogatni köteles őket olyan arányban, amennyiben ezek az intézmények állami feladatot vállaltak át; illetve nem tagadhatja meg az állam a támogatást akkor sem, ha más, összehasonlítható, világnézeti elkötelezett intézményt már támogat, s a megkülönböztetésnek nincs alkotmányos indoka.

Ha nincs is joga a szülőnek arra, hogy az állam a szülő kívánsága szerinti világnézeti iskolát nyisson, az a védelmi joga megvan, hogy ne legyen köteles vallási vagy világnézeti meggyőződésével ellentétes iskolába járatni a gyereket. Hasonlóképpen ahhoz, ahogy azt az Alkotmánybíróság a lelkiismereti szabadsággal kapcsolatban kifejtette, az államnak nemcsak az ilyen kényszerből kell tartózkodnia, hanem ésszerű keretek között az alternatív magatartást is lehetővé kell tennie. Nem cselekedni, olyan áldozatra kényszerül, amely nem aránytalan. (64/1991. (XII. 17.) AB határozat.)

Mindenfajta elkötelezett iskolának a lelkiismereti szabadságot kielégítő alternatívája a semleges állami iskola. Bármely meggyőződéssel is semleges iskolába járn sokkal kisebb lelkiismereti terhet jelent (ha teher egyáltalán), mint eltérő, sőt ellentétes elkötelezettségűbe. Azok számára tehát, akik nem kívánnak egy adott elkötelezettségű iskolába

járni, az államnak nem csupán a jogi lehetőséget kell megadnia a lelkiismeret szerinti magatartásra, hanem ténylegesen lehetővé kell tennie semleges állami iskola igénybevételét.

Sérti-e ezeket az elveket az Etv. azzal, illetve alkotmányellenes mulasztás-e az, hogy nem biztosít minden településen semleges állami iskolát?

Az államnak a fentiek értelmében ott is, ahol az eddigi iskola épületét (vagy az iskolák nagyobb részét) egyházi tulajdonba adja, azok számára, akik nem kívánnak egyházi iskolába járni

— tényleges alternatívát kell biztosítani azzal, hogy semleges iskola látogatását lehetővé teszi,

— e semleges iskola igénybevétele nem jelenthet számukra aránytalan terhet.

E feladatát azonban az állam nem láthatja el úgy, hogy azzal az egyházi iskolát választók vallásszabadságát sérti. Mivel az egyházi ingatlanok tulajdonba adása a funkcionalitás elvén nyugszik, az épület a vallásgyakorlás tényleges igényeit elégíti ki; az adott esetben többnyire egyházi iskola váltja föl az állami iskolát. Nem az egyházi tulajdonba adás törvényi megtiltása, s ezáltal a vallásos nevelést kívánók alapvető jogának korlátozása tehát az alkotmányos megoldás, hanem az állam pozitív cselekvése az egyházi iskolát elutasító szülők és gyermekek lelkiismereti és vallásszabadságának biztosítására. (Jogkorlátozás akkor lenne elfogadható, ha ez akár a pozitív, akár a negatív vallásszabadság érvényesüléséhez elkerülhetetlen lenne. Az állam azonban mindig képes semleges iskolát rendelkezésre bocsátani.)

Az eddigi állami iskola épületének átadása az egyháznak iskola céljára jogilag nem a semleges állami iskola megszüntetését jelenti. Az 1991. évi XX. törvény (az önkormányzati hatásköri törvény) 100. § (2) bekezdése szerint a helyi önkormányzat a kötelező feladatot ellátó intézményét akkor szüntetheti meg, szervezheti át, ha az adott tevékenységről, szolgáltatásról továbbra is azonos színvonalon gondoskodik. Az Etv. 2. § (1) bekezdése szerint pedig az ingatlanátadás az egyház tényleges tevékenysége szerint szükséges mértékben és időben történik, figyelembe véve az állami, a helyi önkormányzati feladatok ellátásához nélkülözhetetlen tárgyi feltételeket és a költségvetésből juttatott pénzügyi fedezetet.

Mindkét törvényi rendelkezés azt biztosítja, hogy az ingatlanátadás folytán az önkormányzati feladat ne szenvedjen csorbát. Az Alkotmánybíróság rámutat azonban arra, hogy funkciómegőrzés az iskola egyházi iskolaként való továbbműködésével nem teljesülhet. Az iskola nem lehet semleges és vallásos szellemű egyszerre; hiszen a világnézeti nevelés mindkétféle iskola — minden iskola — lényegéhez tartozik. Ezért az iskolaügyben a tulajdonba adás fent idézett törvényi feltételein túl a csereingatlanra és a kártalanításra jogot adó rendelkezések jelentik a garanciát a semleges állami iskola további működésére. Az állam és az önkormányzat éppen úgy köteles gondoskodni a semleges állami iskolát választó gyermekek iskoláztatásáról, mint ahogy az ingatlanátadás nélkül is köteles lenne, még akkor is, ha a tanulók létszáma alacsony.

Az, hogy az egyházi iskolát választók számára az állam nem köteles iskolát létesíteni vagy működtetni, az egyházi iskolát elutasítók számára azonban állami iskolát kell rendelkezésre bocsátania, még nem elégíti ki teljesen azt a követelményt, hogy a semleges isko-

lát választóktól várható el kisebb áldozat. Maga a semleges iskola látogatása sem jelenthet az e jogukkal élőknél aránytalan terhet. Csak a konkrét eset körülményei alapján dönthető el, hogy mi minősül aránytalan tehernek.

Az Etv. a tárgyházhoz tartozó körben elegendő garanciát nyújt arra, hogy az egyház részére történő ingatlanátadások — ha a törvényt betartják — ne sértsék az egyházi iskolát elutasító szülők és gyermekek vallásszabadsághoz és lelkiismereti szabadsághoz való jogát. Az Alkotmánybíróság ezért az Etv. alkotmányellenességének ez okból való megállapítására irányuló indítványt elutasítja.

B)

II.

Az indítványok azt állítják, hogy az Etv. ellentétes az Alkotmány 60. § (4) bekezdésével, mert nem a jelenlévő képviselők kétharmadának szavazatával hozták meg. A kétharmados többség az indítványozók szerint nem „a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény” elnevezésű törvény meghozására, hanem a lelkiismereti és vallásszabadságra mint törvényhozási tárgyra vonatkozik, amely magába foglalja a vallásszabadság intézményeivel kapcsolatos szabályozást. Mivel az Etv. „a vallásszabadság intézményi keretének vagyoni viszonyait alapvetően és azokat hosszú évtizedekre meghatározóan rendezi”, elfogadása az indítványozók szerint kétharmados többséget igényelt volna.

1. Az Alkotmánynak az 1989. évi XXXI. törvénnyel megállapított szövege bevezette az „alkotmányerejű törvény” fogalmát. Az 1989. október 23-án hatályba lépett Alkotmány 24. § (3) bekezdése értelmében az Alkotmány megváltoztatásához, az Alkotmányban meghatározott egyes döntések meghozatalához, továbbá az alkotmányerejű törvények megalkotásához az országgyűlési képviselők kétharmadának a szavazata szükséges. A 8. § (2) bekezdése szerint alapvető jogokra és köteleességekre vonatkozó szabályokat kizárólag alkotmányerejű törvény állapíthat meg. Mint az akkor hatályos normaszövegből is kitűnik, e törvények meghozásának formai feltételeit tekintve nem volt különbség az Alkotmány és az alkotmányerejű törvények között. Sőt, tartalmilag, az 1989. évi XXXI. törvény indokolása szerint az alkotmányerejű törvények „az Alkotmánnyal együtt alkotják a magyar közjog jogszabályanyagának legfelsőbb szintjét”. Az alkotmányerejű törvény az Alkotmány „tehermentesítését” szolgálja azzal, hogy nem terheli az Alkotmányt államjogi szempontból fontos részletszabályokkal. Az Alkotmánybíróság 4/1990. (III. 4.) AB határozatával, az akkor hatályos Alkotmány koncepciójának megfelelően kimondta, hogy az alkotmányerejű törvénnyel való szabályozás követelménye arra való tekintet nélkül érvényesül, hogy az alapvető jogokra és köteleességekre névze milyen jellegű szabályról van szó; nem lehet e szabályok „iránya” vagy „jellege” szerint különbséget tenni az „egyszerű” illetve az alkotmányerejű törvénnyel való szabályozás között: az utóbbi minden esetben kötelező.

1990 júniusában azonban az Alkotmányt módosító 1990. évi XL. törvénnyel a helyzet alapvetően megváltozott. Megszűnt az alkotmányerejű törvény kategóriája. Az Alkotmány új, ma is hatályos 8. § (2) bekezdése szerint az alapvető jogokra és köteleességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Megszűnt az alapvető jogok minősített tör-

vénnyel való szabályozásának kizárólagossága is. Egyes alapjogok azóta egyszerű többséggel elfogadott törvénnyel szabályozhatók. Számos alapvető jog esetében viszont az a rendelkezés lépett a kizárólag alkotmányerejű törvénnyel lehetséges szabályozás helyébe, hogy az adott alkotmányi szakaszban szabályozott jogról vagy kötelezettségről, illetve intézményről szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.

A hatályos rendszer elvileg különbözik a korábbi, alkotmányerejű törvényeket ismerő rendszertől. Az alkotmányerejű törvények valamennyi alapvető jogra, továbbá ezek bármely szabályozására a kizárólagosság kötelezettségével vonatkoztak. Az Alkotmány és az alkotmányerejű törvények egyfelől, illetve az egyszerű többséggel elfogadható törvények másfelől, tartalmilag és formailag is tiszta hierarchikus rendet alkottak.

Amióta azonban a hatályos Alkotmány egyes alapjogokról hozandó törvényekre kétharmados többséget írt elő, az alkotmányos alapjogok között többféle, egymást nem fedő fontossági rend is megállapítható. Nem szerepel a minősített törvények között a legfontosabb alapjogok szabályozása: sem az élethez és az emberi méltósághoz való jog, sem a jogképesség, sem a személyes szabadság és biztonság — köztük a szabadságtól való megfosztás — alapvető garanciái. Hiányzik közülük a bírósági eljáráshoz, valamint a jogorvoslatához való jog; ugyanígy hiányoznak az elemi büntetőjogi biztosítékok: az ártatlanság védelme, a védelem joga, a nullum crimen és nulla poena sine lege elve is, továbbá nem tartozik közéjük a tulajdonjog sem. Mindezek a jogok tehát egyszerű többséggel szabályozhatók. Az Alkotmány 8. § (4) bekezdésében különleges garanciával (azzal, hogy gyakorlásuk szükségállapot idején sem korlátozható) megkülönböztetett jogok közül is csupán háromhoz járul kétharmados törvény (vallásszabadság, nemzeti és etnikai kisebbségek jogai, állampolgárság — 60., 68., 69. §), míg többségükhöz elég az egyszerű többséggel meghozott törvény (54–56. §, 57. § (2)—(4) bekezdés, 66., 67., 70/E. §). A jelenlegi kétharmados kiemelés nem állapít meg tehát az alapjogok között elvileg megalapozott hierarchiát; pusztán politikai fontosságukat jelzi az alkotmánymódosításban megállapodó politikai erők számára.

A fent vázolt elvi változás miatt nem alkalmazható az Alkotmánybíróságnak az alkotmányerejű törvényekkel kapcsolatban kifejtett álláspontja (4/1990. (III. 4.) AB, 5/1990. (IV. 9.) AB határozatok) a hatályos Alkotmány szerint kétharmados többséget kívánó törvényekre.

2. Az Alkotmány 60. § (4) bekezdése szerint „a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges”. Az Alkotmány szóhasználatát minden „kétharmados” előírásnál azonos, azaz az illető alapjogról vagy intézményről szóló törvény elfogadásához írja elő a minősített többséget. Ez a megfogalmazás lényegesen különbözik az Alkotmány 8. § (2) bekezdésének szövegétől, amely szerint „az alapvető jogokra és köteleységekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg”. Tehát nyelvtani értelmezéssel nem lehet arra az eredményre jutni, hogy „a vallásszabadságra vonatkozó szabályokat” állapítja meg kétharmados törvény, azaz a vallásszabadság mint törvényhozási tárgy csak minősített többséggel szabályozható.

Az Országgyűlés természetesen maga határozza meg, hogy miről alkot törvényt. Alkotmányossági kérdés csak az lehet, hogy milyen tárgyban írja elő az Alkotmány a törvényi szintet, illetve a minősített többséggel hozott törvényt

Az Alkotmánybíróság 64/1991. (XH. 17.) AB határozata szerint az alapjog nem minden vonatkozásában törvényhozási tárgy. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy „nem mindenfajta összefüggés az alapjogokkal követeli meg a törvényi szintű szabályozást. Valamely alapjog tartalmának meghatározása és lényeges garanciáinak megállapítása csakis törvényben történhet, törvény kell továbbá az alapjog közvetlen és jelentős korlátozásához is. Közvetett és távoli összefüggés esetében azonban elegendő a rendeleti szint is. Ha nem így lenne, mindent törvényben kellene szabályozni.” Ebből az Alkotmánybíróság azt a következtetést is levonta, hogy „mindig csak a konkrét szabályozásról állapítható meg, hogy — az alapjoggal való kapcsolata intenzitásától függően — törvénybe kell-e foglalni vagy sem”.

Nyilvánvaló, hogy a kétharmados törvényre sem tarthat kötelezően több, mint általában a törvényre, azaz az érintett alapjog tartalma, lényeges garanciái, illetve közvetlen és jelentős korlátozása. Kérdés azonban, hogy e jogok esetében mindent minősített törvénnyel kell-e szabályozni, amihez az Alkotmány egyébként törvényi szintet követel meg.

Az Alkotmány egyes esetekben nem csupán azt mondja ki, hogy az illető alapjogról szóló törvényt a jelenlévő képviselők kétharmadának szavazatával kell elfogadni, hanem külön is megnevez az illető alapjoggal összefüggő egyes témákat, amelyekről kétharmados törvényt kell hozni. Így a 61. § (3) bekezdése szerint a sajtószabadságról szóló törvényt minősített többséggel kell megalkotni. A (4) bekezdés azonban meghatároz négy tárgyat a tömegkommunikáció köréből, amelyhez szintén kétharmados törvényt követel meg. Hasonló technikai megoldás található az államszervezetet érintő kétharmados előírások között is. „A fegyveres erők feladatairól és a rájuk vonatkozó részletes szabályokról szóló törvény”, ugyanígy „a rendőrségről és a nemzetbiztonsági tevékenységgel összefüggő részletes szabályokról szóló törvény” kétharmados. (40/A. §) Ugyanígy kétharmados többség szükséges az egyesülési jogról szóló törvény elfogadásához. (63. §) A 40/B. § (4) bekezdése mégis külön rendelkezik arról, hogy a fegyveres erők és a rendőrség tényleges államnyú tagjainak pártban való tevékenysége csak minősített többségű törvénnyel korlátozható.

Ha az illető alapjogok szabályozásának a törvényhozásra tartozó része a maga összességében kétharmados törvény tárgya lenne, nem volna értelme az említett rész témák minősített szintre emelésének. Például a sajtószabadság nemcsak a nyomtatott sajtóra vonatkozik, hanem a rádióra és a televízióra is. Nem lehet vitás, hogy a szervezeti garanciák is azok közé a „lényeges garanciák” közé tartoznak, amelyeket törvényben (legalább egyszerű többségű törvényben) kell szabályozni az egész sajtóra nézve, de ezekből csak a (4) bekezdésben említettek tartoznak kötelezően kétharmados törvényre. Ha a fegyveres erők kétharmados „részletes szabályai” valóban minden, törvényre tartozó részletkérdést felölelnének — márpedig a hivatásos államnyú pártpolitikai tevékenysége törvényben szabályozandó —, nem kellene az Alkotmánynak külön előírnia, hogy ennek korlátozásához kétharmados többség kell. Ugyancsak nem kellene kétharmados többséget előírni ehhez

a szabályhoz, ha a pártok működéséről szóló törvény kétharmadosága, vagy az egyesülési jogról szóló törvény kétharmadosága az egyesülési jogra vonatkozó összes törvényi szintet megkövetelő szabályra kiterjedne.

Az Alkotmány szövegéből és szerkezetéből tehát nem következik, hogy csakis kétharmados törvénnyel lehetne rendelkezni azon alapjogok minden vonatkozásáról, amelyekről szóló törvényhez az Alkotmány minősített többséget ír elő.

Nem támogatja ezt a nézetet a minősített többség funkciójának vizsgálata sem. Mind az alkotmányerejű törvény feltétlen megkövetelése minden, az alapjogokra vonatkozó szabályozáshoz, mind a jelenlegi, nemzetközi összehasonlításban is példátlan számú minősített többségű törvény a rendszerváltás sajátos politikai körülményeiben gyökerezett. A hatályos Alkotmány kifejezi azt a szándékot, hogy bizonyos alapintézmények és bizonyos — főleg politikai — alapjogok szabályozása széles körű megegyezéssel történjék. Ez a cél megvalósul, ha — az Alkotmány szövegének megfelelően — az illető intézménnyről vagy alapjogról szóló törvényt kétharmados szavazataránnyal fogadják el. A parlamentarizmus lényegével ellentétben azonban az olyan értelmezés, amely kizárná az egyszerű többséget abból, hogy az illető alapjogokra vonatkozóan — a kétharmados törvényre tartozó koncepcionális kérdéseken kívül — politikai elképzeléseinek megfelelően rendelkezék: végrehajtásukat szabályozza, további garanciákat építsen ki, saját koncepciója szerint igazítsa érvényesülésüket az adott körülményekhez. Az alapjogok védelme és érvényesülése szenvedne a parlamentáris elveken nyugvó Alkotmány alapján megindokolhatatlan korlátozást, ha minden változás és továbbfejlesztés, illetőleg a szabályozási koncepciót nem meghatározó részgarancia kétharmados többséghez lenne kötve. Hiszen a garanciák bővítésének adott módja is ellenkezik a kisebbség politikai érdekeivel vagy az illető jogról vallott nézeteivel. Az Alkotmánybíróság emlékeztet arra, hogy a parlamentáris rendszer működőképességét, ezen belül az Országgyűlés döntéshozatali képességének megőrzését és a szilárd és hatékony kormányzást már eddigi gyakorlatában is ügyszóként tekintette (3/1991. (II. 7.) AB határozat). Az önkormányzatokról szóló törvény tartalmával és az önkormányzati alapjogok korlátozásával kapcsolatban pedig az Alkotmánybíróság gyakorlata úgy szilárdult meg, hogy különböztet a kétharmados törvényre tartozó, a szabályozás irányát meghatározó szabályok és az azokkal nem ellentétes részletszabályok között, s csak az előbbiekre nézve követeli meg a minősített többséget.

(Lásd alább a IV. pontban.)

A kérdést véglegesen nem oldja meg az, ha az Országgyűlés esetenként határoz arról, mit vesz fel a kétharmados többségű törvénybe. Ha ugyanis egyszerű többség dönti el ezt, azok, akik szerint kétharmados törvényt kellene hozni, az Alkotmánybíróság értelmezését kéri; ha kétharmados szavazatarány kellene ehhez a döntéshez, vita esetén ez nem jönne létre. Parlamenti képviselőcsoportok több indítványban kérték már az Alkotmánybíróságtól az Alkotmány értelmezését tekintetben, hogy az illető alapjogról szóló minden törvényi rendelkezés, vagy csupán az arról szóló törvény kétharmados-e; s ezenkívül számos indítvány állította egy-egy törvény alkotmányellenességét azon az alapon, hogy az illető törvényt minősített többséggel kellett volna meghozni.

Az Országgyűlés ezeket a vitákat alkotmánymódosítással döntheti el. A másik lehe-

tőség az Alkotmány mindenkire kötelező értelmezése, amely az Alkotmánybíróság hatásköre. Az Alkotmánybíróság határozatban értelmezte, hogy „az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályok” közül mely ismérvek alapján kell megkülönböztetni azokat, amelyeket az Alkotmány 8. § (2) bekezdése értelmében törvényben kell megállapítani (64/1991. (XII. 17.) AB határozat). Hasonló értelmezésre van szükség és lehetőség a minősített, illetve az egyszerű többséggel elfogadott törvényben meghatározandó rendelkezések elkülönítésére.

Az Alkotmánybíróság a fentiek alapján úgy foglalt állást, hogy a minősített többség követelménye nem minden, az illető alapjogra vonatkozó törvényi rendelkezésre nézve áll fenn. Az alapjogra vonatkozó szabályok között vannak olyanok, amelyek kétharmados törvényre tartoznak, s vannak olyanok, amelyek egyszerű többséggel alkotott törvényre; ez a két csoport tartalmi ismerv alapján elhatárolható.

A minősített többséggel megalkotandó törvények köre formai, eljárási ismérvekkel nem határozható meg teljes körűen.

A kétharmados törvényeket az Alkotmány csupán eljárási szempontból, a meghozatalukhoz szükséges minősített többséggel különbözteti meg az alapvető jogokra vonatkozó egyéb törvényektől; a minősített törvény a jogforrási hierarchiában nem áll a többi törvény felett. A kitüntetett eljárás azonban alkotmányos követelmény a törvény módosításakor is. Az ennek megfelelő eljárási szempontú értelmezés meghatározhatja a minősített törvények körének formális ismérveit, mint például azt, hogy az illető törvényt az adott alkotmányi rendelkezés közvetlen végrehajtásaként kell megalkotni, s címében is utalni kell az Alkotmány erről szóló rendelkezésére. Ez megoldást jelenthet azon alapjogok tekintetében, ahol a kétharmados törvényt már elfogadta az Országgyűlés, azaz annak tartalmában megegyezett. Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint ezzel azt is eldöntötte a törvényhozó, hogy az adott alapjogra vonatkozó rendelkezések közül melyeket kellett minősített törvénnyel elfogadni. Itt további értelmezésnek kizárólag abban a kérdésben van helye, hogy az illető alapjogra vonatkozó, későbbi, egyszerű többségű törvény nem módosítja-e az alapjogról szóló kétharmados törvényt, azaz nem kerüli-e meg az ahhoz szükséges eljárási feltételt. Ennek eldöntéséhez azonban — hacsak nem nyilvánvaló a módosítás — már a kétharmados, illetve az egyszerű törvények körét elválasztó tartalmi ismerv kell. Ugyanerre a tartalmi ismervre van szükség ahhoz, hogy a kétharmados törvény megalkotása előtt is eldönthető legyen, az illető alapjogra vonatkozó rendelkezés meghozható volt-e egyszerű törvényben.

Tekintettel arra, hogy a hatályos Alkotmány rendszerében a kétharmados törvények köre nem vezethető vissza elvi alapra; hogy ezek a törvények nem foglalnak el a jogforrási hierarchiában megkülönböztetett helyet, hanem az Alkotmány szerint minden — bármilyen szavazataránnyal meghozandó — törvény egyenrangú; továbbá arra, hogy a kétharmados szótöbbséggel alkotott törvények funkcióját a parlamentáris rendszer egészébe helyezve kell értelmezni, az Alkotmánybíróság értelmezése szerint a kétharmados szótöbbséggel megalkotandó törvények alkotmányos célja megvalósul akkor, ha ezekkel a törvényekkel kapcsolatban azt a tartalmi követelményt támasztja, hogy azok az illető alapjog szabályozásának irányát határozzák meg. Minden egyes alapjog esetében külön

kell megítélni, hogy valamely törvény az alapjog érvényesítésének és védelmének irányát állapítja-e meg, vagy olyan részletszabályokat tartalmaz, amelyek azt nem határozzák meg.

Mindezek alapján az Alkotmánybíróság megállapította, hogy ott, ahol az Alkotmány valamely alapjogról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő képviselők kétharmadának szavazatát írja elő, a minősített többség követelménye nem az illető alapjog bármely törvényi szabályozására vonatkozik, hanem csakis az adott alkotmányi rendelkezés közvetlen végrehajtásaként megalkotott törvényre. Ez a törvény az illető alapjog érvényesítésének és védelmének irányát határozza meg.

Valamely alapjogról szóló törvényhez minősített többség előírása nem zárja ki, hogy az illető alapjog érvényesítéséhez szükséges részletszabályokat egyszerű többségű törvény határozzon meg. Az Alkotmány előírása szerint minősített többséggel megalkotott törvényt egyszerű többséggel hozott törvénnyel módosítani nem lehet.

Az alapvető jogokra és köteleességekre vonatkozó szabályok közül — az Alkotmány 8. § (2) bekezdése értelmében — törvénynek kell megállapítania az alapjog tartalmának meghatározását, lényeges garanciáit, illetőleg az alapjog közvetlen és jelentős korlátozását.

3. Az Alkotmány 60. § (4) bekezdésében meghatározott, a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvényt az Országgyűlés az előírt kétharmados többséggel megalkotta: ez az 1990. évi IV. törvény. Az Etv. alkotmányos létrejöttéhez elegendő volt az egyszerű többség is. Noha a szabályozás csupán egyes egyházakra vonatkozik, egyrészt azért, mert a vallásgyakorlás szabadságára vonatkozó lényeges biztosítékokról rendelkezik, másrészt mert az önkormányzatok tulajdonjogát érinti és kisajátításról is szól, törvényi szintet igényel. Az Etv. rendelkezései a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló 1990. évi IV. törvényben lefektetett koncepcióval nem állnak ellentétben, hanem a vallásszabadság megvalósításának további garanciáját hozzák létre. A minősített többség hiánya miatt a törvény alkotmányellenessége megállapítására irányuló indítványt ezért az Alkotmánybíróság elutasította.

C)

III.

Az indítványok szerint az Etv. ellentétes az Alkotmány 70/A. §-ával, mert különbözetet a kárpótolt egyházak és a többi egyház, illetve más, hasonló tulajdoni károkat szenvedett szervezetek között. Az Etv. az egyházak vagyonát alkotmányellenesen reprivatizálja.

1. Az Etv. preambuluma szerint a törvénynek két célja van: „az elkövetett súlyos jog sértések részbeni orvoslása”, illetve az egyházak „tevékenysége folytatásához szükséges tárgyi, anyagi feltételek biztosítása”. A törvény egésze tehát mindkét célt szolgálja. A két cél aránya és megvalósításuk módja azonban lényegesen eltér a törvényen belül. Ezért az alkotmányellenes megkülönböztetés elbírálásához különbséget kell tenni egyrészt az Etv. 1. és 2. §-a alá eső ingatlanátadás, másrészt az Etv. 15. §-a szerinti részleges kárpótálás között.

2. Az Etv. 1. és 2. §-a szerint átadandó ingatlanok az államosítások előtt is a 2. § (2)

bekezdésében meghatározott célokat szolgálták, s most is e célok megvalósításához szükségesek; az ingatlanok az egyház tényleges tevékenysége szerint szükséges mértékben és időben kerülnek egyházi tulajdonba és használatba. Ezekben az esetekben a hangsúly a „funktionalitáson” van, azaz az egyházak feladatellátásához szükséges tárgyi feltételek biztosításán; bár az ingatlanok tulajdonba adása egyben az egyházak tulajdoni sérelmeinek bizonyos mértékű orvoslását is jelenti.

Alkotmányellenes megkülönböztetés csak összehasonlítható jogosultak vagy kötelezettek között vethető fel. Az Etv. hatálya alá eső egyházak és más, korábban tulajdoni sérelmet szenvedett szervezetek (pl. ügyvédi kamarák, pártok), továbbá az egyházak és magánszemélyek közötti diszkrimináció — mint azt az indítványok állítják — eleve hibás kérdésfelvetés. A törvény célja és az ingatlanvisszaadások jellege gyökeresen különbözik „az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótolásának” koncepciójától. Természetesen következik ez egyrészt a magánszemélyek és a gazdasági tevékenységet folytató jogi személyek tulajdonának funkciója, másrészt az egyházi tulajdon, s különösen az Etv. 2 §-ában meghatározott célú ingatlanok funkciója közötti különbségből. Az egyház tulajdona az alábbi célokra adható vissza: hitélet, szerzetesközösség működése, oktatás, nevelés, egészségügyi, szociális cél, ifjúság- és gyermekvédelem, kulturális cél. Az Etv. elsősorban nem a tulajdonjogban, hanem a vallásgyakorlás alkotmányos jogában az állam által okozott sérelmeket egyenlíti ki.

Az Etv.-ben kedvezményezett egyházak nem vethetők össze bármely, nem gazdasági célú jogi személlyel, hanem csakis összehasonlítható funkciójú, szerepű, nagyságrendű és autonómiájú jogi személyekkel, amelyek tulajdona szintén szorosan kötődik valamely alapvető jog ellátásához. Az egyházak nem körülhatárolt tevékenységre, vagy meghatározott érdekek képviseletére szerveződnek, mint a gazdasági társaságok, vagy az egyesületek, pártok, szakszervezetek, hanem vallás gyakorlására. A vallás viszont a hívő számára a teljes személyiséget és az élet minden területét érinti és meghatározza. A vallásszabadság garantálásától elválaszthatatlan az egyházak működőképessége. Egészen más jellegű, de átfogó szabályozási igényük, továbbá az állammal szembeni autonómiájuk alapján a helyi önkormányzatok hasonlíthatók össze az egyházakkal. Közös vonásuk az is, hogy az önkormányzat is elválaszthatatlan egy alapvető jog, a választópolgárok közösségét megillető önkormányzás joga gyakorlásától (Alkotmány 42. §). Az összehasonlítható szervezetek köre természetesen tágítható; de ekkor a szóba jövő közéleti szervezetek céljai egyre részlegesebbek lesznek, s a további szervezetek valamely alapjog megvalósításának nem egyedüli vagy szükségszerű eszközei. (Lásd például: társadalombiztosítási önkormányzat, vagy a Magyar Tudományos Akadémia.) A kör tágításával egyre nagyobb eltérések számíthatnak alkotmányosnak. Mivel az egyházak nem gyakorolhatnak közbatalmat, összehasonlításuk a helyi önkormányzattal csak a fenti szempontokra szorítkozhat, más vonatkozásban viszont inkább az egyéb közcélú szervezetekkel esnek egy tekintet alá.

Az állam az Alkotmányban meghatározott feladatainak végrehajtása során nemcsak az állami tulajdon egy részét privatizálja, hanem létrehoz, illetve támogat köztestületeket is, és feladataik ellátásához, illetve autonómiájuk erősítéséhez vagyonnal látja el őket. Az egyházak besorolását az ilyen támogatott szervezetek közé az egyházak — különösen az

Etv.-vel érintett „történelmi egyházak” — történelmi és társadalmi szerepe, továbbá a vallás és egyház, s ebből következően a vallásszabadsághoz való jog és az egyház működésének elválaszthatatlansága kielégítően indokolja. Az Alkotmánybíróság rámutat arra, hogy a köztestületek vagyonnal való ellátása csak részben érintkezik a kárpótlási törvényhöz, s az adott szervezetek sajátosságainak megfelelően különböző eszközökkel történik.

Az önkormányzatok tulajdonnal való felruházása az önkormányzatok megválasztásával egyidejűleg megtörtént, illetve folyamatban van, az egyházak vonatkozásában pedig — tíz év alatt — végrehajtják az Etv.-t. A tágabb értelemben összehasonlítható szervezetek körében a tulajdonnal való ellátás kisebb részben megtörtént (pártok), rendezés alatt van (szakszervezetek), illetve előkészítése folyik (társadalombiztosítás). Mivel tulajdon juttatására nem eleve jogosultakról van szó, csupán önkényes megkülönböztetésük alkotmányellenes (16/1991. (IV. 20) AB határozat). Az önkényesség nem állapítható meg, ha a vagyonnal való ellátás az illető szervezet funkcióihoz igazodik.

A fentiek alapján az Alkotmánybíróság nem állapított meg alkotmányellenes megkülönböztetést az egyházak és más jogi személyek között az Etv. 1. és 2. §-a tekintetében.

Mivel ez az átadás olyan ingatlanokat ölel fel, amelyeket a jogosult egyházak korábban is a vallásgyakorláshoz való jog megvalósítására használtak, és most is ugyanerre a célra, a tényleges szükségletek mértéke szerint igényelhetik vissza őket, ésszerű oka van annak is, hogy miért nem rendelkezik ez a törvény ingatlanjuttatásokról olyan egyházak számára, amelyek a tulajdonelvonások idején nem működtek, vagy ilyen sérelmet nem szenvedtek. Az egyházak állami támogatásának általános kérdése ugyanis különbözik az e törvényben szabályozott sajátos problémától: itt elsősorban nem a tulajdonjogban, hanem a vallásgyakorlás alkotmányos jogában az állam által okozott károk helyreállításáról van szó.

3. Az Etv. 15. §-a értelmében a kormány és az érdekelt egyház megállapodhat abban, hogy az állam — abból a célból, hogy az egyháznak a társadalom számára hasznos tevékenységéhez megfelelő anyagi feltételeket teremtsen — részleges kárpótlást ad az 1948. január 1-je után kártalanítás nélkül állami tulajdonba került egyházi ingatlanokért (kivéve az Etv. alapján visszajuttatott ingatlanokat). A kárpótlásra fordítható összeget az Országgyűlés évente, a költségvetési törvényben állapítja meg.

Ez a szabály tehát általánosságban támogatja az érintett egyházak működését; nincs — mint az 1. és 2. § alapján járó juttatások — az egyház nevesített tevékenysége szerinti igényekhez kötve. Jogcíme a „részleges kárpótlás” a kártalanítás nélkül államosított ingatlanokért. E juttatás két szempontja, továbbá szétosztásának módja más-más diszkriminációs kérdést vet fel.

Ha a 15. §-nak azt az oldalát vizsgáljuk, hogy az egyházak anyagi függetlenségéhez nyújtott állami támogatásra nyit lehetőséget, nincs alkotmányos indoka annak, hogy ebben csak az 1948 után vagyonukat veszített egyházak részesülhetnek. A vallásgyakorláshoz való alkotmányos jogon — a tényleges vallásgyakorlás tárgyi feltételeinek elvonása miatt — esett sérelmeket a funkcionális elv alapján az Etv. egyéb rendelkezései orvosolják. Ennek megtörténte után a 15. § szerinti pozitív diszkrimináció sem az egyházi élet fejlődésével járó újabb meghatározott igények állami támogatása, sem általában az egyház gazda-

sági függetlenségét szolgáló állami juttatások vonatkozásában nem támasztható alá az egykori tulajdoni helyzettel. A funkcionális helyreállítás után a vallásszabadság érvényesüléséhez már nem szükséges az egyházak közötti további különbségtétel.

Ha pedig a 15. §-t mint kárpótlási szabályt tekintjük, ésszerű indokát kellene adni annak, hogy a hasonló tulajdoni kárt szenvedett jogi személyek és más szervezetek közül miért az egyházak részesülnek kárpótlásban. Az egyházak sajátosságai — a fent, a 2. pontban kifejtettek szerint — az Etv.-vel érintett egyházak részére a funkcionalitás elvén nyugvó tulajdonjuttatást kielégítően indokolják. Ez azonban lényegét tekintve különbözik a pusztán a tulajdoni sérelmek orvoslására szolgáló kárpótlástól. A kárpótoltak közötti megkülönböztetés alkotmányosságát a tulajdoni sérelmet szenvedettek teljes körét nézve, csakis a tulajdoni sérelemre szorítokozva és az eddigi kárpótlási törvények szabályozási koncepciójába illeszkedve lehet elbírálni. E körben ez idő szerint hiányoznak a pozitív diszkriminációnak az Alkotmánybíróság korábbi döntéseiben a kárpótlásra külön is meghatározott feltételei. (Lásd a 21/1990. (X. 4.) AB határozatot.)

Az Etv. 15. §-ában lehetővé tett vagyoni juttatás nem feltétlenül, elvileg alkotmányellenes, hanem annak a kárpótlás, illetve a közcélú szervezetek támogatása és vagyonnal való ellátása mai helyzetében hiányoznak az alkotmányos indokai. Az egyházak a vizsgált szempontból azokkal a közcélú szolgáló szervezetekkel esnek egy tekintet alá, amelyek működése közérdekből, de az államtól függetlenül lenne megoldható. (Lásd fenn a 2. pontot.) Mindezek vagyoni háttérük helyreállítása nélkül nem választhatók el az államtól, jóllehet alkotmányos jogok gyakorlása a különválasztást a vagyoni alapok egyidejű biztosítása mellett kívánatosá teszi. A vallásszabadság kiemelt fontosságára, valamint az egyház és az állam szétválasztásának köteletségére tekintettel az egyházak javára szóló pozitív diszkrimináció és a helyreállítás sorrendi elsőbbsége az Etv. 1. és 2. §-ának keretei között, a funkcionalitás alapján alkotmányosan indokolható. Ám további vagyon a működés zavartalanosságának biztosítására kárpótlásként csak akkor nyújtható, ha már kialakult az egyházak és más autonóm közttestületek vagyonnal való ellátásának és támogatásának rendszere, s a kárpótlás ebbe úgy illeszkedik, hogy az legalább az egyéb közcélú intézmények önállósítása során nyújtott juttatásokhoz képest nem jelent indokolatlan megkülönböztetést.

VI.

Az egyik indítványozó kifogásolja, hogy a törvény 1. § (2) bekezdése szerint „egyházi tulajdonnak kell tekinteni az egyház javára létesített alapítvány tulajdonát és az egyháznak az egykori kegyúri jogviszonyon alapuló ingatlanhasználati jogát is”. Az indítványozó szerint ezek a tulajdoni tárgyak sohasem képezték az egyház tulajdonát, így nem is tekinthetők egyházi tulajdonnak. Az Etv. ezért az Alkotmány 13. § (1) bekezdését sérti.

A megtámadott rendelkezés nem ütközik az Alkotmány 13. §-ába. Emellett megjegyezhető, hogy az egyházi tulajdon fogalmának kiterjesztése a törvény logikáján belül egyébként is indokolt (bár ennek alkotmányos jelentősége nincs), mert a kegyuraság által adott ingatlanon álló épületek (elsősorban templom és plébánia) hitéleti célzata vitathatatlan. Ezekben az esetekben az önkormányzati tulajdon fenntartása egy már rég meghala-

dott és ma értelmetlenné vált történeti gyakorlat fenntartását jelentené. Éppenséggel a hitéleti célzatú épületek önkormányzati tulajdonban tartása eredményezne alkotmányellenes helyzetet, mert az állam és egyház elválasztásának alkotmányos elvét sétené.

VII.

Az indítvány az Etv. 2. § (2) bekezdés a) és e) pontját támadja, mert a törvény nem ad taxatív felsorolást az egyháznak átadandó ingatlanok rendeltetési céljáról, hanem azt általánosan a hitéletben és a kulturális célban jelöli meg, példálózó felsorolással. Ez az Alkotmány 2. § (1) bekezdése által garantált jogbiztonságot sérti.

A vitatott esetekben a törvényi szabályozás normatív igénnyel csak a hitéletet és a kulturális célt határozza meg, az ezeket zárójelben követő felsorolás pusztán a tájékozódást szolgálja, és nem törekszik a teljességre, mely ezekben az esetekben nem is lehetséges. A kifogálost jogtechnikai megoldás tehát nem jogbizonytalansághoz vezet, hanem a törvény értelmezését segíti elő.

Az Alkotmány 13. § (2) bekezdésére hivatkozva kifogásolták az Etv. 17. § (2) bekezdését és 22. §-át, mert azok az egyházi érdekek a közérdekkel egyenlővé tételével lehetővé teszik az egyháznak való átadás céljából az ingatlan kisajátítását.

A kifogásolt rendelkezés, az indítványozó fel fogásával ellentétben, kivételes szabályt tartalmaz. Méltányossági alapon, különleges indok fennállása esetén lehetőséget biztosít az egyház számára mással nem pótolható jelentőségű ingatlan tulajdonjogának kisajátítás útján történő visszaszerzésére, amennyiben az már kikerült az állam vagy az önkormányzat tulajdonából. Az egyházak sajátos, a fentiekben részletezett funkciója indokolja, hogy érdekük kivételes esetekben a közérdekkel egy tekintet alá essék. Annál is inkább, mert a valóban pótolhatatlan ingatlan visszaszerzése nyilvánvalóan az egyház működőképességének feltétele. A közérdek érvényesülésének biztosítója az is, hogy a kisajátítás érdekében az egyház csak kérelmet terjeszthet elő, s arról bizottsági előkészítés után a kormány dönt. Ezért az Alkotmánybíróság az indítványt elutasította.

Dr. Sólyom László s. k.

az Alkotmánybíróság elnöke
előadó alkotmánybíró

Dr. Ádám Antal s. k.

alkotmánybíró

Dr. Kilényi Géza s. k.

alkotmánybíró

Dr. Schmidt Péter s. k.

alkotmánybíró

Dr. Tersztyánszky Ödön s. k.

alkotmánybíró

Dr. Herczegh Géza s. k.

alkotmánybíró

Dr. Lábady Tamás s. k.

alkotmánybíró

Dr. Szabó András s. k.

alkotmánybíró

Dr. Vörös Imre s. k.

alkotmánybíró

Dr. Zlinszky János s. k.

alkotmánybíró

Alkotmánybírósági ügyszám: 1651/B/1991/9.

IV. KIEGÉSZÍTÉS

Az Alkotmánybíróság

8/1993. (II. 27.) AB

határozata

A Magyar Köztársaság nevében!

Az Alkotmánybíróság törvény alkotmányellenessége utólagos vizsgálatára irányuló indítvány alapján meghozta a következő

határozatot:

Az Alkotmánybíróság a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény 9. § (1) bekezdés a) pontja alkotmányellenességének megállapítására irányuló indítványt elutasítja.

Az Alkotmánybíróság ezt a határozatát a Magyar Közlönyben közzéteszi.

Indokolás

I.

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény (a továbbiakban Ltv.) 9. § (1) bekezdés a) pontja szerint az egyház nyilvántartásba vételének egyik feltétele, hogy „az egyházat legalább száz természetes személy megalapította.” Az indítvány szerint ez a feltétel ellenkezik az Alkotmány 60. §-ának az együttes vallásgyakorlást biztosító (2) bekezdésével, illetve az állam és az egyház szétválasztását kimondó (3) bekezdésével. Az indítvány szerint ugyanis az egyház taglétszámának vizsgálata nem tartozhat az államra; a jogi személyiség elnyeréséhez nem támaszthat különös feltételeket. A száz hívőnél kisebb vallási közösségek tagjai e feltétel miatt nem élhetnek a közösségi vallásgyakorlásnak az Ltv.-ben biztosított módjaival, illetve állandóan hátrányba kerülnek a nagy, bejegyzett egyházakkal szemben.

II.

Az Alkotmány 60. § (2) bekezdése alapján a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való jog magában foglalja, hogy vallását és meggyőződését mindenki „akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben nyilváníthatja vagy nyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa”. Ez a rendelkezés — az „együttes” és „nyilvános” vallásgyakorlás szabadsága révén — felöleli a vallási gyülekezési és egyesülési szabadságot is, amelyet egyébként az alkotmánynak a gyülekezési jogról szóló 62. §-a és az egyesülési jogról szóló 63. § (1) bekezdése általában garantál.

1. Az együttes — vagy az Ltv. szóhasználatra szerint „közösségi” — vallásgyakorlás szabadsága nincs kötve semmilyen szervezeti formához. A másokkal együttesen történő vallásgyakorlásnak az Alkotmány 60. § (2) bekezdésében biztosított joga mindenkit megillet arra való tekintet nélkül, hogy az együttes vallásgyakorlás jogilag szabályozott szervezeti keretek között, vagy anélkül történik-e, illetve, hogy milyen szervezeti formában folyik. Sem az egyéni, sem a közösségi vallásgyakorlás szabadsága nem tehető alkotmányosan függővé sem vallásos szervezeti tagságtól, sem a vallási közösség szervezeti formájától.

Az Ltv. megfelel ennek a követelménynek. A lelkiismereti és vallásszabadság alapvető alkotmányos jogának részletezéséként az Ltv. I. fejezetében meghatározott egyes jogok mindenkit megilletnek. Az Ltv. 6. és 7. §-ában külön kiemelt, közösségi vallásgyakorláshoz való jogokat — az indítvány állításával ellentétben — nem csakis valamely egyház tagjai gyakorolhatják, hanem mindenki, aki valamely vallási közösségben részt kíván venni. Összhangban áll az Ltv. ezen rendelkezésével a fogvatartottak vallásgyakorlásáról szóló 8/1990. (IV. 27.) IM rendelet is, amelynek 14. §-a szerint a rendelet alkalmazásában egyházon a vallásfelekezeten és a vallási közösséget is érteni kell. Hasonlóképpen nem függ valamely egyházhoz tartozástól a lelkiismereti okból való szolgálatmegtagadás joga sem.

Nem alkotmányossági kérdés, hogy a hosszú történelmi múltra visszatekintő, nagy létszámú egyházak ismertsége, szervezeti struktúrája és az állammal való, sok területen begyakorlott együttműködése megkönnyíti tagjai számára a vallásgyakorlást ott, ahol ehhez más (gyakran állami) intézmények közreműködésére van szükség, mint például egészségügyi, vagy akár büntetés-végrehajtási intézményekben. A vallásgyakorláshoz való jog érvényesítése a gyakorlatban nehezebb vagy könnyebb lehet attól függően is, hogy az illető vallási közösség milyen jogi formában szerveződött, illetve egyáltalán öltött-e jogi formát. A vallásszabadsághoz való jog érvényesítésében meglévő gyakorlati különbségek azonban alkotmányos határok között maradnak mindaddig, amíg nem diszkriminatív jogi szabályozásból erednek, illetve amíg nem vezetnek arra, hogy bárki vallásgyakorlását megakadályozzák.

2. Az állam határozza meg, hogy magánszemélyek részére milyen feltételekkel, milyen jogi személyek létrehozását teszi lehetővé: erre nézve az Alkotmányból sem kötelezettsége, sem döntésének korlátja nem adódik.

Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény (a továbbiakban Egytv.) az egyesülési jog alapján létrehozható, jogi személyiséggel rendelkező szervezet alaptípusaként bevezette a „társadalmi szervezet” intézményét, amelynek szabályai — néhány kivétellel — pártokra és szakszervezetekre is vonatkoznak. A hatályos jog szerinti egységes szabályozásból azonban nem következik, hogy bármely „társadalmi szervezet”, illetve az egyesülési jogon vagy más alkotmányos jogon alapuló egyéb szervezet vonatkozásában ettől eltérő szabályozás alkotmányosan ne lenne lehetséges. Alkotmányossági kérdést csupán az vetne fel, ha összehasonlítható szervezetek közül a törvényhozó egyesek számára megadná a jogi személyiséget, vagy egy adott szervezeti forma alapításának lehetőségét, míg másokat önkényesen kizárna ebből, vagy aránytalanul nehezzé tenné számukra a jogállás megszerzését.

Az állam mind az egyesülési jog, mind más alkotmányos jogok alapján létrejött szervezetek és közösségek jogi személyé válásának feltételeit az illető szervezet vagy közösség sajátosságának megfelelően, eltérően is szabályozhatja.

A vallási közösségek belátásuk szerint igénybe vehetik a tevékenységükkel összeegyeztethető jogi szervezeti formák bármelyikét, de erre nem kötelesek. A vallási közösség az általa választott jogi szervezeti formának megfelelő jogállást nyeri el; vallási közösség voltából fakadó sajátosságait ennek keretei között érvényesítheti, azaz a vallás-

szabadság jogára hivatkozva nem mentesülhet az adott jogi formával járó kogens szabályok alól, másrészt nem élvez többletjogokat sem.

Nincs olyan jogi rendelkezés, amely a vallási közösségeket jogi személlyé válásuk tekintetében más szervezetekkel szemben hátrányosan megkülönböztetné.

3. Az „egyház” a hatályos jogban az a szervezeti forma, amely tekintettel van a közösségi vallásgyakorlás történelmileg kialakult sajátosságaira, s lehetővé teszi, hogy a vallási közösségek e sajátos minőségükben illeszkedjenek a jogrendbe. Az Ltv. 8. §-a szerint az azonos hiteltvet követők vallásuk gyakorlása céljából létrehozott önkormányzattal rendelkező vallási közösséget, vallásfelekezetet, egyházat (a továbbiakban együtt: egyház) hozhatnak létre. Egyház minden olyan vallási tevékenység végzése céljából alapítható, amely az alkotmánnyal nem ellentétes, és amely törvénybe nem ütközik.

A vallási közösségek szabad választásuk szerint vehetik igénybe ezt a jogintézményt is. Az „egyház” jogállásának elnyeréséhez azonban az Ltv. azt a feltételt szabja, hogy — eltérően a társadalmi szervezet alapításához szükséges tíz tagtól — az egyházat legalább száz természetes személy megalapította.

Ez a feltétel az Alkotmánybíróság szerint nem sérti az ezt az alapítói létszámot el nem érő vallási közösségek együttes vallásgyakorláshoz való jogát.

a) Az egyház és az állam szétválasztásának az Ltv. 15. és 16. §-ában szabályozott szervezeti következményei azokra a vallási közösségekre vonatkoznak, amelyek az Ltv. 8. §-a szerinti egyházként működnek. Az Alkotmány 60. § (3) bekezdésében kimondott szétválasztás azonban — amely a vallásszabadság jogának része — nem szűkíthető az Ltv. idézett rendelkezéseire. Az állam nemcsak az egyházakkal, de semmilyen vallással vagy vallási közösséggel nem kapcsolódhat össze intézményesen, nem azonosíthatja magát egyetlen vallás tanításával sem, nem foglalhat állást hitbéli igazságok kérdésében. A vallási közösségek önállóságába sajátosan vallási jellegüket érintő beavatkozás alkotmányosan nem lehetséges, függetlenül attól, hogy a közösségek milyen szervezeti formában működnek.

b) Az Ltv. — a nagyobb szervezeti autonómián kívül — nem biztosít az egyházak részére olyan többletjogokat, amelyekkel más vallási közösségek ne élhetnének.

Az Ltv. 17. § (1) bekezdése szerint az egyházi jogi személy elláthat minden olyan nevelési-oktatási, kulturális, egészségügyi, sport-, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet, amelyet törvény nem tart fenn kizárólag az állam vagy állami szerv számára. E tevékenységi körben az egyházi jogi személy intézményt létesíthet és tarthat fenn. Az Ltv. 17. § (1) bekezdésében meghatározott, nem kizárólag az állam számára fenntartott tevékenységet azonban bárki, s így a nem egyházként működő vallási közösségek is elláthatják, ha a tevékenységre előírt feltételeknek eleget tesznek.

Az indítvány állításával ellentétben tehát az Ltv. az oktatási, szociális stb. tevékenység tekintetében nem eredményez semmilyen jogi megkülönböztetést a vallási közösségek között. Az Alkotmánybíróság megjegyzi, hogy nincs lényeges különbség az egyház illetve a társadalmi szervezetek gazdálkodási szabályaiban sem; továbbá, hogy az oktatási, szociális stb. tevékenység normatív támogatása nem az egyházi minőséghez, hanem tényleges tevékenységhez jár.

c) Különbőség az egyházak és más vallási szervezetek között annyiban van, hogy az egyházak nagyobb belső autonómiát élveznek, illetve, hogy az Ltv. 17. § (2) bekezdése „egyházi jogi személy” részére ad jogot fakultatív hitoktatásra állami iskolában.

Az Egytv. kötelezően előírja a társadalmi szervezet szervezeti rendjének demokratikus minimumát (a legfelsőbb szervnek választott testületnek kell lennie, összehívása, hatásköre kötelezően szabályozott, Egytv. 11., 12. §). Ezzel szemben az egyház szervezeti felépítése teljesen az „alapszabályra” van bízva, csupán a jogrendbe kapcsolódást biztosító ügyintéző és képviselő szervét kell „megválasztania” (Ltv. 9. §). Ez az egyesületi jogot idéző terminológia és a „választás” nem vonatkozott azonban a „történelmi”, és a többi, az Ltv. hatálybalépésekor „törvényesen elismert egyházként, bejegyzett szerzetesrendként működő szervezetre”, amelyek bejegyzése hivatalból történt. (Ltv. 22. §) Ezeknél a bejegyzett tagságot sem vizsgálta. Az egyházak szélesebb autonómiája valósul meg azáltal is, hogy míg a társadalmi szervek működése felett — a pártokat kivéve — az ügyészség törvényességi felügyeletet gyakorol, s a bíróság a törvényes működés biztosítására az egyesület működésébe beavatkozhat (Egytv. 14—16. §), az egyházakra hasonló felügyelet és beavatkozás nem vonatkozik. Kifejezetten az egyházak felügyeletére az állam nem hozhat létre szervet (Ltv. 16. § (1) bekezdés), az egyház belső törvényeinek, szabályainak érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható (Ltv. 15. § (2) bekezdés).

Az állam és egyház szétválasztása nem jelenti azt, hogy az állam az egyházak sajátosságaira ne lehetne tekintettel, s minden más társadalmi szervezettel azonosan kellene szabályoznia az „egyház” jogállását. Ilyen egységes szabályozási kötelessége az államnak a társadalmi szervezetekkel kapcsolatban sincs; nem lenne akadálya az Egytv. szerinti „társadalmi szervezettől” eltérő szervezeti formák kialakításának. Az állam a vallási szervezetek számára nem köteles sajátos szervezeti formát létrehozni, de nincs megkötve abban sem, milyen sajátos formát vagy formákat hozhat létre. Az állam tehát — amíg ezzel a vallásszabadságot, s ezen belül az együttes vallásgyakorlás jogát nem sérti — belátása szerint határozhatja meg az „egyház” alapításának feltételeit és jogállását. A fent az a) és b) pontban kifejtettek szerint bármely vallási közösség vallásgyakorláshoz való joga sértetlen marad akkor is, ha az „egyház” jogállást nem nyerheti el, vagy nem kívánja elnyerni.

Az Ltv.-ben szabályozott „egyház” nagyobb szervezeti autonómiája az állam és az egyház szétválasztásával van összhangban, jóllehet abból nem következik kényszerítően. Tükrözi azonban azt, hogy a szétválasztás történelmi folyamatában elsősorban az államnak a „történelmi” egyházaktól való elválasztásáról, és az azokhoz való viszonyáról volt szó. Az egyház alapításához szükséges legalább száz személy előírásával az Ltv. a hagyományos, nagylétszámú egyház-fogalomnak és a kisebb vallási közösségek egyházkénti elismerésének egyaránt eleget kívánt tenni. E szabályozás ellen alkotmányos kifogás nem emelhető.

Az állam és egyház szétválasztása miatt az államnak a vallási közösség önértelmezésére kell hagyatkoznia abban, hogy valóban vallást gyakorolnak. (Ltv. 9. § (1) bekezdés d) pont). Az állami iskolában való vallásoktatás jogát az állam az illető vallási tanok kialakultságához kötheti. Ennek biztosítására nincs az államnak más eszköze, mint minimális társadalmi elfogadottság megkövetelése. Ezért nem önkényes megkülönböztetés, hogy a

vallás tanításának ehhez a sajátos formájához csak a legalább száz taggal rendelkező egyházaknak van joga.

4. A fentiek alapján az Ltv. 9. § (1) bekezdése a) pontja, amely szerint az egyház nyilvántartásba vételének egyik feltétele, hogy az egyházat legalább száz természetes személy megalapította, nem sérti sem az ezt a létszámot el nem érő vallási közösségek együttes választáskorláshoz való jogát, sem az egyház és állam szétválasztásának elvét. Az Alkotmánybíróság ezért az indítványt elutasította.

Dr. Sólyom László s. k.
az Alkotmánybíróság elnöke
előadó alkotmánybíró

Dr. Ádám Antal s. k. alkotmánybíró	Dr. Herczegh Géza s. k. alkotmánybíró
Dr. Kilényi Géza s. k. alkotmánybíró	Dr. Lábady Tamás s. k. alkotmánybíró
Dr. Schmidt Péter s. k. alkotmánybíró	Dr. Szabó András s. k. alkotmánybíró
Dr. Tersztyánszky Ödön s. k. alkotmánybíró	Dr. Vörös Imre s. k. alkotmánybíró

Dr. Zlinszky János s. k.
alkotmánybíró

V. KIEGÉSZÍTÉS

Az Alkotmánybíróság 10/1993. (II. 27.) AB határozata
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!

Az Alkotmánybíróság törvény alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára irányuló indítvány alapján meghozta a következő

határozatot.

Az Alkotmánybíróság a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény 125. § (2) bekezdése és (4) bekezdése második mondata alkotmányellenességének megállapítására irányuló indítványt elutasítja.

Az Alkotmánybíróság ezt a határozatát a Magyar Közlönyben közzéteszi.

INDOKOLÁS

1. Az indítványozók a vallásos magyarországi zsidóság képviselőiként sérelmezték, hogy az új Munka Törvénykönyve a munkaügyi minisztert hatalmazza fel a munkaidő beosztásának a munkaszüneti napok miatt indokolt megváltoztatására, e változtatás során azonban vasárnap nem nyilvánítható munkanappá. A zsidó vallás legalapvetőbb szabályai közé tartozik a szombati munkavégzés tilalma. Indítványozók véleménye szerint az a szabályozás, hogy a munkaügyi miniszter a szombatot bármikor munkanappá nyilváníthatja, súlyosan sérti a vallásos zsidóság érdekeit és az állampolgári egyenlőség elve sérelmet szenved.

Ugyancsak aggályosnak tartják azt a szabályozást, hogy húsvéthétfő és karácsony munkaszüneti nap, vagyis az állam a keresztény vallások legnagyobb ünnepein biztosítja azt, hogy ne kelljen munkát végezni. A beadvány szerint az állampolgári egyenlőséget sérti, hogy a szabályozás a zsidó vallás legnagyobb ünnepein nem biztosít lehetőséget a munkaszüneti napként való ünneplésre. Indítványozók álláspontja szerint az Alkotmánynak a vallásszabadságról rendelkező 60. §-ából következik az egyes vallások közötti különbségtétel tilalma. Kérték az alkotmányellenesnek vélt rendelkezések hatályon kívül helyezését.

2. A Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény (a továbbiakban: Mt.) 125. § (2) bekezdése a vallási eredetű ünnepek közül munkaszüneti nappá nyilvánítja húsvéthétfőt, pünkösdhétfőt és december 25–26-át: karácsonyt.

Az Mt. 125. § (4) bekezdése szerint „A munkaidő beosztásának a munkaszüneti napok miatt indokolt változtatását a munkaügyi miniszter évenként szabályozza. E változtatás során azonban vasárnap nem nyilvánítható munkanappá.”

Az Alkotmány vallásszabadságra vonatkozó rendelkezései kimondják:

„60. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára.

(2) Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy magánkörben nyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa.

(3) A Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik.”

3. Az Alkotmánybíróság nem találta megalapozottnak az indítványt.

A vallási ünnepek munkaszüneti nappá nyilvánítása hosszú történeti folyamat eredménye és jórészt a hagyományok befolyásolják. Ennek megfelelően a zsidó-keresztény kultúrkörbe tartozó államokban e vallások legnagyobb ünnepei munkaszüneti napok; a zsidó és a keresztény ünnepek némelyike (húsvét, pünkösd) egyes években naptárilag is egybeesik. Hasonló tradíciók alapján az iszlám országok saját vallásuk, míg Izrael a zsidó vallás ünnepeit veszi elsősorban alapul a munkaszüneti napok megállapításánál. A vallási ünnepek és a munkaszüneti napok közötti összefüggés azonban minden államban, így Magyarországon is csak viszonylagos és történetileg változó.

Az állam alkotmányos kötelessége két vonatkozásban rögzíthető. Egyrészt nem részesíthet egyetlen vallást kizárólagosan kivételezett elbánásban, például azzal, hogy az adott vallás valamennyi ünnepét állami munkaszüneti nappá nyilvánítja. Másrészt nem akadályozhatja meg egyetlen — alkotmányos keretek között működő — vallás híveit sem hitük szabad gyakorlásában.

A hatályos magyar szabályozás ellen egyik szempontból sem emelhető alkotmányos aggály. Az Mt. alapvetően olyan ünnepeket nyilvánít munkaszüneti nappá, amelyeket a társadalom túlnyomó része — vallási meggyőződésétől függetlenül — Ünnepek tart, hozzájuk családi és népszokások kötődnek. Így nem állítható, hogy a karácsonyt vagy a húsvétot csak a gyakorló hívő keresztény emberek ünnepelnék. A népszokások súlyát jelzi az is, hogy a keresztény országokban sem ugyanazok a legnagyobb ünnepek és munkaszüneti napok, például sok országban vízkereszt vagy Nagyboldogasszony napja kiemelkedő jelentőségű ünnep. Ezekben az ünnepekben ma már a vallási és a világi elemek erősen keverednek. Az, hogy az állam munkaszüneti nappá nyilvánítja némelyiket, nem azok vallási tartalmának szól, hanem a társadalom elvárásain és gazdaságossági megfontolásokon nyugszik. Az állampolgárok többsége ezeket a napokat — azok vallási tartalmával való azonosulás nélkül is — családi körben, hagyományokat követve, vagy akár pihenéssel szereti eltölteni.

A beadványban említett két legnagyobb zsidó ünnep (Ros Hasana, vagyis a zsidó újév és Jóm-Kippur, azaz engesztelő nap) megünnepléséhez hasonló társadalmi hagyomány nem kötődik. A munkaszüneti nappá nyilvánított ünnepek megállapításában a törvényhozót általában társadalmi hagyományok és elvárások vezették és nem valamely egyház előnyben részesítése.

A másik vizsgálandó alkotmányos szempont, hogy a szabályozás nem gátolja-e meg valamely vallás híveit hitük szabad gyakorlásában. Az új Mt. ebből a szempontból éppen-séggel kedvező változást tartalmaz, mert olyan garanciális szabályokat épített ki, melyek lehetővé teszik a munkavállalók számára vallásuk szabad gyakorlását. Az új szabályozás szerint az alapszabadság mértéke életkortól függően húsztól harminc munkanapig terjed. Az Mt. 134. § (2) bekezdése szerint a munkavállaló alapszabadsága egynegyedét az általa meghatározott időpontban veheti igénybe. Ez biztosítja, hogy a vallásos munkavállalók legalább évi öt alkalommal minden indoklási kötelezettség nélkül a mások számára köte-

lező munkanapokon eleget tehessenek vallásuk előírásainak. Ezzel az Mt. biztosítja a valóság szabad gyakorlásához való alkotmányos jogot.

Alkotmányossági vizsgálat tárgyává tette az Alkotmánybíróság azt is, hogy a hatályos szabályozás nem sérti-e az állampolgári egyenlőség elvét azzal, hogy diszkriminál az egyes vallások és azok hívei között.

Az új Mt. 124. § (1) bekezdése szerint hetente két pihenőnap illeti meg a munkavállalót, ezek közül az egyiknek vasárnapra kell esnie. A heti pihenőnap megállapítása a munkáltatók és munkavállalók (kollektív szerződésben rögzített) megállapodásának a tárgya. E megállapodás hiányában is a munkáltató és nem az állam jogosult a munkaidő-beosztás meghatározására. A törvény a vasárnapi pihenőnapot biztosítja a dolgozók számára, azonban azt az állam nem írja elő kötelezően (mint az angolszász országokban ismert ún. „vasárnapi törvények” — Sunday laws — esetében, ahol az állam megtiltotta a vasárnapi munkavégzést). Az Mt. 124. §-ának további bekezdései szabályozzák a pihenőidő biztosítását olyan munkarendben, ahol a munka — rendeltetése folytán — vasárnap is folyik.

A vasárnapi pihenőnap szokása a hagyományokon alapul, s ez ma már a világ nagy részén egységes gyakorlat; kétségtelen eredeti vallási tartalma, azonban ezt már rég elvesztette; jelenlegi, kimondottan világi jellegű célja az, hogy az állampolgárok számára egységes heti pihenőnapot biztosítson. Ehhez járult a heti munkaidő csökkenése, s nem vallási megfontolások eredményeként a szombati pihenőnap általánossá válása, először az iparilag fejlett országokban, majd az 1980-as évek óta fokozatosan Magyarországon is. Ez azonban a tényen nem változtat, hogy a munkajogi szabályozás egyetlen egységes heti pihenőnap biztosítására törekszik a lehetőségek határain belül. Az ünnepek körüli munkaidő-beosztás megváltoztatására — a beadvány állításával ellentétben — a munkaügyi miniszter korlátozott jogosítványokkal rendelkezik a társadalmi elvárások és a gazdaságossági szempontok által kellően indokolt esetben.

Fentiek alapján az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy az Mt. támadott rendelkezései nem alkotmányellenesek és az indítványt elutasítja.

Dr. Sólyom László s. k.,
az Alkotmánybíróság elnöke,
előadó alkotmánybíró

Dr. Ádám Antal s. k.
alkotmánybíró

Dr. Kilényi Géza s. k.
alkotmánybíró

Dr. Schmidt Péter s. k.
alkotmánybíró

Dr. Tersztyánszky Ödön s. k.
alkotmánybíró

Dr. Herczegh Géza s. k.
alkotmánybíró

Dr. Lábady Tamás s. k.
alkotmánybíró

Dr. Szabó András s. k.
alkotmánybíró

Dr. Vörös Imre s. k.
alkotmánybíró

Dr. Zlinszky János s. k.
alkotmánybíró

Ára: 371,— Ft